

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI HUZURIDAGI
PEDAGOG KADRLARNI QAYTA TAYYORLASH VA
ULARNING MALAKASINI OSHIRISH MINTAQAVIY
MARKAZI**

**“NUTQ O‘STIRISH MAXSUS
METODIKASI”**

MODULI BO‘YICHA

O‘QUV-USLUBIY MAJMUUA

Mazkur o‘quv uslubiy majmua Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi buyrug‘i bilan tasdiqlangan oliy ta’lim muassalarining maktabgacha ta’lim, boshlang‘ich ta’lim, filologiya va psixologiya ta’lm yo‘nalishlarini bitirgan mutaxassislar **defektologiya(logopediya)** kasbiy qayta tayyorlash 5 oylik kursining Namunaviy o‘quv reja va dasturiga muvofiq ishlab chiqilgan.

O‘quv uslubiy majmua Buxoro davlat universiteti Kengashining 2024 yil 30-avgustdagi 1– sonli yig‘lish qarori bilan tasdiqlangan.

Tuzuvchilar: ***U.Q.Abdullayeva*** Buxoro innovatsiyalar universiteti
katta o‘qituvchisi:

Taqrizchi: **L. Sh. Bozorova** – Buxoro viloyati pedagogik
mahorat markazi katta o‘qituvchisi
Respublika tashxis markazi, inklyuziv
ilmiy amaliy tekshirish bo‘limi mudiri

U. Y. Fayziyev
Buxoro viloyati pedagogik mahorat
markazi katta o‘qituvchisi, Pedagogika
fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD),
Aslanova Nozima Hakimovna

**O‘quv -uslubiy majmua Buxoro davlat universiteti Ilmiy
Kengashining qarori bilan nashrga tavsiya qilingan
(2024 yil 30-avgustdagi 1– sonli bayonnoma)**

MUNDARIJA

Ishchi dastur	7
I. Modulni o‘qitishda foydalaniladigan interfaol ta’lim metodlari.....	22
II. Nazariy mashg‘ulot materiallari.....	34
III. Amaliy mashg‘ulot materiallari.	97
IV. Keyslar banki	110
V. Mustaqil ta’lim mavzulari	112
VI. Glosariy	114
VII. Adabiyotlar ro‘yxati	117

ISHCHI DASTUR

KIRISH

Mazkur namunaviy o'quv dasturi O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi, "Pedagogning maqomi to'g'risida"gi va "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonunlari, Yangi O'zbekistonning 2022-2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi va "O'zbekiston-2030" strategiyasi, O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim, tarbiya va ilm, fan sohalarini rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108- son Farmoni hamda "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4884-son Qarori, 2019-yil 8-maydagi "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4312-son Qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 13-maydagi "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 391-son Qarori, 2020-yil 22-dekabrdagi "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to'g'risida"gi 802-son qarorlari va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarning talablaridan kelib chiqqan holda defektologiya(logopediya) kasbiy qayta tayyorlash kursining namunaviy o'quv rejasiga muvofiq ishlab chiqilgan. Milliy ta'lim-tarbiya tizimini zamon talablariga mos modernizatsiya qilish, yoshlarni yuksak bilim – ma'rifat egalari, jismoniy va ma'naviy sog'lom inson qilib tarbiyalash, maktabgacha va maktab ta'limi tizimi rahbar va pedagog xodimlarining nufuzini oshirish, ularga samarali faoliyat yuritishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, ayni vaqtda aholi bandligi, va real daromadlarini izchil oshirish, aholini ijtimoiy himoya qilish va sog'likni saqlash tizimini takomillashtirish, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, aholi ijtimoiy turmushi infratuzilmasini rivojlantirish, yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish kabilarni o'z ichiga olgan. Davlat ijtimoiy siyosati bugungi kunda shiddat bilan amalga oshirilayotgan islohotlarning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Xalqimizning erkin va farovon, qudratli Yangi O'zbekistonni barpo etish bo'yicha xohish-irodasini ro'yobga chiqarish, har bir fuqaroga o'z salohiyatini rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlarni yaratish, sog'lom, bilimli va ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash, global ishlab chiqarishning muhim bo'g'iniga aylangan kuchli iqtisodiyotni shakllantirish, adolatli Qonun ustuvorligi, xavfsizlik va barqarorlikni kafolatli ta'minlash. Shu bilan birga, yangilangan konstitutsiyaviy-huquqiy sharoitlarda mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy yo'nalishlarini takomillashtirish va amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarni yangi bosqichga olib chiqish, shuni hisobga olgan holda, mamlakatda maktabgacha va maktab ta'limini rivojlantirish va uning samarali faoliyat

ko'rsatishiga qaratilgan ijtimoiy siyosatni mazmunan boyitish ,bilim va qadriyatlar uyg'un rivojlangan shaxsni shakllantirishga qaratilgan.

“Nutq o‘stirish maxsus metodikasi” o‘quv moduli **defektologiya (logopediya)** kasbiy qayta tayyorlash kursi tinglovchilarining Nutq o‘stirish maxsus metodikasi bo‘yicha mavjud nazariy bilimlarini mustahkamlash, savodxonligini oshirishga, shuningdek, Logopediya fani va uning bo‘limlari to‘g‘risidagi mavjud bilimlarini boyitishga xizmat qiladi.

Modulning ishchi o‘quv dasturi logoped qayta tayyorlash kursi, “logoped” yo‘nalishining namunaviy o‘quv rejasi asosida tuzilgan bo‘lib u logoped uchun “Nutq o‘stirish maxsus metodikasi” modulining mazmun-mohiyatini ochib beradi.

Ushbu o‘quv modulida tinglovchining o‘quv yuklamasi 54 soat bo‘lib shundan:

Nazariy mashg‘ulotlar – 14 soat

Amaliy mashg‘ulotlar – 22 soat

Ko‘chma mshg‘ulot – 8 soat

Mustaqil tayyorgarlik – 10 soat

I. 1.1.O‘quv modulining maqsadi va vazifalari

Nutq o‘stirish maxsus metodikasi modulining asosiy **maqsadi** – tinglovchilarga nutq va nutqiy ontogenez haqidagi zamonaviy bilimlar asosida maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy rivojlanish bo‘yicha nazariy - amaliy bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishdir.

1.2Nutq o‘stirish maxsus metodikasi modulining vazifasi

-Maktabgacha yoshdagi bolalarda turli yosh bosqichlaridagi nutq rivojini ko‘ra olish va tushunish qobiliyatini shakllantirish;

-bola nutqiga ta’sir ko‘rsatishning eng samarali yo‘lini to‘g‘ri tanlash va bolaning nafaqat yoshini,balki uning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda o‘zaro birgalikda harakat qilish hamda olingan natijani tahlil qilish;

-bolalar nutqining turli jihatlarini rivojlantirish, aniq uslublari va usullari haqidagi bilimlar o‘lashtirilishini hamda ularning didaktik nutq muloqotlari paytida qullay olinishini ta’minlash;

-uslubiy adabiyotlarni tanqidiy tahlil qilgan holda maktabgacha yoshda bo‘lgan bola nutqiga ta’sir ko‘rsatishning o‘ziga xos usullari va uslublarini yaratishga intilishni rag‘batlantirish.

II. 2.1.Modul bo'yicha tinglovchilarning bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyasiga qo'yiladigan talablar

Tinglovchi:

- bolalarda uchraydigan nutqiy kamchiliklarning turli-tumanligi o'ziga xos jihatlari;
- maxsus adabiyotlarni tahlil qilish;
- nutq buzilishiga ega bo'lgan shaxslar psixomotorikasining holatini tekshirish;
- logoritmika mashg'ulotlariga reja-matn tuzish;
- pedagogik va vaziyatni modellashtirish;
- nutq, harakat nuqsonlarini logoritmik vositalar orqali bartaraf etish yo'nalishlarini asoslay olish;
- nutq kamchiligiga ega bo'lgan bolalarga psixologik-pedagogik tavsiya bera olish;
- logopedik ritmika bo'yicha korreksion-pedagogik ish jarayonini tahlili qilish va baholash;
- logopedik ritmika mashg'ulotlari uchun didaktik materiallar va didaktik o'yinlarni tanlay bilish;
- logoritmik mashg'ulotlarda turli shakllarda foydalaniladigan so'z (ashula, nutqiy topshiriqlar, so'z ko'rsatmalari, nutqiy mashqlar, voqeaband roli o'yinlar, harakatli o'yinlar matnlari, inssenirovka va h.k.) mashg'ulotning tarbiyaviy va korreksiyalovchi yo'nalganligini oshiradi. Nutq buzilishlariga ega bo'lgan shaxslarning yosh va individual, psixologik xususiyatlarini (tasavvurlari, idrok, diqqat, xotirasi, tafakkuri va h.k.) nutq buzilishlarning mohiyati va sistematikasini bilish logopedlariga nutq nuqsonlariga ega bo'lgan shaxslarni tekshirish va ular bilan korreksion tarbiyaviy ish olib borish jarayonida logopedik ritmikadan kengroq foydalanish imkon beradi;
- respublikada maktabgacha ta'lim tizimi va barkamol avlodni tarbiyalash masalasi davlat siyosatining asosiy ustuvor yo'nalishiga o'z munosabatini bildiradi olish;
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining maktabgacha ta'lim tizimiga taalluqli normativ-huquqiy hujjatlarni ta'lim-tarbiya jarayonida foydalana olish;
- davlatimiz rahbarining mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy

rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan maruzalarida ta’lim tizimini modernizatsiyalash bilan bog‘liq vazifalarni amaliyotga tatbiq etish **malakalariga ega bo‘lishi lozim.**

- maktabgacha ta’limning kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiyalash jarayonida faol ishtirok etish;

- ta’lim-tarbiya jarayonlariga milliy manfaat nuqtai nazaridan normativ-huquqiy hujjatlar asosida xulosalar chiqara olish **kompetensiyalariga ega bo‘lishi lozim.**

2.2. Modulni tashkil etish va o‘tkazish bo‘yicha tavsiyalar

Nutq o‘stirish maxsus metodikasi moduli nazariy, amaliy va ko‘chma mashg‘ulotlar shaklida olib boriladi. Nazariy mashg‘ulotlarda logopedik ritmikaning ob‘ekti, predmeti va vazifalari. Musiqali ritmik tarbiya tizimi. Musiqa va shaxsini har tomonlama rivojlantirish. Duduqlanishni bartaraf etishdagi kompleks psixologo-pedagogik ish tizimidagi va tibbiy tadbirlardagi logopedik ritmika. Fonetik-fonematik nutq nuqsonini va ovoz buzilishlarini bartaraf etishdagi korreksion ish tizimida logopedik ritmika. Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan ish tizimida logopedik ritmikaning mazmun-mohiyatini singdirishdan iborat.

Amaliy va ko‘chma mashg‘ulotlarda nafas olishni, ovoz artikulyatsiyasini rivojlantirish uchun mashqlar. Mushaklar, holatini boshqaruvchi va diqqat e’tiborni faollashtiruvchi mashqlar. Sanoq mashqlari, musiqasiz so‘z mashqlari. Ritmik mashg‘ulotlar, ularning bajarilishini ifodalash, musiqiy asboblarda oynash. O‘yin faoliyatidagi mustaqil mashqlar. Ijodiy tashabbuskorlikni rivojlantiruvchi mashqlar. Nutq nuqsoniga ega bolalar bilan logoritmik vositalardagi mashqlar. Dizartrik bolalar uchun logoritmik va musiqali ritmik vositalar. Bolalar va o‘smirlarda musiqa va shaxsni tarbiyalash. Kichik yoshdagi bolalarga musiqiy ritmik ta’sir haqida V.M.Bexterev va boshqa musiqa shunoslar fikrlarini singdirishdan iborat.

Mashg‘ulotlarda texnik vositalardan, ekspress-so‘rovlar, “Konseptual jadval”, “T-sxema”, “Pinbord”, “SWOT-tahlil” yoki “FSMU” metodlari bilan ishlash va boshqa interaktiv ta’lim usullaridan foydalanish nazarda tutiladi.

2.3. Modulning o‘quv rejadagi boshqa bloklar bilan bog‘liqligi va uzviyligi

Modul mazmuni o‘quv rejadagi: Logopediy, Logopsixologiya, Nutqida kamchiligi bo‘lgan bolalarning psixologik-pedagogi diagnostikasi, Inklyuziv ta’lim, Nutqning ontogenezdagi rivojlanishi, Erta tashxis va abilitatsiya, Logopedik o‘yin, Logopedik mashg‘ulotlarni rejalashtirish va tashkil etish, Logopedik ritmika

modullari bilan uzviy bogʻlangan holda logopedlarning kasbiy pedagogik tayyorgarlik darajasini oʻrttirishga xizmat qiladi.

2.4.Modulning uslubiy jihatdan uzviy ketma -ketligi

Mazkur modul “Logopedik mashgʻulotlarni rejalashtirish va tashkil etish”, “Logopedik ritmika” bloklaridan keyin oʻrganiladi. Undan oldin oʻrganiladigan bloklarning mazmun yoʻnalishlarini va gʻoyaviy jihatlarini maktabgacha taʼlimga tadbqiq etish imkoniyatlarini ochib beradi.

2.5. Modulning taʼlimdagi oʻrni

Tinglovchilarga turli nutq buzilishlariga ega boʻlgan shaxslarning umumiy va nozik motorikasining buzilishlari xususiyatlari, reabilitatsiya metodikalari tizimidagi logoritmik (musiqali ritmik) tarbiya tamoyillari va usullari haqidagi bilimlarini shakllantirish orqali taʼlim samaradorligini taʼminlashdan iborat.

2.6.Moduli bo'yicha soatlar taqsimoti

№	Mavzular	Tinglovchining o‘quv yuklamasi					Mustaqil ta’lim
		Hammasi	Auditoriya o‘quv yuklamasi				
			Jami	Jumladan			
				nazariy	amaliy	Ko‘chma mashg‘ulot	
1.	Nutq o‘stirish metodikasi predmeti va uning metodologik asosi	2	2	2			
2.	Maktabgacha yoshdagi nutq kamchiligiga ega bolalarda nutq o‘stirish bo‘yicha ishlar tizimi.	4	2		2		2
3.	Maxsus maktabgacha ta’limi muassasalarida lug‘at ishining nazariy asoslari	4	2	2			2
4.	Mashg‘ulotlarda lug‘atni boyitish ishlarining metodikasi	4	2		2		2
5.	Nutq kamchiligiga ega bolalarda grammatik jihatdan to‘g‘ri nutqni shakllantirish va rivojlantirish metodikasi	2	2		2		
6.	Mashg‘ulotlarda nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash metodikasi	2	2		2		
7.	Nutqning tovushlar madaniyatini mashg‘ulotlardan tashqari vaqtlarda tarbiyalash	4	4	2	2		
8.	Bog‘langan nutqni rivojlantirish metodikasining nazariy asoslari	4	4	2		2	
9.	Nutqiy muloqot va dialogik nutq ko‘nikmalarini rivojlantirish	4	4		2	2	
10.	Monologik nutqini rivojlantirish	8	6		4	2	2
	Rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan	8	6	2	4		2

11.	bolalar va o'smirlarning logopedik reabilitatsiyasi						
12	Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishlarning o'ziga xos xususiyatlari	6	6	2	2	2	
13	Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishlarning o'ziga xos xususiyatlari	2	2	2			
	Jami:	54	44	14	22	8	10

III.modul birligining mazmuni.

3.1.Nazariy ta'lim mazmuni.

1-mavzu: Nutq o'stirish metodikasi predmeti va uning metodologik asosi (2 soat)

«Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi» fanining boshqa fanlar bilan uzviy bog'liqligi.

Turli yosh bosqichlaridagi nutq o'stirishning vazifalari.

2-mavzu: Maxsus maktabgacha ta'limi muassasalarida lug'at ishining nazariy asoslari (2 soat)

Hikoyadagi tushunilishi qiyin so'zlar ustida ishlash

Qiyin so'zlar talaffuzi ustida ishlash

3-mavzu: Nutqning tovushlar madaniyatini mashg'ulotlardan tashqari vaqtlarda tarbiyalash (2 soat)

Maxsus maktabgacha ta'limi muassasalarida lug'at ishining nazariy asoslari

4-mavzu: Bog'langan nutqni rivojlantirish metodikasining nazariy asoslari (2 soat)

Gapda qo'shimchalarning o'rinli qo'llanilishini amalga oshirish

Bog'langan nutqda mantiqiy bog'liqlik ustida ishlash

5-mavzu: Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar va o'smirlarning logopedik reabilitatsiyasi (2 soat)

Duduqlanuvchi bolalarga individual yondoshish.

Logopedik mashg'ulotlarning simptomatikasi va ketma-ketliligi. Bolalarning mashg'ulotlarda ongliligi va faolligi.

O'qitishning ko'rgazmali va texnik vositalarini qo'llash usullari haqidagi bilimlarga ega bo'lish.

6-mavzu: Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishlarning o'ziga xos xususiyatlari (2 soat)

Mashg'ulotlarda nutqning tovushlar madaniyatini tarbiyalash metodikasi

Mimikalar asosidagi nutqni tovushlarda ifodalash

7-mavzu: Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishlarning o'ziga xos xususiyatlari (2 soat)

Nutqning tovushlar madaniyatini mashg'ulotlardan tashqari vaqtlarda tarbiyalash

3.2. Amaliy ta'lim mazmuni

1-mavzu: Maktabgacha yoshdagi nutq kamchiligiga ega bolalarda nutq o'stirish bo'yicha ishlar tizimi (2 soat)

Nutq organlari

Tovushlar

Nutq tovushlari

2-mavzu: Mashg'ulotlarda lug'atni boyitish ishlarining metodikasi (2 soat)

Sinonimik qatorni boyitish

Omonim so'zlar ustida ishlash

So'zlarni o'zaro grammatik bog'lash

Yangi so'zlar o'rgatish

3-mavzu: Nutq kamchiligiga ega bolalarda grammatik jihatdan to'g'ri nutqni shakllantirish va rivojlantirish metodikasi (2 soat)

Nutqning to'g'riligi

Nutqning mantiqiyligi

Nutqning tozaligi va ifodaliligi

4-mavzu: Mashg'ulotlarda nutqning tovushlar madaniyatini tarbiyalash metodikasi (2 soat)

Alletiratsiya san'ati asosida ishlash

Unli tovushlar bilan ishlash

Tovushlar ohangdoshligi

5-mavzu: Nutqning tovushlar madaniyatini mashg'ulotlardan tashqari vaqtlarda tarbiyalash (2 soat)

Tezaytishlar ustida ishlash

She'riy matnlar ustida ishlash

6-mavzu: Nutqiy muloqot va diologik nutq ko'nikmalarini rivojlantirish (2 soat)

Masallarni rollar asosida o'qish

Dialog asosida yozilgan she'riy matnlar ustida ishlash

7-mavzu: Monologik nutqini rivojlantirish (4 soat)

Rivoyat va afsonalar matni asosida nutqni rivojlantirish

Lirik dostonlar asosida monologik nutqni rivojlantirish

8-mavzu: Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar va o'smirlarning logopedik reabilitatsiyasi (4 soat)

Bradilaliya va taxilaliy.

Bradilaliyaning sabablari, nutqiy va nutqiy bo'lmagan, simptomatikasi.

Taxilaliyaning sabablari, nutqiy va nutqiy bo'lmagan simptomatikasi.

Taxilaliya turlarining tasnifi.

Battarizm (parafraziya).

Battarizm va polterndagi nutqiy va nutqiy bo'lmagan buzilishlar.

Nutq sur'atining buzilishlarini bartaraf etishdagi logopedik ish metodikasi.

Bradilaliyani bartaraf etishda olib boriladigan logopedik ishlar mazmuni.

Taxilaliyani bartaraf etishdagi logopedik ishning bosqichlari.

9-mavzu: Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishlarning o'ziga xos xususiyatlari (2 soat)

Duduqlanishning simptomatikasi, tasnifi.

Duduqlanuvchi shaxslarning etiologik alomatlariga ko'ra, nuqsonning

ko'rinishini e'tiborga olgan holda 4 guruhga ajratilishi.

3.3.Ko'chma mashg'ulot mazmuni

1.Bog'langan nutqni rivojlantirish metodikasining nazariy asoslari (2 soat)

Bog'langan nutqni boyitishda ta'limiy o'yinlar olib boriladi.

To'g'ri talaffuzni amalga oshiruvchi didaktik o'yinlar tashkil qilinadi.

Nutq mantiqiyligini ta'minlovchi matnlar bilan ishlanadi.

2.Nutqiy muloqot va diologik nutq ko'nikmalarini rivojlantirish (2 soat)

Kichik hikoyalar bilan ishlash.

Dialog shaklidagi ertaklar tahlil qilish.

Dialog shaklidagi she'rlarni to'g'ri ifoda etishga o'rgatish bo'yicha ishlar olib boriladi.

3.Monologik nutqini rivojlantirish (2 soat)

Afsona va rivoyatlar matnini ifodali to'g'ri o'qish mashq qilinadi.

Obrazlar tahlili amalga oshiriladi.

She'riy matnlar asosida tahlil amalga oshiriladi.

4. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishlarning o'ziga xos xususiyatlari (2 soat)

Qisman pasaygan zaif eshituvchi bolalar nutqini korrektsiyalash ustida olib boriladi.

Zaif eshituvchilarda fonetik-fonematik disleksiya ustida ishash texnikasi o'rgatiladi.

Zaif eshituvchilar uchun tovushlarning eshituv differentsiatsiyasi buzilishini tekshirish ishlari amalga oshiriladi.

IV. O'qitish vositalari

1. O'quv-metodik majmua
2. Doska, flipchrt, qog'oz va markerlar
3. Qog'oz A4 formatli
4. Tarqatma materiallar
5. Multimedia to'plami (kompyuter to'plami, televizor)

**MODULNI O‘QITISHDA
FOYDALANILADIGAN
INTERFAOL TA’LIM
METODLARI**

“Moursund” metodi. Loyiha texnologiyasiga asoslangan "moursund" metodining tartibi 4 bosqichdan iborat:

1. Boshlanishi:

- ✓ umumiy dars mavzusini aniqlash;
- ✓ vaqt, bosqichlar va baholash usullarini aniqlash;
- ✓ resurslarni aniqlash;
- ✓ jamoalarni shakllantirish;

2. Loyihani rejalashtirish (jamo'a faoliyati):

- ✓ jamoa a'zolari tomonidan bilimlarni to'plash;
- ✓ loyihaning boshlang'ich maqsad va savollarni shakllantirish;
- ✓ rejalashtirish (bu tadqiqot dizayniga olib kelishi kerak);
- ✓ o'qituvchi bilan aloqa;
- ✓ loyihaning rejasini qayta ko'rib chiqish.

3. Loyihani amalga oshirish:

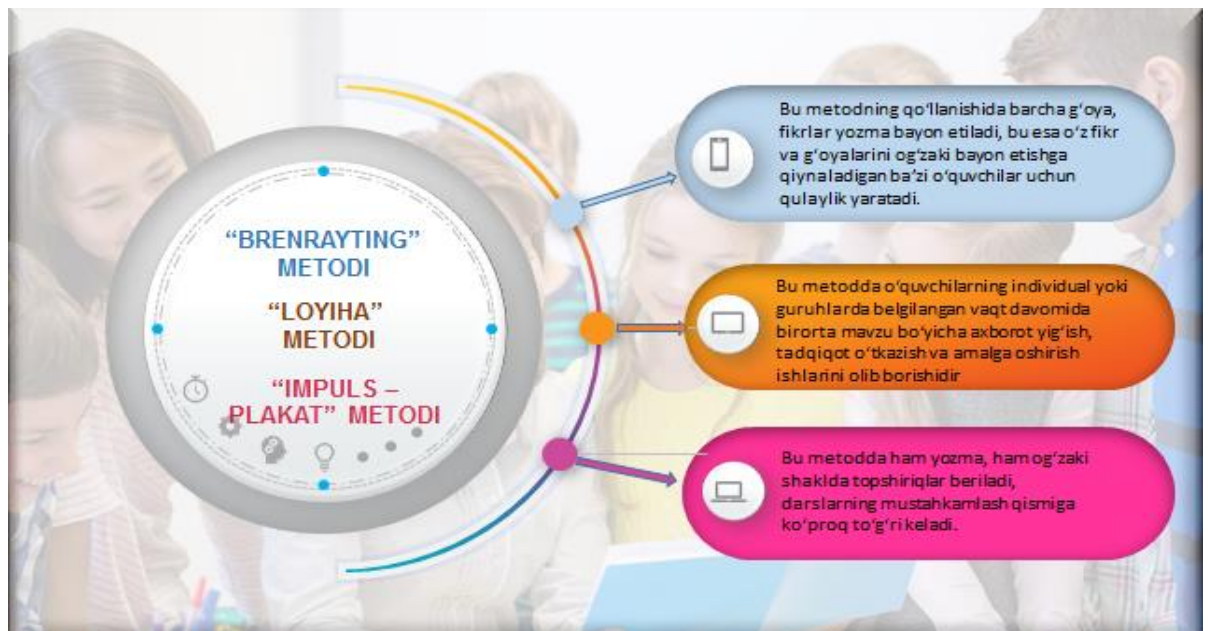
✓ bir vaqtning o'zida bitta vazifani bajarishlari kerak. loyiha ta'rifini aniqlash ishlarida jamoa a'zolari o'rtasida baham ko'rish (hamkorlikka ishonch hosil qilish, qaror qabul qilish);

- ✓ muhokamani (o'zaro global aloqalar) o'z ichiga oladi.

4. Yakuniy bosqich:

✓ yakuniy mahsulotni sayqallashlari va tegishli taqdimotlarni tayyorlashlari kerak;

✓ baholashda natijalar taqdimotida butun sinf ishtirok etishi kerak.

“Suhbat darsi” metodi

Bu metod yuqori sinflarda maktab kutubxonasida amalga oshirilishi mumkin. “Suhbat darsi”ni o’quvchilar nutqiy ko’nikmalarini rivojlantirishda o’quvchilar qo’liga o’zbek tilida yozilgan matn beriladi

“Zakovatli zukko” metodi

Bu metod o’quvchilarda tezkor fikrlash ko’nikmalarini shakllantirish, shuningdek, ularning tafakkur tezliklarini aniqlashga yordam beradi

“Kichik guruhlarda va juftlikda ishlash” metodi

Guruh ishi ham har bir o’quvchining mustaqil ishlarini anglatadi. Eng samarali, guruhlar uchun topshiriqlar bir xil yoki har xil bo’lishi mumkin

“Uzviylik uzluksizlik” metodi

O’qituvchi “uzviylik uzluksizlik” metodi o’quvchilar yosh xususiyatiga qarab yangi mavzuni tushuntirishda qo’llash tavsiya etiladi

“Toifalash jadvali” metodi

Bu metodda mavzuga oid tushunchalar va xususiyat va munosabatlarning muhimligi ajratib olinadi

EVRISTIK TA’LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA O’QITISH METODIKASI

Evristik va tadqiqotchilik metodlari o’quvchilardan ijodiy xususiyat kasb etuvchi yuqori darajadagi bilish faoliyatini tashkil eta olish ko’nikma va malakalariga ega bo’lishni taqozo etadi

Qadimgi Yunonistonda Evristika deganda Suqrot tomonidan o’qitiladigan o’quv tizimi tushunilgan, ya’ni o’qituvchi o’quvchini muammoni mustaqil hal qilish uchun fikrlashga yo’naltirilgan

Evristik o’qitish mashg’ulotlarning shaxsiy maqsadlari, o’rganilayotgan fanni o’zlashtirish yo’llarini, ta’lim natijalarini ifoda qilish shakllari va baholash imkonini beradi

Evristik ta’lim texnologiyalarni sun’iy Intellektda va matematik optimallashtirishda evristik (yunoncha “topaman, kashf yetaman”) metodlar juda sekin bo’lganida muammoni tezroq hal qilish yoki metodlar yordamida taxminiy yechimni topishga mo’ljallanadi

G'oyaviy charxpalak

Ta'rif

1. Kichik guruhning (4-5 kishidan iborat) har bir ishtirokchisiga toza oq varaq beriladi va bir xil savol beriladi (zarur bo'lganda o'qituvchi guruhning har bir ishtirokchisi uchun turli savollarni tayyorlashi va taklif qilishi mumkin). Barcha ishtirokchilar og'zaki fikr almashmasdan, o'zlarining varaqlarida savollarga bo'lgan javoblarning o'z-o'zidan aqlga kelib qoladigan ifodalarni yozadilar.

2. Ifodalar yozilgan varaqlar vaqt tanqisligi sababli soat millarining harakatlanishi bo'yicha kichik guruhdagi qo'shnilarga uzatiladi. Bunday varaqni olgandan so'ng har bir ishtirokchi varaqda mavjud yozuvlarni takrorlamasdan, yangi yozuv kiritishi lozim. Har bir ishtirokchining varag'i yana o'ziga qaytib kelgandan so'ng ish yakunlanadi. Ushbu bosqichda yozuvlar tahlil qilinmaydi, baholanmaydi va tanlab olinmaydi (ushbu uslubiyatning «aqliy hujum» bilan ayrim o'xshashligi ana shunda namoyon bo'ladi).

3. Kichik guruhlarda ishtirokchilar tomonidan ifodalangan javoblar va takliflarning muhokamasi o'tkazilib, ularning eng muhimlari va dolzarblari yakuniy ro'yxatga kiritiladi.

4. Kichik guruhlar ishlanmalarining natijalari bilan almashish. Barcha kichik guruhlar navbatma-navbat yakuniy ro'yxatdan o'z ifodalarni taklif etadilar. Agar bu ifoda yuzasidan boshqa guruhlar e'tiroz bildirmasalar u oxirgi ro'yxatga kiritiladi.

Foydalanish doiralari

Tabiiy va aniq fanlarni o'qitishda, topshiriqlar ma'lum o'quv mavzusiga va ma'lum yoshdagi o'quvchilar guruhiga moslashtirilgandan keyin.

Afzalliklari

Taklif etilgan masalalarni izchil muhokama qilishni tashkil etish, so'ng jamoa bo'lib qarorni qabul qilish; bilimlarni dolzarblashtirish va mavjud tajribani aniqlash.

Qiyinchiliklari

Agar ishtirokchilardan biri ushbu mavzu bo'yicha yaxshi tayyorlanmagan bo'lsa, u butun jarayonni to'xtatib qolishi mumkin. Mazkur vaziyatda o'quvchiga muhokama etilayotgan masalalar bo'yicha darslikdan yoki boshqa adabiyotdan foydalanishga ruxsat berish mumkin, lekin bu uning bahosiga albatta ta'sir ko'rsatishi to'g'risida ogohlantirib qo'yish kerak.

“Kichik guruhlarda ishlash” metodining tuzilmasi

“Kichik guruhlarda ishlash” metodining bosqichlari quyidagilardan iborat:

1. Faoliyat yo'nalishi aniqlanadi. Mavzu bo'yicha bir-biriga bog'liq bo'lgan masalalar belgilanadi.
2. Kichik guruhlar belgilanadi. Ta'lim oluvchilar guruhlariga 3-6 kishidan bo'linishlari mumkin.
3. Kichik guruhlar topshiriqni bajarishga kirishadilar.
4. Ta'lim beruvchi tomonidan aniq ko'rsatmalar beriladi va yo'naltirib turiladi.
5. Kichik guruhlar taqdimot qiladilar.
6. Bajarilgan topshiriqlar muhokama va tahlil qilinadi.
7. Kichik guruhlar baholanadi.

“Kichik guruhlarda ishlash” metodining afzalligi:

- ☐ o'qitish mazmunini yaxshi o'zlashtirishga olib keladi;
- ☐ muloqotga kirishish ko'nikmasining takomillashishiga olib keladi;
- ☐ vaqtni tejash imkoniyati mavjud;
- ☐ barcha ta'lim oluvchilar jalb etiladi;
- ☐ o'z-o'zini va guruhlararo baholash imkoniyati mavjud bo'ladi.

“Kichik guruhlarda ishlash” metodining kamchiliklari:

- ☐ ba'zi kichik guruhlarda kuchsiz ta'lim oluvchilar bo'lganligi sababli

kuchli ta'lim oluvchilarning ham past baho olish ehtimoli bor;

□ barcha ta'lim oluvchilarni nazorat qilish imkoniyati past bo'ladi;

□ guruhlararo o'zaro salbiy raqobatlar paydo bo'lib qolishi mumkin;

□ guruh ichida o'zaro nizo paydo bo'lishi mumkin.

Mozaika» (terma ish)

Ta'rif

Bu ish to'rt bosqichda amalga oshiriladi (har bosqichning davomiyligi 10 daqiqagacha). Ishtirokchilar oldindan tayyorlab qo'yilgan va har bir stolga qo'yilgan harfli indekslar (A, V, S) bilan belgilangan kartochkalar bo'yicha uchliklarga bo'linadilar.

1. O'qituvchi uchliklarga topshiriq beradi: masalan, biron mavzu bo'yicha tezislar tuzish, o'rganilayotgan hodisa yoki voqeaning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash, o'rganilayotgan mavzu bo'yicha boshqa guruh o'quvchilari uchun savollar tayyorlashni taklif qiladi. Natijada uchlikning har bir o'quvchisida kichik guruhda kelishilgan qaror yozilgan varaq hosil bo'ladi.

2. Ikkinchi bosqichda ishtirokchilar boshlang'ich guruhlarini tark etib, harfli indekslarni birlashtirish (A-A; V-V va sh.o'.) asosida muvaqqat juftliklarni hosil qiladilar. Juftliklarda ishtirokchilar boshqa takliflar bilan tanishadilar, o'z yechimlari konspektini to'ldiradilar va aniqlashtiradilar, zarur bo'lsa – ikki turli guruhlarining yondashuvlarini o'zida mujassamlashtiradigan yangi konspektni tuzadilar.

3. Navbatdagi bosqich shakli bo'yicha avvalgi bosqichni deyarli takrorlaydi: barcha ish “harflar birligi” asosidagi juftliklarda, biroq yangi sheriklar bilan olib boriladi. SHu tariqa, uchinchi bosqich yakuniga kelib har bir ishtirokchi muammoni hal qilishning ko'p variantli konspektiga ega bo'ladi.

4. YAkunlovchi bosqichda ishtirokchilar dastlabki uchliklarga qaytadilar, va boshqa guruhlarining fikrini bila turib, eng to'liq qarorni qabul qilish, o'z nuqtai nazariga “sayqal berish” imkoniga ega bo'ladilar.

Foydalanish doiralari

Tabiiy va aniq fanlarni o'qitishda.

Afzalliklari

Ushbu uslubiya o'qituvchiga yechilayotgan masalalarning variativligini, ya'ni bir necha yo'llar orqali yechish mumkinligini namoyish etishga imkon beradi. Ayni paytda, o'quvchilar diqqatini bu jarayonda “to'g'ri” va “noto'g'ri” yechimlar bo'lishi mumkin emasligiga qaratish lozim. Taklif etilgan har bir variantda oqilona fikr mujassamlashtirish, faqat uni “o'stirish”, ya'ni rivojlantirish lozim.

Qiyinchiliklari

Katta vaqt ajratilishini talab qiladi, shuning uchun o'qituvchiga ushbu mashqni darsga moslashtirish yoki belgilangan vaqtga qat'iy rioya qilish lozim.

“Muammoli vaziyat” metodining tuzilmasi

“Muammoli vaziyat” metodining bosqichlari quyidagilardan iborat:

1. Ta’lim beruvchi mavzu bo’yicha muammoli vaziyatni tanlaydi, maqsad va vazifalarni aniqlaydi. Ta’lim beruvchi ta’lim oluvchilarga muammoni bayon qiladi.

2. Ta’lim beruvchi ta’lim oluvchilarni topshiriqning maqsad, vazifalari va shartlari bilan tanishtiradi.

3. Ta’lim beruvchi ta’lim oluvchilarni kichik guruhlariga ajratadi.

4. Kichik guruhlar berilgan muammoli vaziyatni o’rganadilar. Muammoning kelib chiqish sabablarini aniqlaydilar va har bir guruh taqdimot qiladi. Barcha taqdimotdan so’ng bir xil fikrlar jamlanadi.

5. Bu bosqichda berilgan vaqt mobaynida muammoning oqibatlari to’g’risida fikr-mulohazalarini taqdimot qiladilar. Taqdimotdan so’ng bir xil fikrlar jamlanadi.

6. Muammoni yechishning turli imkoniyatlarini muhokama qiladilar, ularni tahlil qiladilar. Muammoli vaziyatni yechish yo’llarini ishlab chiqadilar.

7. Kichik guruhlar muammoli vaziyatning yechimi bo’yicha taqdimot qiladilar va o’z variantlarini taklif etadilar.

8. Barcha taqdimotdan so’ng bir xil yechimlar jamlanadi. Guruh ta’lim beruvchi bilan birgalikda muammoli vaziyatni yechish yo’llarining eng maqbul variantlarini tanlab oladi.

**NAZARIY
MASHG'ULOT
MATERALLARI**

1-§. Nutq o‘stirish metodikasi predmeti va uning metodologik asosi

Reja:

- 1. Nutqni rivojlantirish metodikasining obyekti**
- 2. Nutqning bola rivojlanishidagi o‘rni va roli**
- 3. Bolalar nutqini rivojlantirishning maqsadi va vazifalari**

I.1.Nutqni rivojlantirish metodikasining obyekti

Nutqni rivojlantirish metodikasining obyekti — bu bolalar bog‘chasi yoshidagi bolalarda nutqni shakllantirish jarayonidir. Bu jarayon, bolalarda og‘zaki nutq va nutqiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik faoliyatni o‘rgatadi. Nutqni rivojlantirish metodikasi, shuningdek, tilning tuzilishini va nutqiy faoliyatning rivojlanishining qonuniyatlarini o‘rganadi, bolalarda nutqiy ko‘nikmalarni shakllantirishda samarali usullarni ishlab chiqadi.

Nutq o‘stirish metodikasining vazifalari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. Bolalar bog‘chasida nutqni rivojlantirishning asosiy prinsiplari va metodlarini o‘rgatish.
2. Nutqiy faoliyatni shakllantirish uchun zarur bo‘lgan metodikalarni ishlab chiqish va ulardan foydalanish usullarini taqdim etish.
3. Tarbiyachilarga bolalarda og‘zaki nutqni rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan amaliy ko‘nikmalarni o‘rgatish.
4. Nutqiy muloqot va til o‘rgatish jarayonida pedagogik ta'sirni samarali qo‘llashni o‘rganish.
5. Bolalarning nutqiy ko‘nikmalarini baholash va rivojlantirishning turli metodologik yondashuvlarini o‘rganish.

Nutq o‘stirish metodikasi pedagogika fanining tarmog‘idir. Unda bolalar bog‘chalarida nutqni rivojlantirish metodikasi va boshlang‘ich va o‘rta

maktablarda rus tilini o'qitish metodikasi ajratib ko'rsatilgan. Har birining o'zining maqsadlari, vazifalari va mazmuni mavjud.

Nutqni rivojlantirish metodikasi — bu pedagogik faoliyat qonuniyatlarini o'rganadigan pedagogika fani bo'lib, u bolalar bog'chasida erta yoshdagi bolalarda nutqni shakllantirishga qaratilgan. Uning o'rganish obyekti — bolalarning ona tilini egallash jarayoni va nutqiy muloqot ko'nikmalarini maqsadga yo'naltirilgan pedagogik ta'sir orqali rivojlantirishdir. U pedagogik faoliyatning qonuniyatlarini o'rganadi, bu faoliyat to'g'ri og'zaki nutq va nutqiy muloqot ko'nikmalarini bolalar bog'chasi yoshidagi bolalarda shakllantirishga qaratilgan.

Metodikaning asosiy vazifasi — ilmiy-pedagogik asosda nutqni rivojlantirishning eng samarali vositalari, metodlari va usullarini ishlab chiqish, ularni bolalar bog'chasi tarbiyachilariga berish, shunda ular bolalarda zarur nutqiy ko'nikmalar va qobiliyatlarni maksimal muvaffaqiyat bilan rivojlantira olishlari uchun.

Ushbu metodikaning asosiy mazmuni — bolalarning og'zaki nutqini shakllantirish, atrofdagi odamlar bilan nutqiy muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishdir. Nutqni rivojlantirish metodikasi, boshqa maxsus metodikalar kabi, quyidagi asosiy savollarga javob beradi:

1. nima o'rgatish kerak (bolalarda qaysi nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirish);

2. qanday o'rgatish kerak (bolalar nutqini shakllantirishda qaysi metodlar va usullarni qo'llash kerak, qanday sharoitlarda);

3. nega aynan shunday o'rgatish kerak (nutqni rivojlantirishning taklif etilgan usullari qanday ilmiy va amaliy asoslar bilan ta'minlanadi). Metodik nazariyada bolalar ona tilini o'rgatishning ob'ektiv xususiyatlari aks ettirilgan, nutqni rivojlantirish metodikasi sohasida yurtimizdagi eng yaxshi tajribalar umumlashtirilgan va hozirda mavjud bo'lganlar taqdim etilgan. Metodikada nutqni rivojlantirishning turli masalalarini hal qilishda bir qator qat'iy me'yorlar belgilangan (masalan, hikoya qilishni o'rgatish uchun maxsus usullar, she'rlarni yodlash

daralarining ma'lum tuzilishi, bolalarning adabiy ertalabki tadbirlardagi nutqiy faoliyatining xilma-xilligi va h.k.). Muhimi, bu me'yorlar yaxshi asoslangan va mantiqiy bo'lishi kerak.

2.Nutqning bola rivojlanishidagi o‘rni va roli

Ona tili va nutq bolaning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega, chunki ular uning shaxsiyati, dunyoqarashi, tafakkuri va ijtimoiy muloqotda muvaffaqiyatli bo‘lishida asosiy vositalar hisoblanadi. Ona tili, bolaning til orqali atrof-muhitni anglashini ta'minlaydi va uning muloqot qilish, fikrlarini ifodalash qobiliyatini rivojlantiradi.

Bola ona tilini o‘rganishi bilan, u ijtimoiy muhit bilan bog‘lanishni, o‘z fikrlarini boshqalar bilan bo‘lishishni o‘rganadi. Nutq orqali bola o‘z his-tuyg‘ularini, ehtiyojlarini ifoda etadi va o‘zgalar bilan samarali muloqot qilishni boshlaydi. Bundan tashqari, ona tili bolaning intellektual rivojlanishini ham qo‘llab-quvvatlaydi, chunki til orqali bola tushuncha va bilimlarni olish, ularni umumlashtirish va yangi vaziyatlarda qo‘llashni o‘rganadi.

Nutq bolaning fikrlash jarayonini rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega, chunki til yordamida u dunyo haqidagi bilimlarini tartibga soladi, fikrlashni chuqurlashtiradi va muammolarni hal qilishda yondashuvlar ishlab chiqadi.

Shu sababli, ona tili va nutq bolaga nafaqat til ko‘nikmalarini, balki ijtimoiy, madaniy va intellektual rivojlanish uchun zarur bo‘lgan asoslardir.

Metodik nazariya metodik amaliyot bilan birgalikda rivojlanadi. Amaliyotda metodik fikrlarning to‘g‘riligi va hayotiyliigi tekshiriladi, o‘z navbatida amaliyot ilm-fanga muhim, hali hal qilinmagan masalalarni taqdim etadi. Masalan, amaliyot bolalar bog‘chasida yozuvga o‘rgatish uchun tayyorgarlik dasturini aniqlashtirish zarurligini ko‘rsatdi (1962); hozirda nutqni rivojlantirish bo‘yicha darslarning yillik rejasiga aniqroq tavsiyalar, nutqiy rivojlanish darajasi turlicha bo‘lgan bolalar bilan nutqni faollashtirish usullarini ishlab chiqish zarurati sezilmoqda. Metodik nazariya bilan tanish bo‘lmagan tarbiyachi bolalarni ko‘r-ko‘rona tarbiyalaydi, faqat o‘z taxminlaridan yoki boshqalarning tajribasini nusxalashdan kelib chiqadi. U ko‘p narsalarni e’tibordan chetda qoldiradi, chunki rivojlanish uchun

metodlar va usullarni yaratishdagi butun boylikni oldindan ko'ra olmaydi, bu esa avlodlar davomida eng yaxshi pedagoglar tomonidan ishlab chiqilgan va metodikada umumlashtirilgan.

Nutqni rivojlantirish metodikasi, boshqa maxsus metodikalar kabi, bolalar tarbiyasining boshqa sohalari bilan chambarchas bog'liq, chunki nutq — bolaning shaxsiyatini rivojlantirishning eng muhim vositalaridan biridir. Atrofdagilarning nutqini tushunish va o'zining faol nutqi har qanday pedagogik jarayonda zarurdir, ular bolaning barcha faoliyatini kuzatib boradi. E. I. Tixieeva shunday degan edi: «Ona tili, uning to'sqinliksiz va har tomonlama rivojlanishi tarbiyaning asosiga qo'yilishi kerak». Tarbiyachi biror metodikani (boshlang'ich matematik tasavvurlarni rivojlantirish, tasviriy faoliyat va h.k.) egallaganida, u bolalarning nutqini boshqarish bo'yicha ham bilimlarni o'zlashtirishi kerak, chunki har qanday faoliyatda unga bolalarning lug'atini rivojlantirish, nutqiy muloqot ko'nikmalarini (eshitishni, javob berishni, so'rashni, o'z fikrini mantiqan bayon qilishni, bajarilgan ish haqida gapirishni va h.k.) shakllantirish zarur bo'ladi. Nutqni rivojlantirish metodikasi, barcha pedagogika fanlari kabi, ijtimoiy fanlarga kiradi.

Nutqiy ko'nikma — bu nutqiy harakat bo'lib, mukammallik darajasiga yetgan, ma'lum bir operatsiyani optimal tarzda amalga oshirish qobiliyatidir. Nutqiy ko'nikmalar quyidagilarni o'z ichiga oladi: til hodisalarini to'g'ri bajarish ko'nikmalari (tashqi bajarish — talaffuz, frazalarni bo'lish, intonatsiya; ichki bajarish — holat, jins, son tanlash).

Nutqiy ko'nikma — bu insonning maxsus qobiliyati bo'lib, u nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirish natijasida yuzaga keladi. A. A. Leonteyevning ta'kidlashicha, ko'nikmalar — bu «nutq mexanizmlarining shakllanishi», va ko'nikmalarni turli maqsadlar uchun foydalanish — bu ko'nikma. Ko'nikmalar barqarorlikka va yangi sharoitlarga, yangi til birliklariga va ularning kombinatsiyalariga ko'chish qobiliyatiga ega, bu esa nutqiy ko'nikmalar til birliklarini kombinatsiya qilishni, ularni muloqotning har qanday holatida qo'llashni

va ijodiy, mahsuldor xarakterda bo'lishini anglatadi. Demak, bolaning til qobiliyatini rivojlantirish — bu uning kommunikativ-nutqiy ko'nikmalarini va ko'nikmalarini rivojlantirishni anglatadi.

Nutqiy ko'nikmalarni to'rt turiga bo'lish mumkin: 1) gapirish qobiliyati, ya'ni o'z fikrlarini og'zaki tarzda ifodalash, 2) tinglash qobiliyati, ya'ni nutqni uning ovozli shaklida tushunish, 3) o'z fikrlarini yozma nutqda ifodalash qobiliyati, 4) o'qish qobiliyati, ya'ni nutqni uning grafik ifodasida tushunish. Bolalar tarbiyasi metodikasi og'zaki nutq ko'nikmalari va ko'nikmalari bilan shug'ullanadi.

3.Bolalar nutqini rivojlantirishning maqsadi va vazifalari

Maqsad:

Bolalar nutqini rivojlantirishning asosiy maqsadi — bolalarda to‘g‘ri og‘zaki nutqni shakllantirish, nutqiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish va ularni atrof-muhit bilan samarali muloqot qilishga o‘rgatishdir. Bu jarayon, shuningdek, bolalarda o‘z fikrlarini aniq va mantiqan ifodalash, boshqalar bilan tushunishni yaxshilash va nutqiy faoliyatni kengaytirishga qaratilgan.

Vazifalar:

1. **Og‘zaki nutqni rivojlantirish:** Bolalarda so‘z boyligini kengaytirish, talaffuzni to‘g‘ri shakllantirish, grammatika qoidalariga rioya qilish.
2. **Nutqiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish:** Bolalarda nutqiy muloqotda to‘g‘ri javob berish, savollar berish, fikrlarini tushunarli va mantiqan izhor etish ko‘nikmalarini shakllantirish.
3. **Eshitish va tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirish:** Bolalarda nutqni tinglash, eshitganlarini tushunish va ularga mos javob berish qobiliyatini rivojlantirish.
4. **Yozma nutqni shakllantirish:** Bolalarda yozma nutqni, shu jumladan, harflarni va so‘zlarni to‘g‘ri yozishni o‘rgatish.
5. **Nutqiy faoliyatni rag‘batlantirish:** Bolalarda o‘z fikrlarini erkin ifodalashga, hikoyalar aytishga va muloqotda faol ishtirok etishga rag‘batlantirish.

Bu vazifalar bolalar nutqini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi va ularning til qobiliyatlari, fikrlash va muloqotda muvaffaqiyatga erishishlariga yordam beradi. Nutqni rivojlantirish va bolalarga nutq ko‘nikmalarini o‘rgatish bo‘yicha ishning asosiy maqsadi — bu bolalarda og‘zaki nutqni shakllantirish va atrofdagilar bilan nutqiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish, o‘z xalqining adabiy tilini o‘rganish asosida.

Vatanimiz metodikasida nutqiy rivojlanishning asosiy maqsadlaridan biri — soʻz sanʼatini rivojlantirish, yaʼni ogʻzaki va yozma nutqda aniq va boy mazmunni ifodalash qobiliyatini shakllantirish (K. D. Ushinjski).

Uzun vaqt davomida nutqiy rivojlanish maqsadini tasvirlayotganda, ayniqsa, bolalarning nutqi boʻyicha toʻgʻrilik talab qilingan. Maqsad «bolalarni toza va toʻgʻri gapirishga oʻrgatish, yaʼni ular bir-biri bilan va kattalar bilan turli faoliyatlar davomida oʻz ona tilida toʻgʻri muloqot qilishni oʻrganish» edi. Toʻgʻri nutq quyidagicha taʼriflanardi: a) tovushlar va soʻzlarni toʻgʻri talaffuz qilish; b) soʻzlarni toʻgʻri maʼnoda ishlatish; v) soʻzlarni rus tilining grammatikasiga muvofiq toʻgʻri oʻzgartira olish (Soliyeva O. I. "Nutqni rivojlantirish metodikasi va bolalarga ona tilini oʻrgatish", 1960).

Bunday tushuncha tilshunoslikda nutq madaniyatini uning toʻgʻriligi sifatida qarash umumiy qabul qilingan yondashuv bilan izohlanadi. 60-yillarning oxirlarida "nutq madaniyati" tushunchasida ikkita tomon ajratilgan: toʻgʻrilik va kommunikativ moslik (G. I. Vinokur, B. N. Golovin, V. G. Kostomarov, A. A. Leonteyev). Toʻgʻri nutq zarur, lekin pastroq bosqich hisoblanadi, kommunikativ-mos nutq esa adabiy tilni egallashning yuqori bosqichidir. Birinchi holatda, gapiruvchi til birliklarini til normalariga muvofiq qoʻllaydi, masalan, «bezosk» (noski emas), «palto kiyish» (odet emas) va boshqalar. Ammo toʻgʻri nutq kamsoʻralikni oʻz ichiga olishi mumkin, cheklangan soʻz boyligi va bir xil sintaktik tuzilmalarga ega boʻlishi mumkin. Ikkinchi, yuqori darajadagi nutq esa, tilni aniq muloqot sharoitlarida optimal qoʻllashni taʼminlaydi. Bu yerda aniq bir maʼnoni ifodalash uchun eng mos va xilma-xil ifoda usullarini tanlash nazarda tutiladi. Ushbu ikkinchi, yuqori darajadagi nutq maktab metodistlari tomonidan maktabda nutqiy rivojlanish amaliyotida yaxshi nutq deb atalgan (Qarashlar: "Rus tili darslarida nutqni rivojlantirish metodikasi", T. A. Ladiyjenkaya tahririda, 1991).

Yaxshi nutqning belgilari: lugʻat boyligi, aniqlik va ifodakorlikdir.

Bunday yondashuvni bolalar bogʻchasiga ham qoʻllash mumkin, aksincha, u hozirgi zamon bolalar bogʻchasi dasturlarida va bolalar nutqini rivojlantirish

bo'yicha metodik adabiyotda o'z ifodasini topgan. Nutqni rivojlantirishni aniq, ifodali nutq ko'nikmalarini shakllantirish, til birliklarini erkin va mos ravishda qo'llash, nutqiy etiket qoidalariga rioya qilish deb tushunish mumkin. Eksperimental tadqiqotlar va ish tajribasi shuni ko'rsatadiki, katta yoshdagi bolalar faqat to'g'ri nutqni emas, balki yaxshi nutqni ham o'zlashtirishlari mumkin.

Shunday qilib, zamonaviy metodikada bolalar bog'chasidagi nutq rivojlanishining maqsadi — bu faqat to'g'ri nutqni emas, balki yaxshi og'zaki nutqni shakllantirishdir, albatta, ularning yosh xususiyatlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda.

Nutqni rivojlantirishning umumiy vazifasi bir qator maxsus vazifalardan iborat. Ularni ajratishning asosini nutqiy muloqot shakllari, til tuzilishi va uning birliklari, shuningdek, nutqni anglash darajasi tahlili tashkil etadi. So'nggi yillarda F. A. Soxin rahbarligida o'tkazilgan nutqni rivojlantirishga oid tadqiqotlar, nutq rivojlanishining vazifalarini uchta asosiy aspekt bo'yicha aniqlash imkonini berdi: struktural, funksional yoki kommunikativ, va kognitiv, ya'ni bilimli aspektlar.

Nutq rivojlanishining vazifalarini quyidagicha ajratish mumkin:

1. Struktural (tilning turli struktural darajalarini shakllantirish): fonetik, leksik, grammatik tizim.

2. Funksional yoki kommunikativ (nutqni muloqotdagi funksiyalarini egallash, muloqotli nutqni rivojlantirish, aloqaning ikki shakli — dialog va monologni rivojlantirish).

3. Kognitiv, bilimli (til va nutq hodisalarini dastlabki tushunishga tayyorlik).

Bu vazifalarni nutq rivojlanishida aniq ko'rish mumkin.

2-§. Maxsus maktabgacha ta'limi muassasalarida lugʻat ishining nazariy asoslari

Reja:

1.Lugʻat ishlari tushunchasi va uning bolalar nutqini rivojlantirishdagi ahamiyati

2. Bolaning atrofdagi dunyo bilan tanishish jarayonida ularning bilish faoliyatini rivojlantirish vositalari.

3. Maktabgacha ta'lim muassasidagi bolalarda predmetlarning belgilari va sifatlarini ifodalashda eng mos ma'nodagi soʻzlardan foydalanishni oʻrgatish

1.Lugʻat ishlari tushunchasi va uning bolalar nutqini rivojlantirishdagi ahamiyati

M.M. Alekseeva ta'kidlaganidek, zamonaviy metodikada soʻzlik ishlari maqsadga yoʻnaltirilgan pedagogik faoliyat sifatida koʻriladi, bu esa ona tilining soʻz boyligini samarali egallashni ta'minlaydi. Soʻz boyligini rivojlantirish, soʻzlarni miqdoriy jihatdan toʻplash, ularning ijtimoiy jihatdan belgilangan ma'nolari va ularni aniq muloqot sharoitlarida ishlatish malakasini shakllantirish sifatida tushuniladi

Soʻzlik ishining mohiyatini va ahamiyatini ochib berish, uni nutq rivojlantirish boʻyicha umumiy ish tizimidagi oʻrnini belgilash uchun, soʻzning tavsifiga, uning til va nutqdagi roliga murojaat qilish zarur.

Zamonaviy ilmiy adabiyotda soʻz, bilim va tafakkur natijasini ifodalovchi belgilar sifatida koʻriladi. Soʻzda bilish tajribasi kodlanadi. Til muloqot vositasi sifatida, birinchi navbatda, soʻzlar tili hisoblanadi. Soʻzlar orqali aniq predmetlar, umuman tushunchalar, his-tuygʻular va munosabatlar ifodalanadi. Lingvistlar soʻzning majburiy xususiyatlari sifatida fonetik ifoda, grammatik tuzilish, ma'no mavjudligi va soʻzlarning boshqa soʻzlar bilan bogʻlanish qobiliyatini ajratib koʻrsatadilar. Shundan kelib chiqadi metodik jihatdan muhim xulosa, ya'ni soʻzga uning leksik, grammatik ma'nolari va til shakllari (tovushli, morfologik) birlikda egallash zaruriyati, bu esa nutqda faol ishlatish asosida amalga oshiriladi

Soʻzning asosiy xususiyati uning leksik va grammatik maʼnolarining birligidir. Leksik maʼnolar — maʼlum bir haqiqatning inson bilimi toʻplami boʻlib, ularni oʻzlashtirmasdan nutqni muloqot vositasi va tafakkur quroli sifatida egallash mumkin emas.

Soʻzning maʼnosi murakkab tuzilishga ega. Birinchidan, unda predmetli aloqani ajratib koʻrsatish mumkin, yaʼni predmetni belgilash, nomlash. Soʻzning semantikasi ikki tomonlama xususiyatni ajratib koʻrsatadi — soʻzda ifodalangan bogʻlanishlar va munosabatlar tizimi. Inson soʻzlardan foydalanayotganda, mumkin boʻlgan maʼnolardan birini tanlaydi. Soʻzning amaldagi ishlatilishi har doim kerakli maʼnoni tanlash jarayoni boʻlib, bu jarayon turli muqobil variantlardan birini tanlashni anglatadi

Har bir yosh bosqichida bola uchun soʻzning maʼnosini tushunishning oʻziga xos jihatlari mavjud. Maktabgacha yoshda bola soʻzning maʼnosini anglash uchun uzoq yoʻlni bosib oʻtadi. Atrofdagilar tomonidan soʻzlashuvni tushunish jarayonida ikki bosqich ajratiladi: birinchisi bolaning amaliy tajribasi bilan bogʻliq (atrof-muhit bilan tanishish bosqichi), ikkinchisi esa uning til tajribasining muloqot jarayoniga qoʻshilishi bilan xarakterlanadi.

O.S. Ushakova, bolalarda soʻzning mazmuniy tomoniga, uning semantikasi, soʻzlarning maʼnolarini aniqlash, soʻzlar oʻrtasidagi aloqalarni boyitish orqali soʻz qoʻllashning aniqligini rivojlantirish va monologik ifodaning bogʻliqligiga ijobiy taʼsir koʻrsatadi

Soʻzning maʼnosi va mazmunini ajratish kerak. Mazmun — bu soʻzning nutqda, maʼlum bir kontekstda ifodalangan mazmunidir. Soʻz nutqda boshqa soʻzlar bilan birikishiga qarab turli maʼnolar va hissiy-ekspressiv ranglarni olish mumkin. Soʻzning nutqdagi maʼnosini oʻzgartirishda katta rol oʻynaydi, shuningdek, uning qanday intonatsiya bilan aytilishi.

Tilimizdagi soʻzlar bir-biridan izolyatsiyalangan holda mavjud emas. Ular yagona leksik tizimga kiradi. Har bir leksik birlik bu tizimda boshqa birliklar bilan maʼno va shakl jihatidan turli bogʻlanishlar bilan bogʻlangan (sinonimlar, antonimlar,

mavzuli va leksiko-semantik guruhlar). Soʻzning oʻrni, shuningdek, uning koʻp maʼnoliligi, boshqa soʻzlar bilan birikishi bilan aniqlanadi. Leksikani oʻzlashtirishda bu bogʻlanishlar oʻzaro taʼsir oʻtkazadi. Har bir soʻz atrofida semantik (maʼnoviy) maydonlar shakllanadi. Soʻzni oʻzlashtirish bir vaqtning oʻzida uning boshqa soʻzlar bilan leksik bogʻlanishlar bilan "qoplanishi" jarayoni hamdir. Natijada, bolalar faqatgina soʻzlarni emas, balki ularning bogʻlanishlarini ham oʻzlashtiradilar.

va tizimli bogʻlanishlar oʻrtasidagi oʻzaro aloqalar. Bola soʻzning maʼnosini faqatgina u soʻz birikmalarida, gaplarda, bogʻlangan soʻzlashuvda ishlatilganda oʻrganishi mumkin.

Shuning uchun, lugʻatni shakllantirish bolalarning bogʻlangan nutqini rivojlantirish bilan chuqur aloqada oʻtishi kerak. Bitta tomondan, nutqda eng mos maʼnodagi soʻzlarni tanlash uchun sharoitlar yaratiladi, tilning leksikasini haqiqatan ham oʻzlashtirish uchun imkoniyatlar yaratiladi, boshqa tomondan esa, lugʻat boʻyligining aniq va turli xil boʻlishi bogʻlangan nutqni rivojlantirish uchun eng muhim shartdir

Shunday qilib, bolalar bogʻchalarida lugʻat ishlari mohiyatini tushunish uchun, soʻzning maʼnosini uchta tomonini aniqlash asosida belgilash juda muhimdir:

- soʻzning predmet bilan aloqasi;
- soʻzning maʼlum tushuncha bilan bogʻlanishi;
- soʻzning til tizimining boshqa leksik birliklari bilan aloqasi

1. Bolaning atrofdagi dunyo bilan tanishish jarayonida ularning bilish faoliyatini rivojlantirish vositalari.

Ona tilining leksikasini bolalar tomonidan o'zlashtirilish jarayonini tahlil qilish, lug'at ishlari metodikasining ikki aspektini ajratish imkonini beradi. Birinchi aspekt so'zning predmetga nisbati va uning tushunchaviy tomonini o'zlashtirish bilan bog'liq bo'lib, bu atrofdagi dunyo bilan tanishish jarayonida bolalarining bilish faoliyatini rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

Maktabgacha nutq rivojlanishi metodikasida bu aspekt, avvalo, E.I.Tikhayeva, M. M. Konina, L. A. Penyevska, V. I. Loginova, V. V. Gerbova, A. P. Ivanenko, V. I. Yashina kabi olimlarning ishlarida taqdim etilgan.

Ikkinchi aspekt so'zni leksik tizimning birligi sifatida o'zlashtirish, uning boshqa leksik birliklar bilan bog'lanishlarini o'z ichiga oladi. Bu yerda bolalarni ko'p ma'noliligi bilan tanishtirish, uning semantikasi ochilishi, antonimlar, sinonimlar, ko'p ma'noli so'zlarni aniq ma'noda ishlatish, ya'ni nutqning ma'naviy tomonini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish kerak. Ushbu yo'nalish F. A. Sokhin va uning shogirdlarining (O. S. Ushakova, E. M. Strunina va boshqalar) ishlarida kengroq ifodalangan

Ikkala aspekt bir-biri bilan bog'liq va, albatta, bir-birini to'ldiradi.

so'zning ma'navi tomoni bilan ishlash, faqatgina bolalar so'zning predmetli, tushunchaviy mazmunini o'zlashtirgan taqdirdagina amalga oshadi

Bolalar bog'chalarida lug'at ishlari uchun to'rt asosiy vazifa ajratiladi:

1. Lug'atni yangi so'zlar bilan boyitish, bolalarga ilgari noma'lum bo'lgan so'zlarni o'zlashtirish, shuningdek, ularning lug'atida mavjud bo'lgan ba'zi so'zlarning yangi ma'nolarini o'zlashtirish.

2. Lug'atni mustahkamlash va aniqlashtirish.

3. Lug'atni faollashtirish.

4. Bolalar nutqidan noo‘xshov so‘zlarni (dialekt, oddiy tilda ishlatiladigan, jargon so‘zlar) chiqarib tashlash.

Lug‘at ishlari metodlarining ikki guruhini ajratish mumkin:

- Bolalar nutqining mazmunini to‘plash usullari (atrof-muhit bilan tanishtirish va lug‘atni boyitish usullari). Ushbu metodlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- Atrof-muhit bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri tanishtirish va lug‘atni boyitish: narsalarni ko‘rib chiqish va o‘rganish, kuzatish, maqsadli sayohatlar va ekskursiyalar;

- Atrof-muhit bilan bilvosita tanishtirish va lug‘atni boyitish: kam tanish bo‘lgan mazmunga ega rasmlarni ko‘rib chiqish, badiiy asarlarni o‘qish, kino va video filmlarini tomosha qilish, televizion dasturlarni ko‘rish.

- Lug‘atni mustahkamlash va faollashtirish, uning ma'naviy tomonini rivojlantirishga qaratilgan metodlar: yaxshi tanish bo‘lgan mazmunga ega o‘yinchoqlar, rasmlar bilan ishlash, didaktik o‘yinlar, badiiy asarlarni o‘qish, lug‘at (leksik) mashqlari

Maktabgacha yoshdagi bolalarda lug‘at ishlari mazmuni turli yosh guruhlarida murakkablashadi. Ikkinchi kichik guruhda asosiy e'tibor so‘zlarning aniq mazmunini o‘zlashtirishga qaratiladi, bu so‘zlar ularga yaqin atrofdagi predmetlar, predmetlarning qismlari, ularni ifodalovchi harakatlar bilan bog‘liqdir. Ushbu ish atrofdagi dunyo haqidagi bilim va tasavvurlarni kengaytirish bilan chambarchas bog‘liqdir. Bu yoshdagi bolalar hali har doim predmetlarni ifodalovchi so‘zlarni to‘g‘ri nomlamaydilar, shuning uchun ularga tez-tez “Bu nima? Qayerda?” degan savollarni berish kerak — bu, predmet va uni belgilovchi so‘zni to‘g‘ri bog‘lash uchun zarurdir.

Biroq, kichik yoshda nafaqat otlarni (predmetlar nomlarini, kiyim, idishlar, mebel, o‘yinchoqlar, o‘simliklar va h.k.), balki sifatlar (rang, o‘lcham, ta'm), harakatlarni ifodalovchi fe'llar va holatlarni ham faollashtirishga e'tibor berish kerak.

Boshlang'ich bosqichda umumlashtiruvchi so'zlarni (o'yinchoqlar, kiyim, idishlar, mebel) tushunish va ishlatishni asta-sekin shakllantirish zarur

O'rta guruhda so'zlarning to'g'ri tushunilishi va ulardan foydalanishni kengaytirish, bolalarning faol lug'atini kengaytirish masalalariga alohida e'tibor qaratish kerak. Ushbu guruhda umumlashtiruvchi tushunchalarni shakllantirish ishlari davom etadi. Predmetlarning sifatlarini, xususiyatlarini ajratish va ularni tegishli so'zlar bilan to'g'ri ifodalashga ko'proq e'tibor beriladi.

Raqib ma'nolarga ega so'zlarni (antonimlar), ko'p ma'noli so'zlar, sinonimlar ishlatishni boshlash vazifasi kiritiladi.

2. Maktabgacha ta'lim muassasidagi bolalarda predmetlarning belgilari va sifatlarini ifodalashda eng mos ma'nodagi so'zlardan foydalanishni o'rgatish

Katta guruhda so'zlar zaxirasini predmetlar, sifatlar, harakatlar nomlari bilan kengaytirish, lug'atni faollashtirish, predmetlarning belgilari va sifatlarini ifodalashda eng mos ma'nodagi so'zlardan foydalanishni o'rgatish, qarama-qarshi ma'nolarga ega so'zlarni (kuchli — zaif, tez — sekin, turish — yugurish), o'xshash ma'nolarga ega so'zlarni (xursand — baxtiyor, sakrash — sakrash va boshqalar) tanlashni shakllantirish, materialni ifodalovchi so'zlarni (daraxt, metall, shisha, plastik va boshqalar) ishlatishni o'rgatish, jumboqlarda obrazli ifodalarning ma'nosini anglash, maqollarning ma'nosini tushuntirish masalalari hal qilinadi.

Maktabga tayyorlov guruhida so'zning ma'naviy tomoniga oid ishlarga, bolalarning tilning ifodali vositalarini o'zlashtirishiga katta e'tibor beriladi.

Shunday qilib, bolalar bog'chasidagi lug'at ishlari nutqni rivojlantirishning umumiy tizimida muhim o'rin tutadi va bolalarning umumiy rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega. Lug'atni o'zlashtirish intellektual rivojlanishning muhim sharti bo'lib, chunki tarixiy tajribaning mazmuni, bola ontogenezida o'zlashtirgan, avvalo so'zlarning ma'nolarida nutq shaklida umumlashtirilgan va aks etgan (A. N. Leontyev).

Lug'at ishlari olib borilayotganda, pedagog bir vaqtda axloqiy va estetik tarbiya vazifalarini ham hal qiladi. So'z orqali axloqiylik, xulq-atvor ko'nikmalari shakllanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning emosional rivojlanishi, boshqa odamlarning emosional holatlarini tushunishi, shuningdek, emosiyalarni, hissiy holatlarni va ularning tashqi ifodalarini so'zlash shaklida o'zlashtirish darajasiga bog'liqdir.

Maktabgacha ta'lim muassasasidagi lug'at ishlari xususiyati shundaki, u butun tarbiyaviy-ta'limiy faoliyat bilan bog'liqdir. Lug'at boyligini boyitish atrofdagi dunyo bilan tanishish jarayonida, barcha bolalar faoliyati turlarida, kundalik hayotda va muloqotda amalga oshiriladi. So'z bilan ishlash bola

tasavvurlarini aniqlashtiradi, uning his-tuyg'ularini chuqurlashtiradi, ijtimoiy tajribasini tashkil etadi. Bularning barchasi maktabgacha yoshda alohida ahamiyatga ega, chunki bu davrda fikrlash va nutq rivojlanishining asoslari qo'yiladi, ijtimoiy aloqalar shakllanadi, shaxsiyat rivojlanadi. Shunday qilib, so'zning tilda va nutqdagi eng muhim birlik sifatida roli, uning bola psixikasi rivojlanishidagi ahamiyati lug'at ishlari tizimidagi o'rnini belgilaydi. Lug'at ishlari asosiy ma'nosi bolalarda o'z fikrini to'g'ri aks ettiradigan leksik vositalarni tanlash ko'nikmasini shakllantirishdir.

3-§. Nutqning tovushlar madaniyatini mashg‘ulotlardan tashqari vaqtlarda tarbiyalash

Reja:

- 1. Nutq madaniyatining tarkibiy qismlari**
- 2. Tovush madaniyati bo‘yicha ishlarni mashg‘ulotlardan tashqarida tashkil etish joylari**
- 3. Tovush madaniyati bo‘yicha ishlarni mashg‘ulotlardan tashqarida tashkil etish joylari**

1. Nutq madaniyatining tarkibiy qismlari

Nutq madaniyati – bu to‘g‘ri, ya'ni aytmoqchi bo‘lgan ma'lumotga mos ravishda, nutq muloqotining shartlarini va so‘zlashuvning maqsadini hisobga olgan holda barcha til vositalaridan (intonatsiya, leksik boylik, grammatika shakllari) to‘g‘ri foydalanish qobiliyatidir.

Tovush madaniyati nutq madaniyatining tarkibiy qismidir. «Tovush madaniyati» tushunchasi keng va o‘ziga xosdir. U aslida nutqni tavsiflovchi talaffuz sifati (tovushni talaffuz qilish, diktsiya va boshqalar), nutqning tovushli ifodali elementlari (intonatsiya, tembr va boshqalar), ular bilan bog‘liq bo‘lgan harakatli ifodalovchi vositalar (mimikalar, qo‘l harakatlari), shuningdek nutq muloqotining madaniyati elementlarini (bolalar nutqining umumiy tonalligi, suhbatda pozalar va harakatlar) o‘z ichiga oladi. Tovush madaniyatining tarkibiy komponentlari bo‘lgan nutq eshituvi va nutq nafas olish – bu ovozli nutqning yuzaga kelishi uchun zarur shartlar va asosdir.

Tilning tovushli tomoni bola tomonidan bosqichma-bosqich o‘zlashtiriladi. Maktabgacha yoshga kelib, bolaning nutq apparati shakllanib, u faoliyat ko‘rsatadi va fonematik eshitish tizimi ishlaydi. Shu bilan birga, har bir yosh davrida bolalarda

nutq madaniyatining o'ziga xos kamchiliklari mavjud bo'lib, ular nutqni ishlab chiqarishning rivojlanmagan qobiliyati sifatida qaraladi.

Tovush madaniyati so'nggi vaqtlar davomida bolaning shaxsiga salbiy ta'sir ko'rsatadi: u o'zini yakka, qattiq, noqulay his qilishi, qiziqishining pasayishi, intellektual orqada qolishi va keyinchalik maktabda muvaffaqiyatsizlikka olib kelishi mumkin.

Tovush madaniyati, barcha ovozlarni to'g'ri talaffuz qilishni ta'minlaydigan rivojlangan nutq eshitishiga asoslanadi. So'zlarga quloq solib, ular bilan o'ynab, bolalar o'zlarining eshitishini rivojlantiradilar, artikulyatsion apparatni mustahkamlashadi.

Bola o'z artikulyatsiyasini nazorat qilish uchun eshitishga tayangan holda ishlaydi.

Bola tomonidan so'zning tovushli tomonini o'zlashtirish murakkab jarayon bo'lib, uni quyidagi bosqichlarga bo'lish mumkin: so'zning tovushini eshitish, tovushlarni ajratish va to'g'ri talaffuz qilish, ularni so'zdan mustaqil ravishda ajratib olish, uning tovushli va bo'g'inli tuzilmasini tahlil qilish, so'zlar bilan faoliyat olib borish (o'ziga xos she'r yozish, she'r aytish). Tilning tovushli tomonini o'zlashtirish va takomillashtirish bolaning atrofidagi kishilar bilan turli faoliyat turlarida muloqot qilish jarayonida amalga oshadi. Juda katta ahamiyatga ega bo'lgan ishlar, o'qituvchi uchun qulay bo'lgan vaqtda mashg'ulotdan tashqarida amalga oshiriladigan ishlar hisoblanadi. Shunday qilib, har bir kunda alohida to'plamda tovush madaniyatiga oid ishlar rejalashtiriladi.

Tovush madaniyati nutqini tarbiyalash uchun odatdagi metodlar bunday bo'ladi: didaktik o'yinlar («Chey domik?», «Orkestr»), harakatli yoki qo'shiq o'yinlari («Otlar», «Karavay»). Bolalarga o'rganish topshiriqlarini o'z ichiga olgan didaktik hikoyalar juda foydalidir (qiyin tovushli so'zlarni takrorlash, ovoz balandligini o'zgartirish va h.k.). O'qituvchining stolida o'yinchoqlar yordamida sahnalashtirishni tashkil etish mumkin, unda o'rganilayotgan material (tovushlar birikmasi, to'g'ri talaffuzli qo'shiqlar) takrorlanadi.

Nutqning ifodaliligini shakllantirish uchun samarali mashg'ulotlar hikoya qilish, she'rlarni yodlash orqali amalga oshiriladi. Ba'zi intonatsion elementlar, nutq eshitish va nafas olish metodlari ham mashqlar yordamida rivojlanadi: tez-tez aytiladigan qisqa qismlar, «Pushtinichka» kabi o'yin mashqlari va h.k.

Yuqorida ko'rsatilgan metodlardan foydalanishda, o'qituvchi nutqning talaffuz tomoniga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatuvchi turli usullarni qo'llaydi.

Eng asosiy usul to'g'ri talaffuzning namunasidir. O'qituvchi ushbu usulni nutqning sifatlarini yoki artikulyatsion apparat harakatlarini tushuntirish bilan mustahkamlashi kerak («Men «r» tovushini faqat gapirgandagina emas, balki uni maxsus ajratib, uzoq va sekin gapirayotganimni eshityapsizmi?»). Fonematik eshitish, tovush va so'z talaffuzini shakllantirishda tavsiya etilgan usul bu tovushni (ta'kidlangan bo'g'inni) ko'rsatib yoki intonatsiya qilib talaffuz qilishdir. Kichik guruhlarda tovush yoki tovush birikmasining obrazli nomlanishi tez-tez qo'llaniladi (z-z-z - komar qo'shig'i, tup-tup-tup - qo'zoq). Ushbu guruhlarda artikulyatsiyani ko'rsatish va tushuntirish ko'pincha o'yin ssenariyasi tarkibiga kiradi («Xushcha Yalang'och Tilsim»). Faol usul esa takrorlashdir. Aynan shu usul nutq harakatlarini mashq qilishni ta'minlaydi, bu tovush madaniyatining shakllanishida juda muhimdir. Ayniqsa, bolalar o'z javoblarini tinglay olishlari uchun tovushlarni qisqa guruhlarda sekin talaffuz qilish foydalidir.

2. Tovush madaniyati bo'yicha ishlarni mashg'ulotlardan tashqarida tashkil etish joylari

Tovush madaniyati bo'yicha ishlarni mashg'ulotlardan tashqarida quyidagi joylarda tashkil etish mumkin: ertalabki nutq mashqi, sayrda, o'yin vaqtida, bolalarning ertalabki kelishi va kechqurun uyga ketishdan oldin.

Artikulyatsion apparatni, ovoz va nutq nafas olishni rivojlantirish va takomillashtirish uchun kun tartibiga nutq mashqlarini kiritish kerak. Nutq mashqlari barcha bolalar bilan o'tkaziladi, ularni ertalabki gimnastika bilan birga o'tkazish yoki alohida ravishda nonushta oldidan bajarish mumkin. Nutq mashqlarida bolalar o'yin shaklida mashqlar bajaradilar, ular artikulyatsion apparat organlarining farqlangan harakatlarini rivojlantirishga, nutq nafas olish va ovozni rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi.

Agar bolalar, masalan, nutq madaniyati bo'yicha dastur materialini o'zlashtirmagan yoki darslarda uni yaxshi o'zlashtirmayotgan bo'lsa, ularga qo'shimcha ish olib borish kerak. Darslar individual va guruh bo'lib o'tkazilishi mumkin, masalan, bir guruh bolalar, agar ular ma'lum bir tovushni o'zlashtirmagan bo'lsa, birlashtiriladi. Individual va guruh mashg'ulotlarini sayrda, ertalabki kelish vaqtida, bolalar uyga ketishdan oldin yoki o'yin vaqtida o'tkazish mumkin.

Qo'shimcha darslarda bolalar uchun turli o'yinlar, mashqlar va o'yin shaklidagi materiallar beriladi, ular bolalarda tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni shakllantirishga, fonematik va nutq eshitish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Mashg'ulotlardan tashqarida olib boriladigan ishlar ayrim bolalardagi nutqdagi kamchiliklarni oldini olish va bartaraf etishga yordam beradi, guruhdagi bolalar o'rtasidagi farqlarni yo'qotadi va keyingi to'liq guruh darslarini muvaffaqiyatli o'tkazishga imkon beradi.

Bolalar nutqining tovush madaniyati – bu nutqning fonematik va orfoepik to'g'riligini, uning ifodali bo'lishini, aniq talaffuzini, shuningdek, ifodalovchi

vositalar (mimikalar, jestlar) va madaniy muloqot elementlarini (bolalar nutqining umumiy ohangi, pozasi, suhbat jarayonida harakat ko'nikmalari) to'liq egallashdir.

Maktabgacha ta'lim muassasi bolalarida tovush madaniyati nutqini shakllantirish faqat to'liq nutq muhitini yaratish sharti bilan amalga oshiriladi. Tovush madaniyati ustida tizimli ish olib borish bolaga maktabga kirishdan oldin fonetik-fonematik nutqni mukammal o'rganishga yordam beradi.

Bolalar nutqini rivojlantirish muhim, chunki aynan ushbu yoshda nutq eng moslashuvchan va oson o'rganiladi.

Maktabgacha ta'lim muassasi yoshidagi bolalarda tovush madaniyatini tarbiyalashning eng samarali vositasi o'yin hisoblanadi. O'yin bolalarning aql-idrok, jismoniy va estetik tarbiyasida muhim ahamiyatga ega.

Didaktik o'yinlar – bu doshkol yoshidagi bolalarni tarbiyalash va o'qitish vositalaridan biridir.

Didaktik o'yin (o'rgatuvchi o'yin) – bu bolalar o'ynayotganda o'rganadigan faoliyat turi.

Tovush madaniyati bo'yicha ish turli shakllarda amalga oshiriladi:

1. **Darslarda** – bu o'zgacha dars sifatida o'tkazilishi mumkin yoki ona tili darslarining bir qismi sifatida.

2. **Ona tili darslarining turli bo'limlarida** tovush madaniyati bo'yicha ish olib borish mumkin.

3. **Maxsus musiqa darslari** – tovush madaniyati bo'yicha ishlar musiqa tinglash, kuylash, musiqa-ritmik harakatlar orqali amalga oshirilishi mumkin.

4. **Qo'shimcha ishlar darsdan tashqari** – turli o'yinlar, o'yin shaklida mashqlar va boshqalar.

Tovush madaniyati bo'yicha ish quyidagi shakllarda amalga oshiriladi:

1. **Maxsus darslarda.** O'qitishning asosiy shakli guruhli (frontal) darslar bo'lib, individual darslardan ko'ra samaraliroqdir. Kichik guruhlarda (2-3 yosh) har hafta 1-2 dars o'tkaziladi, ular butunlay tovush madaniyati bo'yicha bo'lib, 15 daqiqadan oshmasligi kerak. O'rta va katta guruhlarda (4-7 yosh) tovush madaniyati bo'yicha faqat 1-2 dars oyda o'tkaziladi.

2. **Ona tili darsining bir qismi sifatida** (haftada 1-2 marta, 5-8 daqiqa davomida). Masalan, she'r o'rganishda, rasm bilan ishlashda tovushlarni talaffuz qilish, nafas olish, ifodali nutq ustida ishlash.

3. **Darsdan tashqari** – tovush madaniyati bo'yicha ish o'yinlar, dramatisatsiyalar, qo'shiqlar, bayramlar va o'yinlar orqali olib boriladi. Kichik va o'rta guruhlarda artikulyatsion gimnastika samarali.

4. **Yig'ma guruhlarda** (5-6 bola) o'yinlar va diqqatni jamlash o'yinlari o'tkaziladi, masalan, tez talaffuz qilinadigan iboralar va shartli o'yinlar, didaktik o'yinlar.

Nutq rivojlanishida orqada qolgan bolalar bilan individual ishlash tavsiya etiladi. Mashqlar bolaning o'zlashtira olmagan til materiallariga asoslangan bo'ladi.

Shunday qilib, tarbiyachining kunlik rejasida deyarli har kuni tovush madaniyati bo'yicha ishlar ko'zda tutiladi.

3.Tovush madaniyati bo'yicha ishni shakllantirish metodlari va usullari

Tovush madaniyati bo'yicha ishni shakllantirish uchun quyidagi metodlar keng qo'llaniladi:

1. **Didaktik o'yinlar** ("Chiqdi, kimning uyasi?", "Orkestr. Qaysi asbob ovoz chiqaradi? – baraban, buvuk, metalofon").
2. **Harakatli yoki qo'shiq bilan o'yinlar** ("Karavay" – Taniyning tug'ilgan kunida..., "Karusel" – juda sekin).
3. **Didaktik hikoyalar** – bolalarga o'quv topshiriqlari bilan taqdim etiladi (qiyin tovushlarni qaytarish, ovoz balandligini o'zgartirish).
4. **Mashqlar metodi.** Ushbu metod orqali intonatsiyalar, nutq eshitishi va nafas olishni rivojlantirish mumkin (tezyurar iboralar, "Puflaymiz" mashqlari).

Tarbiyachining ishlatadigan usullari:

1. **To'g'ri talaffuz namunasi** (namuna asosida taqlid qilish).
2. **Tushuntirish** (Men faqat so'zni aytmayman, balki ushbu tovushni ajratib aytaman, uni uzoqroq aytaman: a-r-r-r-buz).
3. **Tovushni abartirilgan tarzda talaffuz qilish** (ajratilgan talaffuz bilan).
4. **Tovushni yoki tovush ketma-ketligini obrazli atash** (z-z-z – komarning qo'shig'i; tup-tup-tup – echkilar yugurmoqda).
5. **Jamoaviy va individual qaytadan aytish.**
6. **Tarbiyachining topshiriqlarini tushuntirish** (Hozir indiykani kulgili qo'shiq aytishga o'rgatamiz).
7. **Individual motivatsiya** (Meni o'ylashimcha, Serjaga "Uyqu qo'shig'i" ayniqsa yaxshi chiqadi – u mehribon va g'amxo'r bo'lishni biladi).
8. **Hamkorlikda nutq** (tarbiyachi she'rni o'qiydi, bolalar bilan birgalikda qaytaradi).

9. **O'zgartirilgan nutq** (tarbiyachi bolaga "Vorona kar-kar-kar!" deyishni o'rgatadi).

10. **Tuzatishlar va yordam** (kam bo'lishi kerak).

11. **Obrazli jismoniy mashqlar** (tovushni ifodalash).

Tovush madaniyati bo'yicha tarbiya berish – bu doshkol ta'lim muassasalarining muhim vazifalaridan biridir.

Tarbiyachi va ota-onalar bolalar nutq madaniyati shakllanishida katta rol o'ynaydi. Tarbiyachining oldida quyidagi vazifalar turadi:

- Bolalarda so'zlarning toza, aniq talaffuzini rivojlantirish va rus tilining orfoepik normalariga mos ravishda nutqni shakllantirish;
- Bolalar nutqining ifodali bo'lishini rivojlantirish.

Tovush madaniyati bo'yicha tarbiya berish faqat tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni shakllantirish bilan cheklanmasligi kerak. Tovush madaniyati bo'yicha to'g'ri talaffuzni shakllantirish faqat nutq madaniyati bo'yicha ishning bir qismi hisoblanadi.

Tarbiyachi bolalarga to'g'ri nutq nafasini, barcha tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni, so'zlarni aniq aytishni, ovozdan to'g'ri foydalanishni o'rgatadi. Bolalar tez-tez gapirishni, intonatsion ravishda ifodalashni o'rganadilar.

Tovush madaniyati bo'yicha tarbiya boshqa nutq jihatlarini rivojlantirish bilan birga amalga oshiriladi: lug'at, bog'langan va grammatik jihatdan to'g'ri nutq.

Tovushlar bilan tanishish va tovush madaniyati shakllantirish jarayoni tasodifan amalga oshmaydi.

Ish tartibiga asoslanib, bolalar uchun ishlash tizimli ravishda, yosh va individual imkoniyatlarga mos ravishda o'tkazilishi kerak.

4--§. Bog'langan nutqni rivojlantirish metodikasining nazariy asoslari

Reja:

1. Bog'lanishli nutq tushunchasi
2. Bolalar bog'chasiga tayyorlov guruhidagi bolalarda bog'lanishli nutqning rivojlanishiga xos xususiyatlar
3. Kichik maktabgacha yoshdagi bolalarda bog'langan nutqni rivojlantirish metodikasi
4. Vizual materiallarni bog'langan nutqni rivojlantirish jarayonida qo'llash

1. Bog'lanishli nutq tushunchasi

Bog'lanishli nutqni biz ma'noli, batafsil bayon qilish deb tushunamiz, bu esa muloqot va o'zaro tushunishni ta'minlaydi.

S.L. Rubinshteyn fikricha, bog'lanishli nutq bu "gapiruvchi yoki yozuvchi tomonidan fikrni nutq shaklida ifodalashning tinglovchi yoki o'quvchi uchun tushunarli bo'lishi".

N.P. Erastov fikricha, bog'lanishli nutqda to'rtta asosiy bog'lanish guruhlari mavjud:

- **mantiqiy** — nutqning ob'ektiv dunyo va fikrlash bilan aloqasi;
- **funksional-stilistik** — nutqning muloqot sheriklari bilan aloqasi;
- **psixologik** — nutqning muloqot sohalari bilan aloqasi;
- **grammatik** — nutqning tilning tuzilishi bilan aloqasi.

Nutq bog'lanishli deb hisoblanadi, agar unga quyidagi xususiyatlar xos bo'lsa:

- **mazmunlilik** (gapirilayotgan mavzuni yaxshi bilish);
- **to'g'rilik** (atrof-muhitning to'g'ri tasviri, eng mos keladigan so'zlar va iboralar tanlanishi);
- **mantiqiylik** (fikrlarni ketma-ket bayon qilish);
- **aniklik** (atrofdagilar uchun tushunarli bo'lish);
- **to'g'ri, pokiza, boy** (turli-tumanlik).

Bog'lanishli nutqning sinonimi — **bayonot**.

Kontekstual nutq va uning xususiyatlari

Kontekstual nutqda, situatsion nutqdan farqli o'laroq, mazmun o'zida kontekstdan tushuniladi. Kontekstual nutqning murakkabligi shundaki, bu yerda bayonotni aniq holatni hisobga olmasdan, faqat til vositalariga tayanib qurish talab qilinadi.

Aksariyat hollarda situatsion nutq suhbatning xususiyatiga ega, kontekstual nutq esa monologga xosdir. Ammo D.B. El'konin ta'kidlashicha, dialogik nutqni situatsion nutq bilan, kontekstual nutqni esa monologik nutq bilan tenglashtirish noto'g'ri. Chunki monologik nutq ham situatsion xususiyatga ega bo'lishi mumkin.

"Suhbat nutqi" tushunchasi ham bog'lanishli nutqning bir qismi sifatida mavjud. Odatda, shu tushuncha bilan bolalar bog'chasidagi bolalar avvalo egallaydi.

Psixologlar ta'kidlaydiki, bog'lanishli nutqda bolalarning nutqiy va aqliy tarbiyasining yaqin bog'liqligi aniq ko'rinadi. Bola gapirishni o'rganib, fikrlashni ham o'rganadi, lekin u fikrlashni o'rganar ekan, nutqini ham takomillashtiradi (F.A. Sochin).

Bog'lanishli nutq jamiyatdagi muhim ijtimoiy funksiyalarni bajaradi: bola atrofdagilar bilan aloqalarni o'rnatishda yordam beradi, jamiyatda xulq-atvor me'yorlarini aniqlaydi va tartibga soladi, bu esa uning shaxsiyatini rivojlantirish uchun muhim shart hisoblanadi.

Bog'lanishli nutqni o'rganish, shuningdek, estetik tarbiya va madaniy rivojlanishga ta'sir ko'rsatadi: adabiy asarlarni qayta hikoya qilish, bolalarning mustaqil yozgan asarlari nutqning obrazlilik va ifodalilik xususiyatlarini rivojlantiradi, bolalarning san'atlarga bo'lgan nutqiy tajribasini boyitadi.

2. Bolalar bog'chasiga tayyorlov guruhidagi bolalarda bog'lanishli nutqning rivojlanishiga xos xususiyatlar

Bog'lanishli nutqning rivojlanishi asta-sekinlik bilan, bolalarning fikrlash qobiliyati rivojlanishi bilan birga sodir bo'ladi va bu bolalar faoliyatining murakkablashishi va atrofdagilar bilan muloqot qilish shakllari bilan bog'liqdir. Bolalar bog'chasidagi yoshda nutq amaliy tajribadan ajralib chiqadi. Ushbu yoshning asosiy xususiyati, nutqning rejalashtirish funktsiyasining paydo bo'lishidir. Bolalar o'yinida, bu yoshdagi bolalarning asosiy faoliyatida, yangi nutq turlari paydo bo'ladi: o'yin ishtirokchilariga ko'rsatmalar beruvchi nutq, kattalarga ularning o'zaro muloqotda bo'lmagan holatlarda olingan taassurotlar haqida ma'lumot beruvchi nutq. Ikkala turdagi nutq ham monologik va kontekstual shakllarni oladi.

Uch yoshdagi bolalar uchun oddiy dialogik nutq shakli (savollarga javob berish) mavjud, lekin bu yoshdagi bolalar ko'pincha savolning mazmunidan chalg'ib ketishadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar bog'lanishli nutqni ifodalashda ko'plab xatolarga yo'l qo'yib, murakkab jummalarni tuzishda, so'zlarni moslashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishadi.

Kichik bolalar nutqi situatsion bo'lib, asosan ekspressiv ifodalashga ega bo'ladi.

A.M. Leushinaning tadqiqotlarida ko'rsatilganidek, bog'lanishli nutqning rivojlanishidagi asosiy yo'nalish shundaki, bolaning situatsion nutqdagi hukmronlikdan kontekstual nutqqa o'tishi boshida kuzatiladi. Kontekstual nutqning namoyon bo'lishi bolalar bilan atrofdagilar orasidagi muloqotning vazifalari va xususiyatlari bilan belgilanadi. Bolaning kognitiv faoliyatining murakkablashishi, bolalar bilan kattalar o'rtasidagi munosabatlarning o'zgarishi, yangi faoliyat turlarining paydo bo'lishi bilan, boladan kengaytirilgan nutq talab qilinadi. Natijada kontekstual nutq shakllanadi. D.B. Elkonin fikriga ko'ra, situatsion nutqdan kontekstual nutqqa o'tish 4-5 yoshga kelib sodir bo'ladi.

Matnli nutqqa o'tish ona tilining leksik va grammatika tuzilishini o'zlashtirish bilan chambarchas bog'liq

Uch yoshli bolalarning ilk bog'langan so'zlari ikki-uch jumladan iborat bo'lsa-da, ularni aynan bog'langan ifoda sifatida ko'rib chiqish kerak.

Kichik maktabgacha yoshdagi nutq bolalarning bevosita tajribasi bilan bog'liq bo'lib, bu nutq shakllariga ta'sir qiladi. Unga to'liq bo'lmagan, aniq bo'lmagan shaxsiy gaplar xosdir, ular ko'pincha biror fe'ldan iborat bo'ladi; predmetlarning nomlari o'rnida zamon o'rinlovchi zamonlarda ishlatiladi. Bola hikoyalarida belgilangan mavzu yuzasidan faktlar va shaxsiy tajribadan olingan faktlar aralashib ketadi.

A.M.Leyushina, M.I.Lisina o'z tadqiqotlari bilan nutq rivojlanishining darajasi bolalar o'rtasida muloqot rivojlanishiga bog'liqligini isbotladilar.

Kichik maktabgacha yoshdagi bolalarda og'zaki nutqni o'rgatish va uni keyingi rivojlantirish monologik nutqni shakllantirishning asosini tashkil etadi.

Kichik maktabgacha yoshdagi bolalar bilan katta tayyorgarlik ishlari olib boriladi, bu esa bog'langan nutqni rivojlantirishga yordam beradi. O'zbek tilidagi nutqni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Nutqni rivojlantirishning asosiy qismlaridan biri shundan iboratki, bolalar kattalarning nutqini tinglashni va tushunishni, ularga javob berishni, boshqa bolalar oldida o'z fikrlarini aytishni o'rganadilar. Dastlab, bolalarni so'z bilan bajariladigan ishlarni amalga oshirishga o'rgatishadi (o'yinchoq olib kelish, biror narsani yoki kimnidir rasmda ko'rsatish), keyin esa tarbiyachining savollariga javob berishni, uni tinglashni, qo'shiqlarni va ertaklardagi qahramonlarning nutqini takrorlashni o'rgatadilar. Savollar bolaga tushunarli va aniq bo'lishi kerak ("Qaysi o'yinchoqlaringni yoqtirasan? Ushbu o'yinchoq haqida gapirib bering. Bu rasmda kim tasvirlangan?").

Pedagog bola tomonidan aytilgan ma'noni anglab, uni ko'pincha bir yoki ikki qisqa jumladan iborat bo'lishi mumkin, va o'z savollari bilan bolaning to'liqroq va grammatik jihatdan to'g'ri ifodalanishiga turtki beradi. Har bir bolaning tashabbuskor fikriga e'tibor berish, uni qo'llab-quvvatlash kerak.

3. Kichik maktabgacha yoshdagi bolalarda bog'langan nutqni rivojlantirish metodikasi.

Bolalar bog'chasi dasturi dialogik va monologik nutqni o'rgatishni o'z ichiga oladi.

Dialog – bu murakkab ijtimoiy o'zaro ta'sir shakli.

Kichik yoshdagi bolalar uchun dialogik nutq talablariga quyidagilar kiradi:

Kichik yoshdagi bola kattalar va bolalar bilan erkin muloqot qilish, so'zlar bilan o'z so'rovlarini ifodalash, kattalar tomonidan berilgan savollarga aniq javob berish kerak. Bola o'z his-tuyg'ularini boshqalar bilan bo'lishish, nima qilganini, qanday o'ynaganini aytib berishga intilish zarur. Kichik yoshdagi bolalar oddiy nutq etiketi shakllarini (salomlashish, xayrlashish) ishlatishlari kerak.

Monologik nutqni o'rgatish vazifalari va mazmuni bolalarning bog'langan nutq rivojlanishi va monologik ifoda xususiyatlari bilan belgilanadi.

Monologik ifoda quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

- butunlik;
- strukturaviy shakllanish;
- bog'liqlik;
- ifodaning hajmi;

Kichik maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutqni o'rgatish kundalik muloqotda amalga oshiriladi.

Dialogik nutq rivojlanishining shartlaridan biri nutq muhitining tashkil etilishi, kattalar o'rtasidagi va kattalar bilan bolalar o'rtasidagi o'zaro ta'sirning tashkil etilishidir.

Dialogik nutqni shakllantirishning asosiy usuli bu tarbiyachining bolalar bilan suhbatidir.

Kichik yoshda individual suhbatlar ustunlik qiladi. Bola bilan yaqinlashish uchun o'yinchoqlardan foydalanish mumkin. Dastlab barcha bolalarga umumiy savol berish, so'ngra o'z murojaatini aniqroq qilish kerak.

Bolalarning suhbat davomida xatti-harakatlariga qat'iy talablar qo'yilmaydi. Jamoaviy javoblar ruxsat etiladi.

Suhbat mavzulari:

- bolaning o'zi haqida
- oila haqida
- kattalarning bolalar bog'chasidagi mehnati (oshpazlar, uy bekalari, tarbiyachilar va boshqalar)
- maishiy va mehnat buyumlari (mebellar, idishlar, kiyimlar, maishiy mehnat vositalari, transport vositalari va boshqalar)
- tabiatning turli fasllarida (o'simliklar, hayvonlar, yovvoyi va uy hayvonlari)
- jamoat hayoti: mashhur kishilar, mehnat qahramonlari, Vatan himoyasida jangovar qahramonlikni amalga oshirgan qahramonlar va boshqalar.

Dialogik nutqni rivojlantirishda so'zli topshiriqlarni qo'llash usuli ishlatiladi. Ayniqsa, nutq etiketi o'zlashtirilishida bu usulning ahamiyati katta. Dastlab bunday topshiriqlarga eng faol bolalarni jalb qilish, keyin esa kamroq faol bo'lgan bolalarni o'rgatish kerak.

So'zli iltimosning namunasi berilishi kerak: “Natasha, Irina Sergeyevna yoniga borib, unga shunday de: «Irina Sergeyevna, agar sizga qiyin bo'lmasa, bizga lampa uchun suv quyding. Biz o'simliklarni sug'oramiz». Keyinroq namunaga ehtiyoj qolmaydi.

Dialogik nutqni rivojlantirishning samarali usuli didaktik o'yinlardir.

Kichik guruhlarda, ayniqsa, obrazli o'yinchoqlar bilan o'yinlar foydalidir. Tarbiyachi o'yinchoq bilan sahnalashishni bajaradi va personaj nomidan suhbatni olib boradi. Scenarilarning mavzulari bolalarning hayotidan yoki bolalarga yaxshi tanish bo'lgan badiiy asarlardan olinadi.

Masalan, rus xalq ertaklari «Qurichka Ryaba», «Kolobok», «Repka» va K.I. Chukovskining «Tuxum» ertagi.

Dialoglar o'z ichiga olgan harakatli o'yinlardan foydalanish foydalidir. «Go'zi-go'zi», «Qorshun» va boshqalar.

Bog'langan monologik nutqni maqsadli ravishda o'rgatish kichik guruhdan boshlanadi.

Bolalarga yaxshi tanish ertaklar va hikoyalarni so'zlashni o'rgatish kerak.

Ko'rsatilgan material asosida so'zlash (o'yinchoqlarni tavsiflash, rasm bo'yicha gapirish, bolaga yaqin bo'lgan tajriba asosida gapirish).

Bolalar asta-sekin qisqa – 3-4 jumladan iborat bo'lgan o'yinchoqlar va rasm tavsiflarini tuzishni o'rganadilar.

Qayta so'zlashni o'rgatish.

Kichik guruhlarda bolalarga asarlarni tinglashni va to'g'ri tushunishni, savollarga javob berishni o'rgatadilar. Uch yoshdagi bolalar odatda kattalar bilan birga hikoya qilib, odatda oxirgi so'zga berilgan savollarga javob sifatida alohida so'zlarni kiritadilar. Masalan, “Bobo ekdi... nima?” – “Repka”. Dastlab bu savollarga tarbiyachi javob beradi, keyin esa ko'rsatkich savollarga bolalar javob beradi.

To'rt yoshli bolalar yaxshi tanish ertaklarni qayta so'zlashadi, ular takrorlashga asoslangan bo'ladi. «Kolobok», «Teremok», «Repka».

Ma'lumotli hikoya qilish jarayonida o'yinchoqlardan, stol teatridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Masalan, tarbiyachi tanish ertakni (masalan, «Kurochka Ryaba») stol teatridan foydalangan holda aytib beradi. Kattalar boshlaydi: «Bir bor ekan...» Bolalar esa so'zni tugatadi: «Bobosi va buvisi». Bu yerda individual va guruh javoblari mumkin. Hikoya davomida tarbiyachi stolga figuralarni qo'yadi.

Mashg'ulotning oxirida bolalarga «Kurochka-ryabushka» haqidagi qiziqarli qoidalar o'qiladi:

- Kurochka-ryabushka, qayerga bording?
- Daryoga.
- Kurochka-ryabushka, nima uchun bording?
- Suv olishga.
- Kurochka-ryabushka, nima uchun suv kerak?
- Tuxumlar ichsin.
- Kurochka-ryabushka,
- Tuxumlar qanday ichishni so'raydi?
- Pi-pi-pi-pi-pi-pi!

Dastlabki bosqichlarda bu yoshda bolalar uchun birgalikda hikoya qilish usuli qo'llanilishi mumkin.

Bolalarning o'yinchoqlar haqidagi fikrlari bevosita o'yinchog'iga bo'lgan idrokiga asoslanadi.

Kichik maktabgacha yoshda o'yinchoqlar va narsalarni ko'rib chiqishda diqqatni jamlash vazifasi turadi, so'ngra ular tasvirga oid savollarga javob berishni o'rganadilar. Bolalar o'yinchoqlar haqida 2-3 gapdan iborat fikr tuzishni o'rganadilar.

Shaxsiy va kichik guruhlar bo'yicha suhbat tashkil etiladi: uyda qanday o'yinchoqlaring bor? Qaysi o'yinchoqni eng ko'p sevasan? Kim sana bu o'yinchoqni sovg'a qildi?

Mashg'ulotda tasvirlash ko'nikmalarini o'rgatish o'yin orqali amalga oshirilishi mumkin. «Top va tasvirla».

Bolalar savollarga yaxshi va to'g'ri javob berishni o'rganganlarida, ularga tarbiyachining tasvirini takrorlash taklif etiladi.

Keyingi bosqichda birgalikda tasvir tuzishni tavsiya qilish mumkin.

Narsa (o'yinchoq)ni ko'rib chiqishda kattalar bolalarni narsaning xususiyatlari va o'ziga xos belgilariga e'tibor qaratadi. Buning uchun «Tasvirga qarab bilib ol», «Kim bu?» va «Bu qanday o'yinchoq?» kabi o'yinlar o'tkaziladi.

«Kim bu?» o'yinida quyidagi o'yinchoqlar kerak bo'ladi: mushuk va mushukcha, sichqoncha va sichqon, ayiq va ayiqcha. Tarbiyachi so'raydi: «Kim bizga yugurib keldi va miauglaydi: myau-myau? (Tovushni baland ovozda chiqaradi.) Bu... (mushukcha). Uning onasi kim? (Mushuk.) U qanday miauglaydi? (Tovushni past ovozda chiqaradi.) Mushuk katta, mushukcha esa... (kichik). Mushuk baland ovozda miauglaydi, mushukcha esa... (yengil). Mushuk onaning dumini uzun, mushukchaning esa... (qisqa)».

O'yinchoqni (mushukchani) ko'rib chiqishda bolalarni «Kim bu?» savoliga to'g'ri javob berishga o'rgatish kerak, ya'ni javobni olish: «Bu mushukcha». Keyin savollar beriladi: «U qanday? (Kulrang, junli, kichik.) U nima qilishi mumkin? (Sut ichish, tishlash, miauglash.) U onasini qanday chaqiradi? (Myau-myau.) Uni qanday mehr bilan chaqirish mumkin? (Mushukcha, mushuk, mushukcha)». So'ngra tarbiyachi bolalarga mushukcha haqida hikoya qilishni taklif etadi. U bolaga shunday deydi: «Keling, mushukcha haqida birgalikda hikoya qilaylik. Men boshlayman, sen davom ettirasan. Bu mushukcha. Uni Pushtik deb atashadi. U...» Tarbiyachi to'xtaydi, bola esa davom ettiradi. Dastlab u bir so'z yoki bir gap aytishi mumkin. Uni yana hikoya qilishni taklif qilish kerak (hikoyani takrorlash), agar bola ikki yoki uch gap aytsa, biz uning hikoyasini bog'langan ifoda sifatida qabul qilamiz.

Bu mashqning maqsadi shundaki, biz bola uchun bog'lanishni (bu holatda zanjirli zamoniy: mushukcha — u) taqdim etamiz, va u deyarli o'z-o'zidan qisqa

bog'langan ifodani qurishni boshlaydi. Mana shundan boshlanadi bog'langan nutqning rivojlanishi.

Shuningdek, boshqa hayvonlar va ularning bolasiga oid juftliklar ko'rib chiqiladi. Keyin kattalar har qanday hayvonni tasvirlaydi, bolalar esa topishga harakat qilishadi. «Kimdir bizga mehmon bo'lib kelmoqda. Uning junli, qalin va qalin. U qo'ltiqli, baland ovozda g'ijirlaydi. Kim bu?» (Ayiqlar.)

Bolalarga ayiqlarni tasvirlashni taklif qilish mumkin, uning qanday yurishini ko'rsatish, mushuk va mushukchaning qanday yuzi ekanligini ko'rsatish. Bunday mashqlar bolalarning plastikasini rivojlantiradi va hayvon obraziga oid tushunchalarini chuqurlashtiradi. Kelajakda bu ularning tasvirlariga ta'sir qiladi, ular ayiqlarni qo'ltiqli, noqulay va o'zini tutishdan qiynalayotgan deb ta'riflashlari mumkin.

Bola boshlanishida tavsiflangan ob'ektlarni ikki-uch ko'rinadigan belgisi orqali, keyinchalik esa ko'rinmaydigan, lekin o'yinchoqqa tegishli bo'lgan belgilari orqali topishni o'rganadi (masalan, tulki aqlli, quyon tez, ayiqlar noqulay).

Bolalarni har qanday predmetni (o'yinchoqni) aniq va to'g'ri nomlashga o'rgatish kerak: «Bu... (pomidor)». Ob'ektni va uning belgilari nomini bilish ko'nikmasi «Qanday sabzavot?» yoki «Qanday predmet?» kabi o'yinlarda rivojlanadi.

Bunday o'yinlar «Mo'jizaviy sumka» o'yini kabi o'tkaziladi. Bola sumkadan predmet yoki o'yinchoqni olib, uni nomlaydi, masalan: «Bu — to'p», so'ngra kattalar tasvirlashadi: «U dumaloq, ko'k, rezina, qizil chiziqli bilan».

«Kimda nima bor?» o'yinlarida, shuningdek raqobat o'yinlarida («Kim o'yinchoqni eng ko'p tasvirlab beradi?... quyonni?... ayiqlar?») bolalar predmetning qismlarini ajratishni va ularni so'z bilan ifodalashni o'rganadilar.

«Kim ko'proq ko'radi va aytadi?» o'yinida bolalar o'yinchoqni ko'rib chiqib, uning ko'ylagini (yangi), ko'zlarini (ko'k), sochlarini (och rang) aytadilar. To'g'ri javoblar uchun mukofot sifatida lenta, bayroqchalar, doiralar beriladi, shu bilan bolalar faoliyatini rag'batlantirishga yordam beriladi.

Keyingi mashg'ulotlarda bolalar o'yinchoqlarni va predmetlarni ko'rib chiqadilar, ularni nomlaydilar, belgilari va sifatlarini ajratadilar, o'yinchoqlarni taqqoslab, qarama-qarshi ma'nodagi so'zlarni (katta — kichik, uzun — qisqa, qalin — ingichka) ishlatadilar; predmetning harakati yoki predmet bilan harakatni tasvirlaydilar. Va hatto agar hikoya tarbiyachining savollariga asoslanib amalga oshirilsa, bolalar bu savollarga javob berish orqali o'yinchoqni tasvirlashga olib keladilar, bu esa yanada murakkabroq tasvirlashga tayyorlanish uchun zarur shartdir, va bolani mustaqil ravishda hikoya qilishga o'rgatishning asosiy sharti hisoblanadi. Shunday qilib, alohida so'zlashuv mashqlaridan bolalar bog'langan ifodani tuzishga o'tadilar.

Bolalarni suratga qarab hikoya qilishga o'rgatish E.I.Tiheeva, E.A.Flerina, L.A.Penyevska, E.I.Radina va boshqalar tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarga asoslanadi.

Ushbu turdagi mashg'ulotlarni o'tkazish metodikasiga muvofiq, mashg'ulotni uning sukunat bilan kuzatilishidan boshlash kerak. Lekin kichik bolalar rasmga jim qaray olmaydilar, shuning uchun tarbiyachi suhbatni davom ettiradi. Asosiy metodik usul — savollarni berishdir. Tarbiyachi markaziy obrazga e'tibor qaratadi. (Siz rasmdagi kimni ko'rasiz?). Keyin boshqa ob'ektlar ko'rib chiqiladi. Rasmni asta-sekin qabul qilish, yorqin detallarga e'tibor qaratish amalga oshiriladi. Savollar tushunarli bo'lishi kerak va rasmning qismlari o'rtasidagi bog'lanishni aniqlashga qaratilgan bo'lishi lozim. Savollardan tashqari, tushuntirishlar, o'yin usullari ham qo'llaniladi.

Masalan, «Biz kubiklar bilan o'ynayapmiz» rasmiga qarab, pedagog rasmda kim tasvirlanganini so'raydi, bolalarni qanday atash mumkinligini (kichkintoylar, o'g'il va qizlar, do'stlar, bolalar) so'raydi. Bunday topshiriqlar bolalarni har bir jumlada bir xil so'zlarni takrorlamaslikka o'rgatadi. «Bolalar nima qilayotganini?» degan savol ularga harakatlarni nomlashga yordam beradi (o'ynayapti, uy qurayapti). Savollar bolalarga qanday qilib o'ynashga qaror qilganlarini, kubiklarni kim olib

kelganini, uy qurishni kim taklif qilganini, kim uchun uy qurilishini tasavvur qilishga yordam beradi.

4.Vizual materiallarni bog'langan nutqni rivojlantirish jarayonida qo'llash

Vizual materiallar, ya'ni ko'rish orqali o'rganish printsipli birinchi marta Y.A.Komenskiy tomonidan formulalangan, keyinchalik I.G.Pestalotsi, K.D.Ushinskiy va boshqa pedagoglar tomonidan rivojlantirilgan. Tadqiqotchilar pedagogning faoliyatida turli xil vizual materiallardan: haqiqiy ob'ektlar, ularning tasvirlari, o'rganilayotgan ob'ektlar va hodisalarning modellaridan foydalanishi kerakligini ta'kidlashdi. So'z va vizual materiallar shakllari va ularning taqqoslash samaradorligi haqidagi bilimlar tarbiyachiga didaktik vazifa va o'qitish sharoitlariga mos ravishda vizual materiallardan ijodiy ravishda foydalanish imkonini beradi.

Hozirgi pedagogikada metod tushunchasi, o'qituvchi va bola o'rtasidagi o'zaro aloqaning, hamkorlikning usuli sifatida, bola faoliyatini tashkil etishga qaratilgan va bu faoliyat orqali bilim olish va nutq ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berishni anglatadi. Atrof-muhitni bilishdagi idrokning o'zgarmas ahamiyati va obrazli fikrlashning ustunligi inobatga olinsa, vizual metodlar bolalar uchun tarbiya va o'qitish jarayoniga eng mos usul sifatida qaraladi (Zaporojez A.V., Markova T.A va boshqalar).

Vizual metodlar bolalar bog'chasida ko'proq qo'llaniladi. Bu metodlar bevosita va bilvosita metodlar sifatida qo'llaniladi.

Bevosita metodlarga kuzatish usuli va uning turli shakllari kiradi: ekskursiyalar, xona tekshiruvi, tabiiy predmetlarni ko'rib chiqish. Bu metodlar nutq mazmunini to'plashga va ikkita signal tizimi o'rtasida bog'lanishni ta'minlashga qaratilgan.

Bilvosita metodlar esa tasviriy vizual materiallardan foydalanishga asoslanadi. Bu o'yinchoqlarni, rasmlarni, fotosuratlarini ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi. Ular bilimlarni mustahkamlash, so'z boyligini rivojlantirish, so'zning

umumlashtiruvchi funksiyasini shakllantirish va bog'langan nutqni o'rgatish uchun qo'llaniladi.

Vizual materiallarning funksiyalari:

- Tabiat hodisasining shaklini, mohiyatini, tuzilishini, aloqalarini, o'zaro ta'sirini tiklashda yordam beradi, nazariy g'oyalarni tasdiqlashga imkon beradi;
- Barcha idrok organlarini va ular bilan bog'liq psixik jarayonlarni, sezgi, idrok, tasavvur, fikrlash jarayonlarini faollashtirishga yordam beradi, natijada bolalar va pedagoglar uchun umumlashtiruvchi va tahliliy fikrlash faoliyatiga boy tajriba asosini yaratadi;
- Bolalar orasida vizual va eshitish madaniyatini shakllantiradi.

Doshkollar yoshidagi bolalarning yosh xususiyatlari vizual materiallarga tayangan holda o'qitish zaruratini taqozo etadi, shuning uchun barcha so'zli metodlarda yoki o'qitishning vizual usullari (predmetni, o'yinchoqni qisqa vaqtga ko'rsatish, tasvirni ko'rib chiqish) yoki bolalarni dam olish va bo'shashish uchun vizual ob'ektni ko'rsatish (qo'g'irchoqqa she'r o'qish, predmetni topish va boshqalar) qo'llaniladi.

Agar o'rganilayotgan ob'ektlar bolalar tomonidan bevosita kuzatilsa, tarbiyachi kuzatish usulidan yoki uning turlaridan foydalanadi: xona tekshiruvi, ekskursiya, tabiiy predmetlarni ko'rib chiqish. Agar ob'ektlar bevosita kuzatilmasa, pedagog bolalar bilan ularni bilvosita tanishtiradi, ko'pincha tasviriy materiallardan foydalanib, rasm va fotosuratlarini, kino va diapozitivlarni ko'rsatadi. Bilvosita vizual metodlar bolalar bog'chasida ob'ektni ikkinchi marta ko'rib chiqish, kuzatish jarayonida olingan bilimlarni mustahkamlash, bog'langan nutqni shakllantirish uchun qo'llaniladi. Shu maqsadda o'qituvchi bolalarga tanish bo'lgan mazmunni tasvirlovchi rasmlarni ko'rib chiqish, o'yinchoqlarni ko'rib chiqish (ular atrof-muhitni ko'rsatadigan hajmli tasviriy shakllarda), rasm va o'yinchoqlarni tasvirlash, voqealar asosida hikoyalar yaratish kabi metodlardan foydalanadi. Albatta, barcha bu jarayonlarda tarbiyachining so'zi zarur bo'lib, u bolalarning idrokini boshqaradi,

tushuntiradi va ko'rsatilganlarni nomlaydi. So'z esa tarbiyachining va bolalarning suhbatlarini, fikr yuritishlarini shakllantiradigan asos bo'lib xizmat qiladi.

Ishning maqsadi — bolalar yoshidagi bog'langan nutqni rivojlantirishda vizual materiallardan foydalanish bo'lgani sababli, bolalar uchun hikoya qilish va qayta hikoya qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda foydalanish mumkin bo'lgan vizual materiallarni ko'rib chiqamiz: o'yinchoqlar, rasmlar, didaktik o'yinlar va boshqa ko'rgazmali materiallar.

Talablar o'yinchoqlarga:

- O'yinchoq bolalar e'tiborini jalb qilishi kerak;
- O'yinchoq yorqin bo'lishi kerak;
- O'yinchoq tashqi ko'rinishi bilan ajralib turishi kerak;
- Taqqoslash uchun o'yinchoqlar bo'lishi kerak (ikki turli kiyimdagi qo'g'irchoqlar va boshqalar).

Talablar rasmlarga:

Obyektiv rasmlar — bunday rasmlarda bir yoki bir nechta ob'ektlar tasvirlangan bo'lib, ular o'rtasida hech qanday syujetli o'zaro aloqalar bo'lmaydi; Masalan, mebel, idishlar, hayvonlar; «Ot va o'tla», «Sigir va bo'ri» kabi rasmlar.

Syujetli rasmlar — bu rasmlarda ob'ektlar va personajlar bir-biri bilan syujetli o'zaro aloqada bo'lishadi.

M.M. Konina turli xil rasm turlarini turli vazifalar uchun o'qitishda ishlatish kerakligini ta'kidlagan. Ob'ektiv rasmlar tasvirlangan ob'ektlarning sifatlarini va xususiyatlarini sanab o'tish va tasvirlash bilan bog'liq mashg'ulotlar uchun qulaydir. Syujetli rasm esa bolani harakatlar bilan bog'liq hikoya qilishga undaydi.

- Rasmning mazmuni qiziqarli, tushunarli bo'lishi va atrof-muhitga nisbatan ijobiy munosabatni tarbiyalashi kerak;
- Rasm yuqori san'at darajasiga ega bo'lishi kerak;

- Personajlarning tasvirlari realizmga asoslangan bo'lishi kerak;
- Tasvirning mazmuni ham, o'zi ham tushunarli bo'lishi kerak. Rasmda ortiqcha tafsilotlar bo'lmasligi kerak.

Didaktik o'yin (vizual material bilan va so'zli) — bilim va ko'nikmalarni mustahkamlashning universal usuli. U nutqni rivojlantirishning barcha vazifalarini hal qilishda qo'llaniladi. Tanish adabiy matn bilan ishlashni dramalashtirish o'yini, stol teatri yordamida o'tkazish mumkin. Ushbu metodlar hikoya qilishni o'rgatishda ham qo'llanilishi mumkin. Bolalarni hayot va tabiat hodisalari bilan tanishtirishda ishning amaliy usullari qo'llanilishi mumkin (o'simliklarni ko'paytirish, ovqat tayyorlash). Amaliy metodlarga S.V. Peterinaning tayyorlagan vizual o'yinlari, etika mavzusidagi o'yinlar ham kiradi. Ularni o'tkazish uchun mos jihozlar kerak: qo'g'irchoq va katta o'yinchoq ayiq (1 metr 20 sm), bu o'yinchoqlar bilan hamkor sifatida ishlashga imkon beradi va katta tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi, qo'g'irchoq kiyimlari, poyafzallari, gigiyena buyumlari to'plamlari.

Biroq, o'quv materiallarining mavjudligi o'z-o'zidan bolalarning nutq rivojlanishiga ta'sir qilmaydi. Agar tarbiyachining so'zi bolalarni yo'naltirsa, tushuntirsa va ko'rsatilganlarni nomlasa, u holda bu materiallar bolalar nutqini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Aks holda, ularning faqat qiziqarli va o'yin sifatida foydalanilishi mumkin.

5-§. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar va o'smirlarning logopedik reabilitatsiyasi

Reja:

- 1. Rivojlanishida og'ishlari bo'lgan bolalarni reabilitatsiya qilish tizimi**
- 2. Zamonaviy reabilitatsiya kontsepsiyasi**
- 3. Rivojlanishdagi og'ishlari bo'lgan bolalar va o'smirlarga tibbiy-pedagogik yordamni tashkil qilish**

1. Rivojlanishida og'ishlari bo'lgan bolalarni reabilitatsiya qilish tizimi

O'zbekistonda rivojlanishida og'ishlari bo'lgan bolalarni reabilitatsiya qilish tizimi asosan nuqsonni va unga bog'liq psixik rivojlanish xususiyatlarini bartaraf etishga qaratilgan, bu esa har doim bolalarni jamiyatga to'liq integratsiyalashuvini ta'minlamaydi. Tibbiyot va korreksion pedagogikaning dolzarb muammolaridan biri bolalardagi nuqsonlarni tuzatishdan kompleks tibbiy-psixologik-pedagogik reabilitatsiyaga o'tish hamda rivojlanishida og'ishlari bo'lgan bolalar va o'smirlarni ijtimoiy muhitga ularning psixofizik imkoniyatlari darajasiga mos ravishda kiritishdir.

Dunyoda 500 milliondan ortiq inson intellektual, jismoniy yoki sezgirlik xatoliklari tufayli nogiron sifatida rasmiy tan olingan, ulardan 17% ini bolalar tashkil etadi. Bolalarda nogironlik rivojlanishdagi buzilishlar, o'z-o'zini parvarishlash, harakat qilish, orientatsiya, o'rganish, muloqot qilish, o'z xulqini nazorat qilish, kelajakda mehnat faoliyatini amalga oshirish kabi sohalarda jiddiy cheklovlarni keltirib chiqaradigan diziadaptsiya sifatida aniqlanadi. Hozirgi kunda "nogiron bolalar" atamasi o'rniga yanada etik jihatdan to'g'ri bo'lgan ta'riflar ishlatiladi –

"rivojlanishida og‘ishlari bo‘lgan bolalar", "maxsus ehtiyojlari bo‘lgan bolalar", "maxsus ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar".

Maxsus adabiyotda rehabilitatsiya rivojlanishida og‘ishlari bo‘lgan shaxslarni ijtimoiy muhitga kiritish, jamiyat hayoti va mehnatga jalb qilish uchun yo‘naltirilgan tibbiy-pedagogik va ijtimoiy chora-tadbirlar tizimi sifatida ko‘rib chiqiladi, bu ularning psixofizik imkoniyatlari darajasiga mos ravishda amalga oshiriladi. Agar adaptatsiya muhiti bilan moslashuvni nazarda tutsa, rehabilitatsiya esa shaxsning to‘liq ijtimoiy integratsiyasini ta‘minlashni maqsad qiladi.

Agar adaptatsiya muhitga moslashuvni nazarda tutsa, rehabilitatsiya esa – tiklash, faollashtirish sifatida tushuniladi. Rehabilitatsiyaning muhim jihati rivojlanishida og‘ishlari bo‘lgan bola yoki o‘smirning rehabilitatsiya salohiyatini aniqlashdir, bu uning organizmining zaxiraviy imkoniyatlaridan iborat bo‘lib, yo‘qolgan funksiyalarni to‘liq qayta tiklash va rivojlanishdagi og‘ishlarni bartaraf etishga imkon beradi.

Bola huquqlarini amalga oshirish, BMT Konvensiyasiga muvofiq, unga Rossiya ham amal qiladi, birinchi navbatda barcha bolalarga, jumladan, rivojlanishida jiddiy og‘ishlari bo‘lgan bolalarga to‘liq jamiyat hayoti ta‘minlanishi, ularga o‘z imkoniyatlarini maksimal darajada amalga oshirish uchun zarur sharoitlar yaratish, ularni rehabilitatsiya xizmatlari, ta‘lim va tarbiya bilan ta‘minlashga qaratilgan.

So‘nggi yillarda ijobiy hodisa sifatida rivojlanishida turli og‘ishlari bo‘lgan bolalar va o‘smirlarning holatini baholashda asosan tibbiy-etilogik jihatlardan ijtimoiy-psixologik jihatlarga o‘tishning ahamiyatli o‘zgarishini ko‘rsatish mumkin. Bu, shuningdek, shaxsning ijtimoiy statusiga oid masalalarni oldinga surish bilan bog‘liq. Funktsional baholash esa shaxsning to‘liq xususiyatlarini va faoliyat darajalarini o‘z ichiga oladi. Bunday baholash mutaxassislarga rivojlanishida og‘ishlari bo‘lgan bolalar va o‘smirlar uchun rehabilitatsiya va ijtimoiy moslashuvning aniq yo‘nalishlarini va xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi.

Funksional baholashning komponentlariga quyidagilar kiradi: qo'yilgan tashxisni hisobga olgan holda somatik sog'liq holati, o'tkazilgan davolashning ta'siri; somatik ta'sirning motorika, sensorli va kommunikativ qobiliyatlar (eshitish, ko'rish, nutq); kognitiv faoliyat holati, ruhiy holat; affektiv sohaning o'ziga xosliklari, shu jumladan, xavotirlik darajasi va hayotdan qoniqish darajasi; kundalik hayot faoliyatining o'ziga xosliklari, shu jumladan, o'z-o'zini parvarishlash va ijtimoiy faoliyat imkoniyatlari; engillashtirilmagan to'siqlar, to'siqlar (jismoniy va ijtimoiy) mavjudligi – maktabda, uyda, jamiyatda, shaxsiy maqsadlarga va istalgan turmush tarziga erishishga to'sqinlik qiluvchi; iqtisodiy holatni va moliyaviy qo'llab-quvvatlash imkoniyatlarini baholash; kundalik hayot faoliyatini qo'llab-quvvatlash va shaxsiy maqsadlarga va afzal ko'rilgan turmush tarziga erishishda emotsional hamda jismoniy yordam ko'rsatadigan ijtimoiy yordam tizimining mavjudligi.

2.Zamonaviy reabilitatsiya kontseptsiyasi

Zamonaviy reabilitatsiya kontseptsiyasi rivojlanishida og‘ishlari bo‘lgan bolaga kompleks baholashni o‘z ichiga olgan integrativ yondashuvni nazarda tutadi, bu esa defektning tuzilishini baholash va shunday atalgan funktsional tashxisni o‘rnatishni o‘z ichiga oladi. Bu tashxis ruhiyatning buzilgan va saqlanib qolgan komponentlarini baholashni, intellektual-kognitiv buzilishlar, emotsional-lichnostli xususiyatlarning o‘zaro aloqasini va shaxsning ijtimoiy statusini baholashni o‘z ichiga oladi.

Kompleks reabilitatsiyaning samaradorlik natijalarining sifatli ko‘rsatkichlariga quyidagilar kiradi: psixologik va boshqa funktsional buzilishlarni bartaraf etish; motorika, nutqni tuzatish; kommunikativ qobiliyatlarni tiklash (o‘zlashtirish); faoliyatni faollashtirish; jamiyatga integratsiya qilish.

Reabilitatsiya faoliyati, tibbiy-ijtimoiy va psixologik-pedagogik bo‘lishi mumkin, tizimli, muntazam va izchil bo‘lishi kerak, reabilitatsiya ishining asosiy prinsiplariga tayanishi kerak:

– Bosqichlilik prinsip reabilitatsiya ishini uning intensivligini asta-sekin oshirish orqali olib borishga imkon beradi, bir reabilitatsiya turidan ikkinchisiga o‘tish imkonini yaratadi; – Dialektik birlik prinsip nafaqat reabilitatsiya jarayonining ketma-ketligini yaratadi, balki...

va shuningdek, tibbiy, ijtimoiy va psixologik-pedagogik reabilitatsiya jarayonlarining kuchi va murakkabligini mahorat bilan birlashtirish;

– Turli yo‘nalishlilik prinsip reabilitatsiya jarayonining ko‘p qirraliligini hisobga oladi, oilaviy, uy-joy, kasbiy, madaniy-ma‘rifiy va boshqa sohalardagi reabilitatsiya ishlarining uyg‘unligini ta‘minlaydi; – Hamkorlik prinsip reabilitatsiya jarayoniga rivojlanishdagi og‘ishlari bo‘lgan bolani faol jalb qilishni nazarda tutadi, uni reabilitatsiya ob'ektidan sub'ektiga aylantirish, uning ijtimoiy-psixologik statusini tiklash va jamiyatga integratsiyasini ta‘minlash maqsadida.

Rivojlanishdagi og‘ishlari bo‘lgan bolalar va o‘smirlarning ijtimoiy moslashuv imkoniyatlari asosiy buzilishlarning xarakteri va og‘irligiga, qo‘shimcha og‘ishlarning mavjudligiga, ularning individual xususiyatlariga, o‘qitish va tarbiyalash jarayonining tashkil etilishiga, yaqin atrofdagi ijtimoiy muhitning ta'siriga bevosita bog‘liqdir.

Tibbiy-psixologik-pedagogik va korriksion tadbirlarni o‘tkazishda, rivojlanishdagi og‘ishlari bo‘lgan bolalar bilan ishlashda mutaxassislariga quyidagi asosiy prinsiplarga amal qilish muhimdir:

1. Bolalar huquqlarini, jumladan, bolalar huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiya asosida, shaxsni rivojlantirish, aql-idrok va jismoniy qobiliyatlarni rivojlantirishga, shuningdek, rivojlanishdagi og‘ishlari bo‘lgan bolalarning o‘z individual xususiyatlarini saqlash huquqini amalga oshirishga harakat qilish.

2. Korriksion-rivojlantirish mashg‘ulotlariga barcha bolalarni, jumladan rivojlanishdagi bir nechta og‘ishlari bo‘lgan bolalarni ham jalb etish, har bir bolaning rivojlanish va korriksiya uchun individual dasturini ishlab chiqish.

3. Bolalarning rivojlanishidagi o‘zgarishlarni baholashda uni boshqa bolalar bilan solishtirmaslik, balki uni o‘zining oldingi rivojlanish bosqichi bilan solishtirish.

4. Bola uchun xushmuomala muhit yaratish, psixologik xavfsizlikni shakllantirish, bolaning qiyinchiliklari va rivojlanishdagi muammolariga nisbatan tushunish bilan yondashish, har bir bolada pedagogik ishda tayanch bo‘la oladigan ruhiy va shaxsiy rivojlanishning salbiy tomonlarini topishga harakat qilish.

5. Bolalar rivojlanishidagi o‘zgarishlarni baholashda, ularning kelajakdagi rivojlanish va ijtimoiy moslashuv imkoniyatlarini aniq tasavvur qilish.

6. Barcha bolalarga, shu jumladan, jismonan zaif, notekis, oson qo‘zg‘aladigan bolalarga xotirjam, teng va xushmuomala munosabatda bo‘lish.

7. Har bir bola uchun aql-idrok va jismoniy faoliyatni ratsional tashkil etish, gigiyena, charchoqqa qarshi profilaktika va kun tartibiga odatlanishga yo‘naltirilgan dastur ishlab chiqish.

8. Kasbiy etikani saqlash. Har bir bolaning tashxis va prognozi mutaxassislarning kasbiy siridir.

9. Bolalarning aqliy va emosional rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, ularning psixologik holati, quvonch, sokinlik va xotirjamlik asosida, bolaning individual qobiliyatlari va qiziqishlarini rivojlantirish.

10. Bola ishini baholashni asta-sekin, lekin tizimli ravishda o‘z-o‘zini baholash jarayoniga kiritish.

3.Rivojlanishdagi og‘ishlari bo‘lgan bolalar va o‘smirlarga tibbiy-pedagogik yordamni tashkil qilish

Shartli ravishda, rivojlanishdagi og‘ishlari bo‘lgan bolalar va o‘smirlarga tibbiy-pedagogik yordamni tashkil qilishni uch bosqichga bo‘lish mumkin.

Birinchi bosqich – bu markaziy nerv tizimining zararlanishi va xavf guruhiga kiruvchi bolalarga maxsus yordam ko‘rsatish. Bu yordam tug‘ruq uyi va maxsus psixonevrologik stattsionarlar va yangi tug‘ilgan bolalar va chaqaloqlar uchun shifoxonalar bo‘limlarida boshlanadi, so‘ngra ambulator sharoitda bolalar nevropatologi yoki psixiatri tomonidan kuzatilib, maxsus bolalar bog‘chalari va bolalar uylari orqali davom etadi. Ushbu bosqichda tibbiy yordam va mavjud buzilishlarni tuzatishga va kelajakdagi rivojlanishdagi og‘ishlarni oldini olishga qaratilgan kompleks davolash va korreksion tadbirlar muhim ahamiyatga ega.

Ikkinchi bosqich – bu rivojlanishdagi og‘ishlari bo‘lgan bolalarga maktabgacha ta’lim yoshida maxsus yordam ko‘rsatish. Bu yordam maxsus stattsionarlar, sanatoriyalar, bolalar bog‘chalari, bolalar uylari, tuman poliklinikalari va psixonevrologik dispanserlarda amalga oshiriladi. Bolalarni bolalar bog‘chalari va bolalar uylari uchun yuborish tuman, shahar va viloyat tibbiy-psixologik-pedagogik maslahat xizmati tomonidan amalga oshiriladi, bu erda ota-onalar o‘z bolalarini nevropatologlar yoki psixonevrologlar tavsiyasiga binoan olib boradilar. Ushbu bosqichda kompleks davolash, sog‘lomlashtirish va korreksion tadbirlar ko‘proq pedagoglar, defektologlar, logopedlar tomonidan amalga oshiriladi. Maxsus bolalar ta’lim muassasalari rivojlanishdagi og‘ishlarning xarakteriga va nuqsonning og‘irlik darajasiga qarab ajratiladi.

Uchinchi bosqich – rivojlanishdagi og‘ishlari bo‘lgan bolalar va o‘smirlarga maxsus yordam ko‘rsatish tuman poliklinikalari, psixonevrologik dispansellar, maxsus stattsionarlar, sanatoriyalar, maxsus maktablar va internat maktablari, bolalar uylari va nogironlar uylari orqali amalga oshiriladi.

Muhim va dolzarb muammolar qatoriga quyidagilar kiradi: rivojlanishdagi og‘ishlari bo‘lgan bolalar bilan sog‘lom tengdoshlari o‘rtasida aloqalarni kengaytirish; ushbu bolalar bilan ishlaydigan pedagoglar, shifokorlar, psixologlar va ota-onalar uchun maxsus assotsiatsiyalar tashkil etish.

Rivojlanishdagi og‘ishlari bo‘lgan bolalar va o‘smirlarga reabilitatsiya kompleks tarzda amalga oshirilishi kerak. Tibbiy, psixologik, pedagogik va ijtimoiy reabilitatsiyani ajratish mumkin.

Tibbiy reabilitatsiya jarayonida rivojlanishdagi og‘ishlari bo‘lgan bolalarda erta serebral yetishmovchilikni davolash, dori-darmon bilan davolash, fizioterapiya, fitoterapiya, psixoterapiya, tibbiy jismoniy tarbiya, umumiy sog‘lomlashtirish davolash tadbirlari o‘tkaziladi. **Psixologik reabilitatsiya** jarayonida rivojlanishdagi og‘ishlari bo‘lgan bolalarning psixologik holati aniqlanadi; kasallikdan kelib chiqqan dastlabki buzilishlar va kasallik holatida g‘ayrioddiy rivojlanish tufayli yuzaga kelgan ikkilamchi og‘ishlar aniqlanadi; shaxsning deviasiyalarini, bolalar va o‘smirlarning psixologik rivojlanishidagi og‘ishlarni bartaraf etish ishlari olib boriladi.

Korreksion-pedagogik reabilitatsiya korreksion ta'lim va tarbiya jarayonida, rivojlanishdagi og‘ishlari bo‘lgan bolalarga pedagogik yordam ko‘rsatishda amalga oshiriladi. Reabilitatsiya tadbirlarining kompleksidir, pedagogik va ijtimoiy orqaga chekinishni bartaraf etish, intellektual, sensor, nutq va shaxsiy imkoniyatlarni hisobga olgan holda rivojlanishdagi og‘ishlari bo‘lgan bolalar va o‘smirlar uchun to‘g‘ri kasbiy yo‘naltirish, bu ular uchun oddiy hayot sharoitlariga moslashishga, ya'ni ijtimoiy reabilitatsiyaga asos yaratadi.

Birinchi yillarda bolada rivojlanishdagi har qanday og‘ish nutqning yetarlicha rivojlanmasligi bilan birga bo‘ladi. Nutq bolaning atrof-muhit bilan ijtimoiy aloqalarini shakllantirishning asosidir, shuning uchun nutq rivojlanishining orqada qolishi yoki boshqa nutq funksiyalaridagi buzilishlar bolada verba kommunikatsiyasi bilan bog‘liq muammolarni keltirib chiqaradi, bu esa ob'ektiv

ravishda shaxs va jamiyat o'rtasidagi mavjud aloqalarni buzadi va nutq bilan o'zaro muloqotda namoyon bo'ladi. O'ziga xosligi va ona nutqini o'zlashtirishdagi qiyinchiliklar, nutq buzilishlari, kommunikativ faoliyatning o'ziga xosliklari deyarli barcha rivojlanishdagi og'ishlar bilan bog'liq bo'ladi: aqliy yetishmovchilik, psixik rivojlanishning kechikishi, bolalar serebral falaji, eshitish va ko'rish buzilishlari, emotsional buzilishlar va ular maxsus korreksion ta'sir tizimini talab qiladi.

Kompleks reabilitatsiya tizimining muhim tarkibiy qismi va rivojlanishdagi turli xil og'ishlari bo'lgan bolalar va o'smirlar uchun korreksion-pedagogik reabilitatsiyaning asosiy bo'limlaridan biri **logopedik reabilitatsiya** (abilitatsiya) hisoblanadi, u biz tomonidan yangi nutq imkoniyatlarini yaratish, kommunikativ faoliyatni normallashtirish, ijtimoiy salohiyatni oshirish, ya'ni shaxsning jamiyatda o'zini amalga oshirish imkoniyatlarini oshirish kontekstida ko'riladi. Logopedik reabilitatsiya ijtimoiy muhit sharoitiga faol moslashish jarayonida, rivojlanishdagi og'ishlari bo'lgan bolalar va o'smirlarning jamiyatga integratsiyalashishida muhim rol o'ynaydi.

Logopedik reabilitatsiya murakkab va kompleks jarayon bo'lib, avvalo nutq faoliyatining buzilishlarini tuzatish va kompensatsiya qilishga qaratilgan. Uning amalga oshirilishida sensor funksiyalarini rivojlantirish; motorikani, ayniqsa nutq motorikasini rivojlantirish; aqliy faoliyatni, eng avvalo fikrlash, xotira, diqqatni rivojlantirish; bolaning shaxsiyatini shakllantirish va ijtimoiy munosabatlarni bir vaqtda tartibga solish; ijtimoiy muhitga ta'sir ko'rsatish ko'zda tutiladi.

Xususan, eshitish qobiliyati buzilgan bolalarni kompleks reabilitatsiya qilish va ijtimoiy moslashuvining asosiy vazifalaridan biri **nutq va mantiqiy fikrlashni rivojlantirish** hisoblanadi. Eshitmaydigan bolalarda nutq tabiiy ravishda rivojlanmaydi, ular uni mustaqil ravishda o'rganishga qodir emaslar, uning o'rniga mimika, daktilologiya, labdan o'qish kabi o'ziga xos muloqot shakllarini qo'llashga harakat qiladilar. Eshitish qobiliyati buzilgan bolada nutq muloqotiga bo'lgan ehtiyojni shakllantirish uning to'laqonli rivojlanishi uchun asosiy shartdir. Nutq rivojlanishini shakllantirishning erta boshlanishi uning fikrlashini anomali

rivojlanishining oldini olish, aqliy faoliyat buzilishlarini oldini olish imkonini beradi. Eshitmaydigan bolaning nutq rivojlanishini rag‘batlantirish bosqichma-bosqich uch asosiy yo‘nalishda amalga oshiriladi: **til qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish; nutq faoliyatini rivojlantirish; tilning asosiy qonuniyatlarini o‘rganishga tayyorgarlik.**

Davolash-pedagogik, shu jumladan logopedik ish ushbu bolalar bilan ishlashda nihoyatda erta, kompleks va individual bo‘lishi kerak, eshitish buzilishi, nutq va intellektning holatiga qarab farqlanadi. Nutq eshitishini shakllantirish va rivojlantirish metodikasining samaradorligi mutaxassislar tomonidan emas, balki jamiyat tomonidan baholanishi kerak. Ushbu metodikaning muvaffaqiyatli qo‘llanilishining mezoni eshitish qobiliyati buzilgan va eshitadigan bolalar o‘rtasidagi nutq muloqotining amaliyoti hisoblanadi.

Nutq buzilishlari ko‘z nuqsonlari bo‘lgan bolalarda turli, tuzilishi va namoyon bo‘lish darajasi jihatidan murakkab bo‘lib, bu ularning nutqini shakllantirishdagi murakkab sharoitlar bilan tushuntiriladi. Ko‘z nuqsonlari bo‘lgan bolalarda logopedik abilitatsiya bosqichma-bosqich amalga oshiriladi, nutqning shakllanish darajasi, relief rasmlar, maxsus o‘yinchoqlar to‘plamlari yordamida ularning taktil identifikatsiyasi kabi vositalar bilan hisobga olinadi.

Logopedik korreksiya fonetik, leksik va grammatik nutq komponentlarini farqlanib, bolalarning ko‘rish holati, nutqi, nutqdan tashqari funksiyalari, individual va yoshga oid xususiyatlari hisobga olinib o‘tkaziladi. Nutq ko‘nikmalarining rivojlanishi motor koordinatsiyasini, makon bo‘yicha yo‘nalishni va konstruktiv praksiyni rivojlantirish bilan bog‘lanadi, bu esa atrof-muhit haqidagi tushunchalarni va haqiqiy bilimlarni chuqurlashtirishga qaratilgan. Ko‘z nuqsonlari bo‘lgan bolalar uchun maxsus logopedik reabilitatsiya sharoitida nutqning kompensator rolini oshirish va bolalarni maktab ta‘limiga va ijtimoiy reabilitatsiyaga tayyorlash uchun mustahkam poydevor yaratiladi.

Nutq buzilishlari va ularning korreksiyasi **intellektual buzilishlari bo‘lgan bolalarda** ularning oliy nerv faoliyati va psixik rivojlanishi xususiyatlari bilan

belgilanadi. Bunday bolalarda nutq buzilishlari sezilarli darajada aqliy faoliyatning jiddiy buzilishi, psixikaning butunlay anomali rivojlanishi fonida namoyon bo‘ladi. Nutq faoliyatining buzilishi tizimli xarakterga ega bo‘lib, semantik defektning ustunligi bilan tavsiflanadi va ularni tahlil qilishda farqlanib yondashuvni talab qiladi va buni bartaraf etish juda qiyin bo‘ladi.

Nutqni rivojlantirishdagi muhim yo‘nalishlar quyidagilardan iborat: boshqa faoliyat (ob'ektli, o‘yinli va boshqalar) haqida nutqiy muloqot uchun sharoitlar yaratish; nutqni rivojlantirish bo‘yicha maxsus frontal mashg‘ulotlar; har bir bolaning nutq buzilishining xususiyatlari va uning individual xususiyatlarini maksimal darajada hisobga olish. Intellektual buzilishlari bo‘lgan bolalar bilan korreksion ishlarda ularning amaliy tajribasi va tasavvur qilingan shakllarining o‘zaro aloqasini, nutqni fikrlash faoliyatiga kiritish orqali shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Bolalar serebral falajiga (DCP) ega bo‘lgan bolalarda erta davolash-pedagogik ishlar zarur, avvalo motorika, nutq va kommunikativ xulqni rivojlantirishga qaratilgan. DCPda harakat va nutq buzilishlari o‘rtasida bog‘liqlik mavjud. Nutq-harakat analizatorining organik zararlanishi ovoz talaffuzi, nafas olish, prosodiya va boshqalarni buzilishiga olib keladi, ya'ni turli xil dizartriyalarga, DCPning ma'lum namoyon bo‘lishlariga mos keladi. Bu holatlarda psixik va nutq rivojlanishini erta stimulyatsiya qilish, konduktiv tarbiya va serebral falajga ega bolalarni o‘qitish qo‘llaniladi.

DCPda logopedik korreksiya dizartriyaning shakliga, nutq rivojlanish darajasiga, yoshga va bolaning individual xususiyatlariga qarab farqlanadi. Logopedik ishning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: artikulyatsiya pozitsiyalarini va harakatlarini rivojlantirish; og‘iz praksiysini bartaraf etish va oldini olish; umumiy motorikani, qo‘l va barmoqlarning mayda motorikasini rivojlantirish; artikulyatsion motorikani rivojlantirish. Logopedik korreksiyaning xususiyati uning differensial artikulyatsion massaji va gimnastikasi, logopedik

ritmika, davolash jismoniy tarbiya, fizioterapiya va dori-darmon bilan birgalikda amalga oshirilishidadir.

Og‘ir nutq buzilishlariga (alaliya, afaziya, dizartriya, rinolaliya, jiddiy xiqilash) ega bolalar kategoriyasining umumiy xususiyati nutqning doimiy tizimli buzilishi bo‘lib, bu ko‘pincha nevrologik va psixopatologik simptomatika bilan, psixik faoliyatning turli buzilishlari bilan birga bo‘ladi. Logopedik reabilitatsiya farqlanib, bosqichma-bosqich, nutq buzilishining strukturasiga, uning ifodalanganlik darajasiga, yoshga, bolalarning individual xususiyatlariga qarab o‘tkaziladi.

Logopedik reabilitatsiya ijtimoiy muhit sharoitlariga faol moslashish jarayonida, rivojlanishida cheklovlari bo‘lgan bolalar va o‘smirlarni jamiyatga integratsiyalashishida muhim rol o‘ynaydi.

Shunday qilib, rivojlanishida cheklovlari bo‘lgan bolalar va o‘smirlar uchun kompleks reabilitatsiya tizimining muhim tarkibiy qismi bo‘lgan farqlanib logopedik reabilitatsiya jarayonida maxsus metodlar va usullar yordamida nutq funksiyalarining buzilishlari bartaraf etiladi, nutqning kommunikativ funksiyasi tiklanadi, bu esa rivojlanishida turli xil cheklovlari bo‘lgan bolalar va o‘smirlarning ijtimoiy adaptatsiyasi jarayonini qo‘llab-quvvatlaydi va ularning jamiyatga integratsiyasini ta’minlaydi.

6-§.Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishlarning o'ziga xos xususiyatlari

Reja:

**1.Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda idrok qilish va nutqning
buzilishi**

2. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar kompleks ijtimoiy adaptatsiya

**3. Eshitish nuqsonining buzilishi tufayli unga eng yaqin bog'liq bo'lgan
funktsiyalar - fikrlash, xotira, xayol va boshqa aqliy jarayonlarga salbiy
ta'sirini kamaytirish ishlari tizimi**

**1.Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda idrok qilish va nutqning
buzilishi**

Eshituvchining yaqqol va turg'un pasayishi nafaqat nutqni idrok qilish, balki ekspressiv nutqning buzilishiga (yoki rivojlan-masligiga) ham olib keladi. Bu holda har bir aniq holatda ekspressiv nutqning buzilishi (rivojlanmaganligi) darajasi eshitishning pasayishi darajasiga (daraja qanchalik og'ir bo'lsa shunchalik yomonlashadi), zaif eshitishning boshlanish vaqtiga, bola rivojlanishining shart-sharoitiga (nutqning rivojlanishi va saqlanishi bo'yicha maxsus choralarni qo'llash uning birmuncha yaxshi holatini ta'minlaydi) bog'liq bo'ladi. Eshituvi pasaygan bolalar uchun bevosita eshitish kamchiligi bilan bog'liq nutq komponentlarining (tarkibiy qismlar) shakllanma-ganligi xosdir. U nutqning barcha tomonlarini qamrab oladi. Biroq, zaif eshituvchilarda eshituv funksiyasi holati bilan bog'liq bo'lmagan nutqiy kamchiliklarning shakli ham kuzatiladi. Bo'lar duduqlanish; nutq tempining buzilishi, rinolaliya, optik disgrafiya va disleksiya, dizartriya, mexanik dislaliya, ovoz buzilishi, alaliya, erta bolalar afaziyasi.

Fonetik-fonematik buzilishlar

Fonematik tizimning normal faoliyat ko'rsatishi barcha nutq tovushlarining bexato eshituv differentsatsiyasi imkoniyatini (akustik jihatdan yaqin tovushlarni qo'shganda ham) va ularning to'g'ri talaffuzini ko'zda tutadi. Fonetik tizim holatini harakterlovchi bu ikki tomon, erta paydo bo'lgan zaif eshitishda normal shakllana olmaydi.

Birinchi darajadagi zaif eshituvchi bolalar quloq suprasi yaqinida, odatdagi suhbat balandligidagi ovozda talaffuz qilingan 75% ko'p bo'lmagan undoshlarni farqlaydilar. Bunda quloqdan 0,5 m. masofadagi uzoqlikda undoshlarni farqlash 60% gacha pasayadi, 2m. masofada esa hatto 40% gacha farqlash imkoniyati pasayadi, bunday sharoitda bog'langan nutqni idrok qilish imkoniyati faqat nutqni to'liq egallagan bolaning o'zida mavjud bo'lgan so'z va iboralarning yaxlit obraziga tayanganligi sababligina sodir bo'ladi. Bunda bola so'z va iboradagi yetishmaydigan qismini anglaydi (ko'pincha xato anglaydi). Agarda bola mukammal nutqga ega bo'lmasa, bunday anglash imkoniyati bo'lmaydi. Shu sababli bir xil darajadagi (biroq nutqiy rivojlanishi turli darajada bo'lgan) zaif eshituvchi bolalar nutq tovushlarini turlicha payqaydilar. Aynan xuddi shu sabab tufayli bir xil darajadagi zaif eshitish holatida tovushlarni eshitish differentsatsiyasi holati birinchi bo'lim o'quvchilariga qaraganda II bo'lim o'quvchilarida nisbatan yomonroqdir. Biroq L.G. Parmonova tadqiqotlariga muvofiq hatto zaif eshituvchilar maktabining birinchi bo'limida ham 78% dan ko'proq yuqori sinf o'quvchilari 4dan 45 juftgacha undosh tovushlarni eshitib farqlamaydilar. Ayniqsa, sirg'aluvchi s va z tovushlarini farqlash qiyin kechadi. Boshqa fonetik guruhga kiruvchi undosh tovushlarni eshitib farqlash birinchi bo'lim o'quvchilari uchun unchalik qiyinchilik tug'dirmaydi.

II bo'lim zaif eshituvchi o'quvchilari uchun aynan sirg'aluvchi va shovqinli tovushlarni idrok qilish birmuncha qiyinchilik tug'diradi. Bundan tashqari, toza akustik xususiyatlar, bu tovushlar talaffuzida" nisbatan kech farqlana boshlanishidan dalolat beradi. Bu yerda nutq harakat analizatorining nutq eshituv analizatoriga tormozlovchi ta'siri kuzatiladi.

Demak, nutq tovushlarini eshitish differentsatsiyasining holati zaif eshituvchilarda, birinchi bo‘lim singari II bo‘lim xususiyatiga ko‘ra shunday - u, bolalarning tovush talaffuzini mukammal o‘zlash-tirishini (keyinchalik yozuvni ham) ta‘minlay olmaydi.

Zaif eshituvchilarda tovush talaffuzining shakllanishi nutq eshituv analizatorining mukammal emasliga tufayli normaga qaraganda ma‘lum miqdordagi kamchiliklar bilan kechadi. Nutq eshituv analizatori nutq-harakat analizatoriga nisbatan o‘zining "yetakchi roli"ni kerakli darajada amalga oshirolmaydi. U yoki bu nutq tovushini eshitib idrok qilish yoki uni o‘xshash tovushlardan farqlab olish imkoniyatining yo‘qligi tufayli.bola mustaqil, bu tovushlarning to‘g‘ri artikulyatsiyasini ham egallay olmaydi. Bundan tashqari, zaif eshituvchi bolalarda nutq harakat analizatori qurilishi va faoliyatida buzilishlar bo‘lishi mumkin va bu tovush talaffuzidagi kamchiliklarga asos bo‘ladi. Tovush talaffuzi buzilishi ayniksa II bo‘lim zaif eshituvchi o‘quvchilarida ko‘p uchraydi. Buning ustiga nafaqat undosh tovushlar, balki unlilar ham buziladi. Biroq, L.G.Paramonovanning ma‘lumotiga ko‘ra, zaif eshituvchilar maktabi birinchi bo‘limida, hatto yuqori sinflarida tovush talaffuzi kamchiliklari mavjud. II bo‘lim zaif eshituvchilari singari bu yerda ham tovush talaffuzining polimorf buzilishlari holati ko‘proq. Bunday buzilish tovushlarning ko‘pgina fonetik guruh,ini qamrab oladi. (har bir o‘quvchiga 11tadan noto‘g‘ri talaffuz qiluvchi tovush to‘g‘ri keladi). Birinchi bo‘lim eshituvchilarida nafaqat artiqo‘lyatsiyey jihatdan murakkab tovushlar,balki, nisbatan artiqo‘lyatsiyey jihatdan oddiy undoshlar talaffuzi ham buziladi. (lab-lab, lab-tish, til oldi t,d,n va boshqalar) Birinchi bo‘limda II bo‘limga Qaraganda unli tovushlar talaffuzida kamchiliklar kamroq kuzatiladi. Uning asosida faqat nutq - eshituv analizatori emas, balki bir vaqtning o‘zida nutq -harakat analizatori ishining mukammal emasligi yotadi.

Nutqning lug‘at va grammatik tizimini buzilishi.

Eshitishning erta pasayishi va kuchli ifodalanishida, bolalarda lug‘at rivojlanishi normadan shu darajada orqada qoladiki ularning ko‘pchiligi maktabga

faqat bir nechtagina chuqurlovchi soʻz bilan keladilar. Biroq, eshitishning yengil pasayishida ham zaif eshituvchilarda nutqning lugʻat tomoni odatda buzilgan boʻladi. Lugʻat boyligining rivojlanmaganligi asosida jaranglashi boʻyicha yaqin soʻzlarni eshitib-farqlab idrok qilish imkoniyatining yoʻqligi va soʻzning urgʻusiz kismalarini noaniq idrok qilish yotadi. Buning natijasida zaif eshituvchi bola koʻpincha soʻzning urgʻuli kisminigina ozmi-koʻpmi aniq eshitib idrok qilish kobilyatiga ega. Bu nutqning lugʻat tomonini shakllanishi uchun toʻla konli asos boʻlib xizmat qila oladigan, eshituv obrazlarining "kesikligiga",-noaniqligiga va yetarli turgʻun emasligiga olib keladi.

R.M.Boskis, A.G.Zikeyeva, K.G.Korovina va boshqalar tadkikotiga muvofik, zaif eshituvchilar uchun lugʻat boyligining nixs-yatda chegaranganligi harakterlidir. R.M.Boskis boʻyicha, kundalik predmet va harakatlarni nomlashda 27,7 % zaif eshituvchi oʻquvchilargina 80% toʻgʻri javobni beradilar. Zaif eshituvchilar predmet belgilari nomini ham qiyinchiik bilan oʻzlashtiradilar. Chalgʻituvchi ahamiyatga ega va kasbiy soʻzlarni oʻzlashtirish zaif eshituvchi bolalar uchun alox.ida qiyinchilik tugdiradi.

Shubhasiz, bir soʻzni boshqasi bilan majburiy almashtirishning bunday turlari, eng avvalo, zaif eshituvchi bolada u yoki bu vaziyatda unga kerakli boʻlgan birmuncha tufi soʻzning yoʻqligi bilan tushuntiriladi, yaʼni lugʻatning kambag-alligi , shuningdek soʻzning grammatik ahamiyatini yetarli tushunmaslikdandir. Zaif eshituvchi bolalar uchun soʻzning tovush-boʻgʻin toʻzilishini qoʻpol boʻzish harakter-lidir. Bu eshituv idrokining differensirlashmaganligi bilan izoxlanadi. Bu buzilishlar kichik sinf oʻquvchilari uchun harakterli va eng avvalo soʻzning urgʻusiz qismlariga tegishlidir. Bu qismda ayrim tovushlar tushib qoladi (ayniksa ketma-ket keluvchi undoshlar), ortiqcha tovushlar kushiladi yoki ular aralashadi. Ayniqsa, soʻz oxiri tez-tez tushib qoladi, koʻpincha bu deyarli soʻzning urgʻuli qismigina qoladi. ("maktab" oʻrniga "tab"). Zaif eshituvchilar lugʻatining xususiyatlari shunga guvohlik beradiki, lugʻat ularning bogʻlangan nutqi uchun toʻlaqonli "qurilish materiali" boʻlib xizmat qila olmaydi va oldindan ibora toʻzilishining kamchiligini belgilaydi. Zaif eshituvchilarning impressiv nutqini tekshirish singari, ekspressiv

nutqini har tomonlama tekshirish muhimdir. Agar nutq rivojlanmaganligidan tashqari eshitish funksiyasi holati bilan bevosita bog'liq bo'lmagan, nutqning qandaydir boshqa buzilishlari mavjud bo'lsa (masalan, duduqlanish, rinolaliya va boshqalar.), U holda tekshirish nomlangan kamchiliklar alomatlarining ketishi bilan tuldirladi.

2.Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar kompleks ijtimoiy adaptatsiya.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar kompleks reabilitatsiyasi ijtimoiy adaptatsiyasining asosiy vazifalaridan biri nutqi va mantiqiy tafakkurni rivojlantirish hisoblanadi. Eshitmaydigan bolalarda nutq mustaqil ravishda rivojlanishi mumkin emas, ular nutqni mustaqil egallash holatida emas, ular nutqning yo'qligini muloqotning o'ziga xos shakllari-mimika, daktilologiya, labdan o'qish kabilar bilan almashtirishga urinadilar. Eshitishi buzilgan bolada kattalar va tengdoshlari bilan nutqiy muloqotga ehtiyojni shakllantirish uning to'liq rivojlantirishning asosiy shakli hisoblanadi. Eshitish buzilishi yaqqol ifodalangan bolada nutqni shakllantirishni erta boshlash uning tafakkurining anomal rivojlanishini, bilishni, bilim faoliyatini buzilishini ogohlantirish imkonini beradi. Eshitmaydigan bolalarda nutqning rivojlanishini stimullashtirish bosqichabosqich va kommunikativ aloqalarni o'rganish motivi qo'lga kiritiladigan ketma-ket o'zgarishlar bilan uch asosiy yo'nalish bo'yicha o'tkaziladi: til qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish; nutqiy faoliyatini rivojlantirish; tilning asosiy qonuniyatlarini o'zlashtirishga tayyorgarlik; Bu darajadagi bolalar bilan davolov-pedagogik, shu jumladan logopedik ishlar erta boshlangan, kompleks va eshitish nuqsonining og'irligi va xarakteri, bolalar nutqining va intellektining xolatidan kelib chiqib , differensial bo'lishi kerak. Nutqiy eshitish va nutqiy muloqot shakllanishi va rivojlanishining natijasi mutaxassis tomonidan emas, jamiyat tomonidan baholanishi kerak. Eshitish qobiliyati cheklangan bolalarni o'qitishda turli hil aloqa vositalari qo'llaniladi: og'zaki nutq, barmoq izlari, imo-ishora nutqi, lab o'qish. Kognitiv faoliyatda og'zaki-mantiqiy shakllarga qaraganda, bilishning vizual shakllari ko'proq rol o'ynaydi. Og'zaki nutq tizimini rivojlantirishda yozma nutq karlar uchun ayniqsa muhimdir. Eshitish qobiliyati cheklangan bolalar bilan tuzatish-tarbiyaviy ishlarning asosiy vazifalaridan biri bu nutq va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishdir. Eshitmaydigan maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish bo'yicha uchta asosiy ish yo'nalishi mavjud: til qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish; nutq faoliyatini rivojlantirish, tilning asosiy qonunlarini o'zlashtirishga tayyorgarlik. Imitatsiya - til qobiliyatini rivojlantirish uchun ishlatiladi. Bundan tashqari, kar

bolalarga tilni o'rgatishda, predmetli faoliyat, vizual idrok asosida daktil va nutqni o'rgatish keng qo'llaniladi. Tuzatish ishlari, shuningdek, fonemik eshitishni rivojlantirishga qaratilgan. Fonematik eshitishni rivojlantirish bo'yicha ishlar ovozli talaffuzni tuzatish, so'z boyligini boyitish va agrammatizm ogohlantirishlari bilan birgalikda olib boriladi. Eshitish qobiliyati cheklangan bolalar nutqning barcha tarkibiy qismlarining rivojlanmaganligi bilan ajralib turadi, shuning uchun nutq terapiyasi ishi markaziy o'rinda turadi. Eshitish qobiliyati buzilgan taqdirda, ikkala almashtirishni va ba'zi tovushlarni boshqalar bilan buzilishini ta'kidlash mumkin. Logopedik ish ta'limni variantlarga qarab farqlanadi. Fonetik va fonemik kasalliklar bilan bir qatorda eshitish qobiliyati past bo'lgan bolalarda nutqning ko'pincha shakllanmagan leksik va grammatik tomonlari belgilari namoyon bo'ladi. So'z boyligi cheklangan, so'zlardan foydalanishning noaniqligi, so'zlarning bo'g'in tarkibidagi buzilishlar, nutqning grammatik tuzilishining etishmasligi qayd etilgan. Eshitish qobiliyati cheklangan bolalarda ovozli talaffuz buzilishini tuzatishda ular artikulyatsiya harakatlari va harflarning vizual tasviri asosida tovushlar haqidagi vizual-kinestetik g'oyalarga tayanadi. Ta'limiy dastur quyidagi yo'nalishlarda ishlashni nazarda tutadi: — harakatlarning rivojlanishi (asosiy harakatlar va nozik vosita mahorati) — vizual idrokni rivojlantirish (rang, shakl, hajm, fazoviy tasavvurlarni idrok etish); — eshitish idrokini rivojlantirish (musiqa asboblari, so'zlarning ovozini idrok etish); — tafakkurni shakllantirish (vizual-effektiv, vizual-obrazli, mantiqiy); — nutqni shakllantirish (og'zaki nutq va mimik-imo-ishora nutqini tushunish); — o'yin faoliyatini shakllantirish; — tasviriy san'atni tayyorlash.

3.Eshitish nuqsonining buzilishi tufayli unga eng yaqin bog‘liq bo‘lgan funksiyalar - fikrlash, xotira, xayol va boshqa aqliy jarayonlarga salbiy ta’sirini kamaytirish ishlari tizimi

Eshitish nuqsonining buzilishi unga eng yaqin bog‘liq bo‘lgan funksiyalarning rivojlanmaganligiga - nutqning rivojlanmaganligiga, fikrlash, xotira, xayol va boshqa aqliy jarayonlarning sustlashishiga olib keladi. Eshitish qobiliyati cheklangan bolalarda psixikaning tarkibiy qismlari eshitish qobiliyatiga ega bo‘lgan bolalarnikidan farqli ravishda rivojlanadi - fikrlash shakllarini rivojlanishida nomutanosiblik mavjud, yozma nutq og‘zaki nutqdan ustun turadi. Nutq eshitish qobiliyatini tadqiq etish eng oddiy va oson metod hisoblanadi. Bu metodning qulayligi shunda ko‘rinadiki, bunda maxsus asboblari va jihozlari bo‘lishi shart emas. Eshitish qobiliyatini tadqiq etishda shivirlagan va baland ovozdagi nutq qo‘llaniladi. Shivirlab gapirishning u yoki bu darajada tezlashtirish uchun so‘zlarni talaffuz qilib turish tavsiya etiladi. Shivirlab gapirishning 6 – 7 metr masofadan qabul qilsa eshitish qobiliyati normal hisoblaniladi. Bir metrdan kamroq masofadan shivirlab gapirishni qabul qilinishi eshitish qobiliyatining ma‘lum darajada pasayganligini bildiradi. Shivirlab gapirishning eshitmasligi eshitishning pastligi ekanligini bildiradi. Dastlab shivirlab gapirishga qaraganda taxminan 10 metr ko‘p bo‘lgan masofadan eshitish mumkin bo‘lgan o‘rta yoki baland nutq qo‘llaniladi. Agar og‘zaki baland nutq yomon farq qilinsa yoki butunlay farq qilinmasa kuchli ovozdagi nutq (qichqiriq) qo‘llaniladi. Har bir quloqning nutqni eshitish qobiliyatiga aloqida tadqiq qilinadi. Bir quloq tekshirilayotganda ikkinchi quloq barmoq bilan yoki paxta tiqib berkitiladi. Agar tekshirilayotgan quloq eshitmasa, ikkinchisi eshitsa, eshitayotgan quloqqa paxta tiqilishi maqsadga muvofiq emas, chunki eshitadigan quloq eshitmaydigan quloq tekshirilayotganda unga aytiladigan gapni eshitadi. Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar ta’lim olishida e’tiborga molik jihatlari: - Gapirayotganda bolaga qarash kerak; -Sekin va aniq gapirish, judayam baland gapirish kerak emas; -Qisqa, aniq va lo‘nda gaplardan foydalanish kerak; -Tildan barqaror (izchil)foydalanish kerak; -Bolalardan (agar u og‘zaki nutqqa ega bo‘lsa) nimani tushunganliklarini qaytarishini so‘rang; -Guruhda

bergan ma'lumotlaringizning kalit so'zlarini yozing; -Aloqaning afzalligi bo'lsa, audiolog bilan ishlashni o'rgating va bolalarni eshitish qoldig'ini iloji boricha maksimum masofada foydalanishiga o'rgating; -Muhim bo'lmagan yaratilgan ko'p manbali ovozlarni pasaytiring, ular bolalarning eshitishida qiyinchilik tug'diradi, shuningdek bu eshitish ko'magidan foydalanish bolalar uchun muhim; Eshitish qobiliyatini tekshirish natijalari faqatgina eshitishning o'tkirligi va hajmiga bog'liq bo'lmay, balki eshitilayotgan nutqning fonema, so'z, ibora kabi elementlarini farqlay olish qobiliyati bilan ham boqliqdir. Shunday so'z va iboralarni topish kerakki, bu so'zlarni bolalar oson tushunsin. Eshitish qobiliyatini audiometr yordamida tekshirish eng mukammal usul hisoblanadi.

7-§. Ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishlarning o‘ziga xos xususiyatlari

Reja:

1. Ko‘r va kam ko‘rish qobiliyati bo‘lgan bolalar bilan logopedning ishlash xususiyatlari

2. Logopedik ishning ko‘r va kam ko‘rish qobiliyati bo‘lgan bolalar nutqiy va shaxsiy rivojlanishiga ta’siri

3. Ko‘rish nuqsoni jiddiy bo‘lgan bolalarda nutq buzilishlari

1.Ko‘r va kam ko‘rish qobiliyati bo‘lgan bolalar bilan logopedning ishlash xususiyatlari

Ko‘r va kam ko‘rish qobiliyati bo‘lgan bolalar bilan logopedik ish o‘ziga xosdir, chunki bunday bolalarda nafaqat nutq bilan bog‘liq qiyinchiliklar, balki turli kognitiv ko‘nikmalar, masalan, makon va vaqtni anglash, xotira, e’tibor, shuningdek, sezgirlik va ma’lumotni qayta ishlash bilan bog‘liq muammolar ham mavjud. Logopedik ish quyidagi maqsadlarga qaratilgan:

1. Nutqni tuzatish: to‘g‘ri talaffuzni o‘rgatish, leksik-grammatik ko‘nikmalarni rivojlantirish, talaffuzdagi nuqsonlarni (fonematik anglash, talaffuz va intonatsiyani o‘rganish) bartaraf etish.

2. Tinglash orqali anglashni rivojlantirish: ko‘rish cheklangan bo‘lgani uchun, bolalar uchun eng asosiy axborot olish kanali bu tinglashdir. Logoped bolalarga tovushlarni, nutq intonatsiyasini, ritmni va tembrni ajratish ko‘nikmalarini rivojlantirishda yordam beradi.

3. Nutqni anglashni tuzatish: ko‘rish sezgirligi cheklangan bo‘lsa ham, bolalar nutqni anglash ko‘nikmalarini rivojlantirishlari mumkin, agar o‘qitish jarayoni boshqa sezgi kanallari (taktik va eshitish) orqali tashkil etilgan bo‘lsa.

4. Muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish: ko‘r va kam ko‘rish qobiliyati bo‘lgan bolalar qo‘shimcha yordamga muhtoj, chunki ular ijtimoiy muloqotda

qiyinchiliklarga duch kelishadi. Logopedik ish bolalarga muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda yordam beradi.

2.Logopedik ishning ko‘r va kam ko‘rish qobiliyati bo‘lgan bolalar nutqiy va shaxsiy rivojlanishiga ta’siri

Logopedik ishning ko‘r va kam ko‘rish qobiliyati bo‘lgan bolalar nutqiy va shaxsiy rivojlanishiga ta’siri

Logopedik ish ko‘r va kam ko‘rish qobiliyati bo‘lgan bolalar rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Bu ishning ta’siri quyidagi sohalarda seziladi:

1. Nutqiy rivojlanish: ko‘rish sezgirligi cheklangan bo‘lsa ham, nutqning tuzatish va rivojlanishi uchun logopedik ish zarur. Bu bolalarda talaffuzdagi va leksik-grammatik nuqsonlarni bartaraf etishga yordam beradi.

2. Kognitiv jarayonlar: xotira, e’tibor va nutqni anglashni yaxshilash, bu esa axborotni o‘zlashtirish va ijtimoiy moslashishni osonlashtiradi.

3. Emotsional rivojlanish: nutqdagi muammolar ko‘pincha ijtimoiy izolyatsiyaga olib keladi. Logopedik ish bolalarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirishga, muloqot ko‘nikmalarini yaxshilashga yordam beradi.

4. Shaxsiy rivojlanish: logopedik yordam ko‘rsatilgan bolalar o‘zini o‘zi xizmat ko‘rsatish ko‘nikmalarini rivojlantiradi, mustaqillik va o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshiradi.

Ko‘rish qobiliyati cheklangan bolalar uchun maktabdagi logopedik ish tizimi

Ko‘rish qobiliyati bo‘lgan bolalar uchun maktabda logopedik ish individual tuzatish dasturlari asosida tashkil etiladi, ular bolaning ko‘rish nuqsoni va nutqidagi xususiyatlarga asoslanadi. Ishning asosiy prinsiplari quyidagilardan iborat:

1. Farqlash yondashuvi: nutq buzilishining turini (disslaliya, dizartiya, alaliya) va ko‘rish nuqsonining darajasini hisobga olish zarur.

2. Turli usullarni qo‘llash: maxsus metodlar va vositalar, masalan, taktil kartochkalar, eshitish trenajyorlari, relief-grafik sxemalar, Brail shriftidan foydalanish.

3. Kompensatsiya strategiyalari: ko‘rish orqali ma’lumot olishdagi kamchilikni boshqa sezgi kanallari (masalan, eshitish va taktil) orqali to‘ldirish.

4. Guruh ishlari: nutqni rivojlantirish uchun guruhda ishlash, muloqot ko‘nikmalarini yaxshilash va ijtimoiy izolyatsiyani kamaytirish uchun muhimdir.

Ish usullarining nutq buzilishining xarakteriga va ko‘rish funksiyasining kamayish darajasiga bog‘liqligi

Logopedik ish usullari bolada nutq buzilishining turi va ko‘rish sezgirligining darajasiga qarab farq qiladi:

1. Ko‘rish nuqsoni engil bo‘lgan bolalar bilan ishlashda an’anaviy usullar, masalan, artikulyatsion gimnastika, fonematik anglashni rivojlantirish, leksik-grammatik ko‘nikmalarni shakllantirishdan foydalaniladi.

2. Ko‘rish nuqsoni og‘ir bo‘lgan bolalar bilan ishlashda maxsus metodlar qo‘llaniladi: taktil sezgirlikni rivojlantirish (masalan, Brail shriftidan foydalanish), eshitish orqali nutqni rivojlantirish, eshitish trenajyorlari orqali talaffuzni o‘rgatish.

3. Ko‘rish nuqsoni jiddiy bo‘lgan bolalar bilan ishlashda eshitish va taktil anglashni rivojlantirishga alohida e’tibor beriladi, shuningdek, maxsus pedagogik vositalardan (tovushli trenajyorlar, xotira va e’tibor mashqlari) foydalaniladi.

Ko‘r va kam ko‘rish qobiliyati bo‘lgan bolalar nutqi ustida ishlashda didaktik va maxsus logopedik prinsiplarning amalga oshirilishi

1. Faoliyat prinsipi: bolalar tinglash, taktil sezgirlik, intonatsiya orqali o‘qitish jarayoniga faol ravishda jalb qilinishi kerak.

2. An’analik prinsipi: ko‘rish sezgirligi bo‘lmasa ham, turli shakllarda an’analik vositalardan foydalanish zarur — modellardan, eshitish vositalaridan, taktil kartochkalardan foydalanish.

3. Individual yondashuv prinsipi: ish metodlari bolaning yoshi, ko‘rish va nutq buzilishining darajasiga qarab tanlanadi.

4. Maqsadga yo'naltirilganlik prinsipi: ishning maqsadi — bolalarning nutqiy va kognitiv rivojlanishini yaxshilash.

Ko'r va kam ko'rish qobiliyati bo'lgan bolalar bilan logopedning ishlash xususiyatlari

Ko'rish analizatori faoliyatining buzilishi natijasida ko'r va kam ko'rish qobiliyati bo'lgan bolalarda nutq rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari kuzatilishi mumkin. Bu ko'pincha odatiy yosh chegaralariga to'g'ri kelmaydi va nutqda (so'z boyligi va semantik tomondan buzilishlar, "formalizm", ekholaliya va h.k.) o'z aksini topadi.

Logopediya sohasidagi mavjud tadqiqotlar asosan ko'rish qobiliyati jiddiy ravishda cheklangan bolalarda talaffuz buzilishlariga qaratilgan (M. E. Xvatcev, S. L. Shapiro, A. D. Shipilo, S. V. Yakhontova). Faqat 60—70-yillarda logopediya sohasida nutq buzilishlarini o'rganishga tizimli yondashuvning rivojlanishi (R. E. Levin, V. K. Orfinskaya) natijasida ko'r va kam ko'rish qobiliyati bo'lgan bolalarda nafaqat talaffuz buzilishlari, balki nutqning rivojlanmasligi aniqlanishi boshlandi.

Bu tadqiqotlar, shu jumladan, ona tilini o'rgatish metodikasi va logopediya sohasidagi mutaxassislar (O. L. Zhiltseva, S. L. Korobko, N. S. Kostyuchek, N. A. Krylova, T. P. Sviridyuk) tomonidan olib borilgan. Shunday qilib, S. L. Korobko ko'plab kam ko'rish qobiliyati bo'lgan bolalar orasida umumiy nutq rivojlanmasligini aniqladi.

Nazariy va tajribaviy jihatdan isbotlanganidek, ko'r va kam ko'rish qobiliyati bo'lgan bolalardagi nutq buzilishlari murakkab nuqson bo'lib, bu yerda nutq va ko'rish nuqsonining o'zaro aloqalari va o'zaro ta'siri aniq ko'zga tashlanadi. Ko'rish nuqsoni bo'lgan bolalarda nutq buzilishlari xilma-xil, darajasi va tuzilishi bo'yicha murakkab bo'lib, nutqni butun tizim sifatida ta'sir qiladi, bu esa R.E.Levinaning ta'rifiga ko'ra, nutq buzilishlari faqat nutq anomalisi markazi emasligini ko'rsatadi. Bu holat, ko'r bolalarda nutqning shakllanishi ko'r bolalar uchun ko'proq murakkab sharoitlarda kechishi bilan izohlanadi. Ularda ko'rish anomaliyasining tug'ma

shakllari ko‘proq uchraydi, bu esa nutq shakllanishiga bevosita ta’sir qiluvchi boshqa funksiyalarni buzilishiga olib keladi.

3.Ko‘rish nuqsoni jiddiy bo‘lgan bolalarda nutq buzilishlari

Ko‘rish nuqsoni jiddiy bo‘lgan bolalarda nutq buzilishlari ko‘pincha ko‘r bo‘lgan bolalarga nisbatan ko‘proq uchraydi.

O‘tkazilgan tadqiqotlar ushbu bolalar guruhidagi nutqning to‘rt bosqichini ajratib ko‘rsatishga imkon berdi.

Birinchi daraja

Talaffuzda ayrim buzilishlar kuzatiladi, lekin bu darajani nutq normalari sifatida qarash mumkin emas.

Ikkinchi daraja

Faol so‘z boyligi cheklangan, so‘z va predmetning tasviri o‘rtasida bog‘lanishdagi xatolar, umumlashtiruvchi tushunchalar, grammatik kategoriyalarni qo‘llashda xatolar, jumlar va kengaytirilgan hikoyalar tuzishda xatolar mavjud.

Talaffuz buzilishlari turli xil sigmatizm, rotatsizm, lambdatsizm, parasigmatizm, parorotatsizm, paralambdatsizm kabi turli shakllarda ifodalanadi. Shuningdek, eshitish va talaffuzni farqlash, fonematik tasavvurlar yetarli darajada rivojlanmagan. Fonematik tahlil shakllanmagan.

Uchinchi daraja

Ijtimoiy nutq so‘z boyligining kamligi bilan ajralib turadi. So‘z va predmetning tasvirlari o‘rtasidagi bog‘lanish va umumlashtiruvchi tushunchalar haqida bilimlar past darajada. Bog‘langan nutq aggrammatikdir, ro‘yxatlar va bitta-ikki so‘zli jumladan iborat. Kengaytirilgan hikoyalar yo‘q. Talaffuzda ko‘plab buzilishlar mavjud. Eshitish va talaffuzni farqlash etarlicha shakllanmagan.

Fonematik tahlil va sintez shakllanishi past darajada.

To‘rtinchi daraja

Ijtimoiy nutq juda cheklangan, so‘z va predmet tasvirlari hamda umumlashtiruvchi tushunchalar o‘rtasidagi bog‘lanishda katta buzilishlar mavjud.

Bog‘langan nutq faqatgina alohida so‘zlardan iborat. Ekholaliyalar kuzatiladi. Nutq grammatik tuzilishini aniqlashga qaratilgan topshiriqlarni bajarishdagi qiyinchiliklar, shuningdek, tovushlarni eshitish va farqlash topshiriqlarini bajara olmaydilar. Fonematik tahlil va sintez jarayonlarining to‘liq shakllanmaganligi qayd etiladi.

Shunday qilib, ko‘plab bolalarda tizimli buzilishlar mavjud bo‘lib, bunda nutq butun funksional tizim sifatida buziladi va uning asosiy komponentlarining (fonetik, leksik, grammatik) birgalikdagi buzilishi ro‘y beradi. Ko‘rish qobiliyati yaxshi bo‘lgan bolalar bilan jiddiy ko‘rish nuqsoni bo‘lgan bolalardagi nutq tizimli buzilishlarni taqqoslashda ko‘p umumiyliklar mavjudligi, ammo shu bilan birga nutq buzilishlarining ifodalanishida va ularni keltirib chiqaradigan omillarda ham maxsus xususiyatlar mavjudligi aniqlanadi. Masalan, ko‘rish qobiliyati jiddiy cheklangan bolalarda, ko‘rish analizatorining buzilishi sababli nutq buzilishlari uning erta rivojlanmasligi bilan bog‘liq bo‘lib, bunda kerakli so‘z boyligi yetishmasligi, so‘zning ma‘naviy tomonini tushunishdagi buzilishlar (so‘z predmetning ko‘rish tasviri bilan mos kelmasligi), "verbalizm" (bolada so‘z boyligi yetarli emas, lekin u sariq barglar, porloq qor va h.k. haqida gapira oladi), ekholaliya kabi holatlar kuzatiladi. Haqiqiylikning predmetli tasvirlarining yetishmasligi natijasida nutq xotirasida kengaytirilgan ifodalarning saqlanishi va grammatik jihatdan to‘g‘ri jumlar tuzishda qiyinchiliklar paydo bo‘ladi.

Erta perinatal va postnatal patologik asoratlarning natijasi sifatida, ko‘rish nuqsoni bo‘lgan bolalarda nutq rivojlanmasligini keltirib chiqaruvchi umumiy va maxsus omillar aniqlangan, shuningdek, nutq tizimini shakllantirishga doimo aloqador bo‘lgan bir qancha muhim funksiyalar rivojlanishining sekinlashishi (praxis, gnozis, koordinatsiya, makoniy yo‘nalish) ko‘zga tashlanadi. Ko‘rish nuqsoni bo‘lgan bolalarning barcha guruhlarida barqaror ravishda tug‘ma ko‘rish buzilishi kuzatiladi. Demak, rivojlanishning erta postnatal davrida tug‘ma yoki erta olingan ko‘rish nuqsoni ushbu murakkab kombinatsiyada birinchi bo‘lib shakllanib, nutqdan tashqari funksiyalarning shakllanishiga ta’sir qiladi. Ko‘rish nuqsoni bo‘lgan bolalarda ayniqsa keng tarqalgan buzilishlar, bu esa harakat faoliyatining

qisqarishiga va atrofdagi dunyo bilan ma'lumot almashishning erta buzilishiga olib keladi. Psixik jarayonlar (shu jumladan, nutq) rivojlanishiga nutqiy muloqot sifatining va mikrosotsial muhitning katta ta'siri mavjud. Nutq rivojlanishiga ijobiy ta'sirni birinchi darajadagi nutq shakllanishi darajasidagi bolalar guruhida isbotlangan. Shu bilan birga, keyingi darajalarda ijobiy ta'sirning kuchsizlanishi aniq seziladi. Shunday qilib, nutqning ayrim komponentlarini ta'sir qiluvchi tizimli buzilishlarning mavjudligi omillarning polimorfizmining ta'siri bilan bog'liq bo'lib, ular o'zaro turlicha ta'sir qiladi va ko'r bolalarga qaraganda ancha murakkabroq nuqsonni keltirib chiqaradi.

Tug'ma yoki erta olingan ko'rish nuqsonining mavjudligi, uni yomonlashtiruvchi omil sifatida ajratiladi va uning ta'siri boshqa patologik omillar, nutqiy muloqot sharoitlari va bolalarning individual xususiyatlariga qarab kuchayishi yoki zaiflashishi mumkin. Logopediya ishining ko'r va kam ko'rish qobiliyati bo'lgan bolalarning nutqiy va shaxsiy rivojlanishidagi ta'siri

Qo'l gimnastikasi bajarilayotganda, mayda motorika faollashadi, bolalarning hissiy rivojlanish imkoniyatlari kengayadi, ularning tasavvuri va o'z nutqiy ijodkorligi rivojlanadi. Mayda motorikani yaxshilash uchun turli xil mashqlarni daftarlarda bajarish mumkin. Masalan, obrazli-ma'no jihatidan muhim bo'lgan ob'ektlarni (to'lqinlar, qor parchasi, tutun bulutlari, yomg'ir tomchilari, quyosh nurlari, o't, daraxtlar, devor va boshqalar) chizish, ob'ektlarda etishmayotgan qismlarni chizish, shablonlar bo'yicha o'rni bilan va so'zli ko'rsatmalar bilan chiziqlar chizish, belgilangan makoniy joylashuvda konturli tasvirlarni bo'yash, kvadratlar bo'yicha turli ob'ektlarni chizish.

Bunday mashqlar qo'l harakatlarining muvofiqligini rivojlantirishga, varaqlarning ikki o'lchovli makonida yo'nalishlarni aniqlashga yordam beradi, qo'lni yozishga tayyorlaydi, vizual idrok va diqqatni rivojlantiradi. Bundan tashqari, bunday mashqlar davomida bolalar ko'plik sonidagi so'zlarning nomlanuvchi, egalik, vositachi va qo'shimcha holatlarini, sonlarni otlar va sifatlar bilan

moslashtirishni, sifatlarni otlardan yasashni, turli predloglarni qo'llashni osonroq o'zlashtiradilar.

Qo'l va barmoq mushaklari bilan turli predmetlar yordamida bajariladigan motorik mashqlar (karmonlar taqish, shnurlash turli shakllarda, mozaika, konstruktor bilan mashq qilish, harflarni modellashtirish, ignalar, yong'oq, qobiq, guruch donalari, kastan, jun iplaridan predmetlar yasash kabi o'yin mashqlari) ayniqsa ambliopiya va nistagmus bilan bolalar bilan ishlashda muhimdir. Bu mashqlar, ular uchun vizual-idrokli nazoratni rivojlantirishga yordam beradi.

Treningning asosiy ko'rish funksiyalariga ta'siri: ajratish, kuzatish, mustahkamlash va joylashtirish

Trening mashqlari, masalan, shablonlar bo'yicha chizish, ko'rish diktantlari va boshqalar, bolalarga ko'rish funksiyalarini rivojlantirishda yordam beradi. Aynan qo'l harakatlarini bajarishda kinestezik nazoratni rivojlantirish (rasm chizish, turli chiziqlarni o'tkazish, qisman va to'liq konturlash, belgilangan shakllarni chizish) ko'rish nuqsonini to'ldirish va motorik ko'nikmalarni rivojlantirish uchun muhim vosita hisoblanadi.

Ko'rish va motorika koordinatsiyasini rivojlantirish mashqlari bolalarning ob'ektlarning shaklini mustahkamlashda va mikromakonda (varaqning sathida, flanellografda, stol ustida) joylashishini aniqlashdagi ko'rish tahlil qilish faoliyatlarini faollashtirishga yordam beradi.

Logopediya ishida bolalarning individual imkoniyatlari va "yaqin rivojlanish zonasi"ni hisobga olish

Logopediya ishini tashkil etishda har bir bolaning haqiqiy va potensial rivojlanish imkoniyatlarini bilish muhimdir. Bolaning rivojlanishiga ko'ra, L.S. Vygotskiy tomonidan taklif qilingan "yaqin rivojlanish zonasi"ga mos ravishda tashkil etilgan faoliyat bolaga ko'rish nuqsoni bilan bog'liq psixofizik imkoniyatlarini ochishga yordam beradi, ularni o'zlari mustaqil ravishda rivojlantira olmaydilar.

Korreksion ishlarda polisenzorik tajriba rivojlantirish

Korreksion ishlarda, nutq rivojlanishi bilan birga, logoped o'quvchi bilan ko'rish nuqsonini shakllantirishda, faqat ko'rish emas, balki boshqa idrok turlari, ya'ni teginish-harakat, ko'rish-harakat, ko'rish-tinglash, ko'rish-uyat kabi sezgilarni ham faol ishlatishi kerak. Bunda bolalar tasavvurlarini kengaytirish, atrof-muhit haqidagi tasavvurlarni boyitish va aniqroq tushunishga yordam beradi.

Kreativ tasavvurlarni rivojlantirish

Logopediya mashqlari orqali bolalar o'zlarining tasavvurlarini rivojlantiradilar. Masalan, "Harfni qismlardan yig'ish", "Bo'lingan rasmlar" kabi mashqlar bolalarga ob'ektning butunligini va uning qismlarini bir-biriga bog'lashni tushunishga yordam beradi, bu esa o'z navbatida kattalarning yaratuvchan tasavvurlarini rivojlantiradi.

Emotsional holatni ifodalash va muloqot o'rnatish

Ko'rish nuqsoni bo'lgan bolalarda mimika va pantomimika vositalarining yetarli darajada rivojlanmaganligi sababli, ular o'z emotsional holatini ifodalashda qiyinchiliklarga duch keladilar. Bundan tashqari, ular nutqsiz aloqalarni tushunishdagi qiyinchiliklarni boshdan kechirishadi. Mimika va pantomimikani rivojlantirish bolaning o'zini ifodalashiga, boshqalar bilan osonroq aloqada bo'lishiga yordam beradi va shu bilan uning hissiy rivojlanishiga ta'sir qiladi.

O'yinlar va rang-barang materiallar bilan ta'lim

Korreksion-logopediya mashg'ulotlarida o'yinlarning o'rni katta. O'yinlar bolalarning ko'rish nuqsonlarini to'ldirishga yordam beradi, ularni yuqori samaradorlik bilan rivojlantiradi. Demonstratsiya materialining rangli bo'lishi, bolaga o'qish materiallarini oson va qiziqarli o'rganish imkonini beradi.

Xulosa

Umuman olganda, logopediya mashqlarining samarali tashkil etilishi bolalarning ko'rish va motorik ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Shuningdek, ularning hissiy va ijodiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi, bu esa bolalarning o'zini to'liq ifodalashiga va atrof-muhitga moslashuviga yordam beradi.

**AMALIY
MASHG‘ULOT
MATERIALLARI**

1-§. Maktabgacha yoshdagi nutq kamchiligiga ega bolalarda nutq o‘stirish bo‘yicha ishlar tizimi

Reja:

1. Maktabgacha ta’lim muassasidagi bolalarda nutq rivojlanishidagi normal holatlar va aqliy va nutqiy zaifliklar bilan bog‘liq muammolarni hal qiluvchi yondashuvlari

2. Bolaning aqliy rivojlanishiga ta’sir qiluvchi omillar

3. Bola nutqini erta rivojlantirish uchun vositalar

4. Nutqdan oldingi rivojlanish bosqichlari

1. Maktabgacha ta’lim muassasidagi bolalarda nutq rivojlanishidagi normal holatlar va aqliy va nutqiy zaifliklar bilan bog‘liq muammolarni hal qiluvchi yondashuvlari

Bolalar bog‘chasidagi nutq rivojlanishi muammosi ikkita asosiy yo‘nalishga bo‘linadi: bir tomondan, bu normal rivojlanish jarayonini qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish, boshqa tomondan esa, aqliy va nutqiy zaifliklar bilan bog‘liq bo‘lgan bolalarga yordam berish. Har bir holat uchun alohida metodologik yondashuvlar mavjud, ular bolalarning individual ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga oladi.

1. Normada nutq rivojlanishi

Normal rivojlanayotgan bolalarda nutq rivojlanishining metodologik yondashuvlari ularning tili va fikrlash tizimini eng yaxshi tarzda qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan. Bu yondashuvlar quyidagilarga asoslanadi:

- **Tizimli yondashuv:** Nutq rivojlanishining barcha tarkibiy qismlari, ya'ni fonetik, leksik, grammatik va sintaktik ko‘nikmalarni birgalikda rivojlantirish. Bu bolalarda o‘zaro bog‘liq bo‘lgan til komponentlarini shakllantirishga yordam beradi.

- **Faol o‘qitish va o‘rgatish yondashuvi:** Bolalarni faollikka chaqirish va o‘zlarining til imkoniyatlarini kengaytirish uchun turli xil faoliyatlar, o‘yinlar va vazifalar orqali rivojlantirish.

- **Individaallikni hisobga olish:** Har bir bola uchun uning individual ehtiyojlari, qiziqishlari va imkoniyatlariga mos keladigan metodlarni qo'llash, bu esa nutqni rivojlantirishda samarali natijalar olishga yordam beradi.

2. Intellektual va nutqiy zaifliklari bo'lgan bolalar uchun metodologik yondashuvlar

Intellektual va nutqiy zaifliklari bo'lgan bolalarda nutqni rivojlantirish uchun alohida yondashuvlar mavjud. Bu yondashuvlar bolalarning rivojlanish darajalarini hisobga olib, quyidagicha tashkil etiladi:

- **Differensial yondashuv:** Har bir bolaning aqliy va nutqiy holatini o'rganish va bu holatga mos ravishda o'quv jarayonini tashkil etish. Nutqni rivojlantirishda, bolaning qobiliyatlarini yaxshilash uchun individual va guruh ishlari qo'llaniladi.

- **Maxsus yordam berish yondashuvi:** Nutqiy muammolarni hal qilish uchun maxsus texnikalar, jumladan, maxsus til terapiyasi, korrekativ mashqlar va faoliyatlarni qo'llash.

- **Muloqot va motivatsiyani rag'batlantirish:** Nutqiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash uchun bolalarga motivatsiya berish, o'z fikrlarini aniq ifodalashga yordam beradigan muloqotlarni o'tkazish. Bu jarayon ko'pincha kichik guruhlarda o'tkaziladi, chunki guruhdagi interaktiv muloqot bolalarni nutqiy faoliyatga jalb etadi.

3. Tizimli yondashuv

Nutq rivojlanishining tizimli yondashuvi barcha rivojlanish bosqichlarida, nutqiy ko'nikmalarni shakllantirishda va o'qitishda ta'sirchan metodlarni birlashtiradi. Bu yondashuv bolalar bog'chasida nutq rivojlanishiga yaxshilab yondashishda va aqliy va nutqiy zaifliklari bo'lgan bolalarni qo'llab-quvvatlashda samarali bo'ladi.

Shu tarzda, metodologik yondashuvlar faqat o'rganilayotgan mavzu yoki tizimga asoslangan holda emas, balki bolalar bog'chasidagi individual ehtiyojlar va

muammolarni hal qilish uchun bir nechta yondashuvlarni qo'llashga qaratilgan. Nutqni rivojlantirish jarayonida metodikalarni kompleks tarzda qo'llash bolalarning til ko'nikmalarini samarali rivojlantirishga imkon yaratadi.

2.Bolaning aqliy rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar

Yosh bolada (uch yoshgacha) nutqning rivojlanishi murakkab va individual jarayon bo'lib, u bolaning aqliy rivojlanishining ko'plab omillariga, tug'ilishdagi shikastlanishlar yoki kasalliklarning mavjudligi yoki yo'qligi, onasi bilan aloqasi, nutq holatiga bog'liq. apparatlar, tengdoshlar bilan muloqot va boshqalar. Tug'ilish paytidayoq bolaning miyasi va uning his-tuyg'ulari tilni o'zlashtirishga tayyor, ammo agar bolaga kamdan-kam gapirilsa, uning salohiyati amalga oshmay qoladi.

Tilni o'zlashtirish uchun muhim yosh - bu hayotning dastlabki uch yili. Uch yoshga kelib nutq zonalarining shakllanishi asosan yakunlanadi. Bu vaqt ichida bola eng ibtidoiy tovushlardan artikulyatsiya nutqiga o'tadi.

Yosh bolalarda nutq rivojlanishining bir necha bosqichlari mavjud:

Hayotning birinchi yili.

1 oy: Bolalar qichqirishga va xirillashga moyil.

1-3 oy: G'o'ng'irlash paydo bo'ladi, kattalar bilan muloqot qilishda "jonlanish majmuasi" paydo bo'ladi, "g'uvullash". Nutqda unli tovushlar, shuningdek, g, k, n undoshlari ustunlik qiladi.

3-6 oy: Faol g'o'ng'irlash ishlatiladi va birinchi bo'g'in ba, ma yoki pa paydo bo'ladi. Yo'naltirilgan nutqning dastlabki tushunchasi paydo bo'ladi: bola kattalarning ovozi tinglaydi va tanish ovozlarni taniydi.

6-9 oy: faol g'iybat, ya'ni. bir xil bo'g'inlarning takrorlanishi: ba-ba, yes-da, pa-pa va boshqalar. Nutqda ishlatiladigan tovushlar: p, b, m, g, k, e, a.

9-12 oy: Gaplashning bo'g'inlarga o'tishi sodir bo'ladi, birinchi monosyllabic "baba" va "ona" so'zlari paydo bo'ladi. "Berish" va "to" ko'rsatmalarini tushunish qobiliyati paydo bo'ladi.

Hayotning ikkinchi yili.

1 yil: Bir so'zli jumlarlar paydo bo'ladi, bola imo-ishoralar bilan birga oddiy ko'rsatmalarni tushunadi ("onamni o'pish", "dadam qaerda?", "menga qalam bering", "yo'q").

1 yil 3 oy: So'z boyligi 10 so'zgacha oshadi, bola oddiy ko'rsatmalarni imo-ishorasiz tushunadi.

1 yil 6 oy: So'z boyligi 30 ta so'zga ko'tariladi.

1,5-2 yil: Bola tananing uch qismini ko'rsatadi, ikki so'zli iborani ishlatadi ("Onam, di!" - "Onam, ket!").

2 yil: Savollar paydo bo'ladi: "Bu nima?", "Qaerda?", "Qaerda?". Kamida 50 so'zdan iborat lug'at.

Hayotning uchinchi yili.

2 yil: bola sifatlar, olmoshlar va old qo'shimchalarni ishlata boshlaydi. Uch so'zli jumlarlar paydo bo'ladi.

2 yil 6 oy: Nutqda so'zli jumlarlar paydo bo'ladi. Bola turli vaziyatlarda harakatlarning belgilanishini ("kim o'tirganini, kim uxlayotganini ko'rsat"), tanish aniq vaziyatdagi old qo'shimchalarning ma'nosini ("nima o'tiryapsiz?") tushunadi.

3 yil: Lug'at - 800 gacha. Nutqda chaqaloq beshdan sakkiztagacha so'zlardan iborat jumlarlarni ishlatadi, ot va fe'llarning ko'pligini o'zlashtiradi. Bola ismini, jinsini va yoshini aytadi; sodda yuklamalar ma'nosini tushunadi - "kubni kosa ostiga qo'ying", "kubni qutiga qo'ying" kabi vazifalarni bajaradi, gaplarda sodda ergash gap va bog'lovchilardan foydalanadi, chunki, agar, qachon.

Bola o'qilgan qisqa hikoya va ertaklarni rasm yordamida yoki tasvirsiz tushunadi, so'zlarning ma'nosi haqida savollar beradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, hech qanday holatda bolangizning muvaffaqiyatlarini boshqa odamlarning muvaffaqiyatlari bilan solishtirmang. Har bir bolaning rivojlanishi mutlaqo individualdir. Hatto eng qattiqqo'l o'qituvchilar

ham hech qachon bolani gapirishga majburlay olmaydi. Ammo har kim unga nutqini rivojlantirishga yordam berishga harakat qilishi mumkin.

3.Bola nutqini erta rivojlantirish uchun vositalar

"...jamiyatda, rahbarlik ostidagi yordam bilan bola har doim o'z imknida ko'ra ko'proq narsani qilishi va eng qiyin muammolarni hal qilishi mumkin". A.V. Zaporozets, mashhur rus psixologi.

Men ota-onalarning e'tiborini chaqaloqning rivojlanishining juda muhim davriga qaratmoqchiman, biz uni "nutqdan oldingi" deb ataymiz.

Aynan shu davrda chaqaloq nutqning keyingi rivojlanishiga tayyorgarlik ko'radi, bu hali sezilmaydi, lekin allaqachon juda faol sodir bo'ladi. Ko'p yillik tajribamdan shuni bilamanki, ko'p onalar chaqaloqning g'o'ng'irlashiga va g'o'ng'irlashiga juda kam e'tibor berishadi, ko'pchilik bu nima ekanligini va ular qanday farq qilishini bilishmaydi;

Ammo muammoning birinchi alomatlari bolaning asab tizimi hali ham juda plastik va terapevtik ta'sirga moyil bo'lgan ushbu davrda o'zini namoyon qilishi mumkin. Shuningdek, siz dastlabki tashxis qo'ymasligingiz kerak, chunki biz ham kattalarmiz, juda boshqacha. Ba'zilar suhbatdosh, ba'zilari "jim" deb nomlanadi, biri muloqotsiz yashay olmaydi, ikkinchisi esa yolg'iz qolishni yaxshi ko'radi.

Farzandlarimiz esa biz kabi, albatta. Norm bilan bir qatorda, men boshqa alomatlar bilan birgalikda ota-onalarni ogohlantirishi kerak bo'lgan misollar keltiraman.

Ko'pincha bu alomatlar ortida jiddiy narsa yo'q, faqat kichik tuzatish kerak. Onalar meni ko'rganimga g'o'ng'irlash va g'o'ng'irlash xususiyatiga ega bo'lgan butunlay sog'lom bolalari bilan kelishadi. Ha, nutqdan oldin rivojlanishida og'ishlar bo'lgan har bir kishi keyinchalik nutq va o'qish bilan bog'liq muammolarga duch kelmadi; Ammo nutqida nuqsoni bo'lgan barcha bolalarda nutqning erta rivojlanishi va nutqdan oldin rivojlanishida buzilishlar mavjud edi.

4.Nutqdan oldingi rivojlanish bosqichlari

Hayotning birinchi yili nutqdan oldingi rivojlanish davri deb ataladi, bu davrda nutqni o'zlashtirishga tayyorgarlik ko'riladi. Hayotning birinchi kunidan boshlab bola nutqqa tayyorlaydi. Tug'ilgan paytdan boshlab ovozli reaksiyalar mavjud - qichqiriq va yig'lash. Ushbu signallar bilan chaqaloq o'zini yomon his qilayotganini, ochligini va kasal ekanligini bildiradi. Sog'lom yangi tug'ilgan chaqaloq "a" va "e" orasidagi individual tovushlarni chiqaradi. Agar chaqaloq nafas olayotganda, o'ziga xos burun rangi bilan yig'lasa yoki odatda "miya yig'lashi" deb ataladigan o'tkir, og'riqli, doimiy yig'lash bo'lsa, diqqat qilish kerak. Agar bu alomatlar yo'qolmasa, mutaxassisga murojaat qilishingiz kerak.

Asta-sekin, bola o'z nutqini va boshqalarning nutqini tinglashni o'rganadi. 1-oydan boshlab chaqaloq ningni eshitib, tinchlanadi. Konsentratsiya reaksiyasi shaklida inson nutqiga qiziqishning ortishi 4-5 xaftada paydo bo'ladi. Voyaga etgan kishi bolaga egilib, u bilan mehr bilan gaplashganda, u yig'lashni va harakat qilishni to'xtatadi va "tinglaydi".

5-8 xaftada bola kattalarning nutqiga javoban tabassum qiladi, 8 xaftadan boshlab - haqiqiy tabassum, 9-12 xaftada kulgi paydo bo'ladi. 6-8 xaftadan boshlab, kattalarning aloqa qilish urinishiga javoban, chaqaloq individual tovushlarni chiqaradi - qichqiriq (dastlabki g'uvullash). Haqiqiy g'o'ng'irlash yoki ohangdor g'o'ng'irlash 2-3 oyda paydo bo'ladi. Bola tinch holatda bo'lib, cho'zilgan unli tovushlarni chiqaradi.

Asab tizimining muayyan patologiyalari bilan bola kattalar nutqiga qiziqish bildirmasligi va atrofdagi narsalarga javob bermasligi mumkin. Bunday hollarda bolalarda odatda salbiy reaksiyalar ustunlik qiladi (monoton yig'lash, bir ohangda uzoq vaqt qichqiriq), tabassum juda kam uchraydi va g'uvullash yo'q.

5-6 oyga kelib, tovushlarning tabiati yanada murakkablashadi. Kombinatsiyalar paydo bo'ladi: "baaa, maaa", "taaa, paaa". Bolani kuzatib, shuni ta'kidlash mumkinki, tovushlarni talaffuz qilish paytida u ovozli harakatlarini

sekinlashtiradi, go'yo o'zini tinglaydi va taqlid qiladi, tovushlarni zanjir shaklida talaffuz qiladi.

Hayotning taxminan 5-oyiga kelib, tovush va bo'g'in talaffuzi so'zlarning o'xshashligiga ega bo'la boshlaydi. 5-6 oyga kelib, g'o'ng'irlash asta-sekin aniq va aniq nutq tovushlariga aylanadi va g'o'ng'irlash nutqi paydo bo'ladi. Birinchi bo'g'in qisqa bo'g'in zanjirlaridan iborat: ba-ba-ba, ma-ma-ma. Ota-onalar ba'zida bunday g'o'ng'ir so'zlarni ma'noli nutq uchun xato qilishadi, lekin bu, albatta, hali so'z emas.

G'o'ng'irlashi, nutqining ifodaliligi past, taqlid qilish qobiliyati yo'q bolalar alohida kuzatishga loyiqdir. Erta bolalik autizmining dastlabki belgilari bo'lgan bola aniq kommunikativ bo'lmagan, passiv bo'lishi mumkin, yo'naltiruvchi reaksiyalar kamayadi yoki aksincha, motor faolligi, tashvish va yangi ob'ektlarga salbiy hissiy reaksiyalar (yig'lash, qichqiriq) ustunlik qiladi.

9 oyga kelib, g'o'ng'irlash yangi tovushlar, intonatsiyalar bilan boyitiladi va uzun bo'g'inlar qatoriga aylanadi. Babbling kattalar ovozigacha doimiy javob bo'lib, narsalar va o'yinchoqlar bilan turli harakatlarga hamroh bo'ladi.

9 oyligida bola unga aytilgan nutqni tushunadi, uning ismiga javob beradi, oddiy og'zaki ko'rsatmalarni qabul qiladi va ularga harakat bilan javob beradi:

"og'zingni och", "qo'l ber", "onamni o'p" deb so'ralganda yonoqlarini onasiga bosing, "yorug'lik qayerda?" deb so'ralganda boshini va ko'zlarini chiroqqa ko'taring, yashiringan o'yinchoqni qidiring. ularning ko'zlari oldida, "yo'q" so'zi berilganda, ular biron bir narsaga qo'l cho'zishni to'xtatadilar yoki uni og'ziga tortishni to'xtatadilar va hokazo.

9-10 oylik bolalar 4-5 bo'g'in yoki undan ko'p bo'g'indan iborat bo'lgan faol g'o'ng'irlash bilan ajralib turadi. Bola kattalardan keyin o'zi ilgari aytmagan yangi bo'g'inlarni takrorlaydi va intonatsiyani yaxshi nusxa ko'chiradi, uni ifodali mimika va imo-ishoralar bilan hamroh qiladi. 9-10 oygacha u bir xil juft bo'g'inlardan (onam, dadam) iborat individual so'zlarni talaffuz qiladi.

11-12 oylik bola so'zlovchining yuziga tobora ko'proq e'tibor beradi, ma'qullash belgisi sifatida boshini qimirlata boshlaydi va uni rad etish belgisi sifatida silkitadi. Bo'g'ilishga kiritilgan bo'g'inlar so'zlarning tarkibiy qismlariga aylanadi: ma-ma-ma - "ona". Chaqaloq tovush birikmalari bilan ma'lum ob'ektlarni belgilashni boshlaydi, masalan: mashina - "ohang" va boshqalar.

Shu bilan birga, bu yoshdagi bolalarda odatda yangi qiziqish paydo bo'ladi - rasmlari kitoblarga qarash. Rasmlardagi tanish narsalarni tanib yoki kattalarning iltimosiga binoan ularni ko'rsatib, bolalar ularni g'o'ldiradigan so'zlar bilan belgilaydilar.

Bir yoshga kelib, lug'at odatda 8-10, ba'zan esa ko'proq, o'ziga xos ma'noga ega bo'lgan "so'zlar" (baba, kisa, mu, be va boshqalar)ga etadi. 1 yoshga kelib, bola 5-10 ta oddiy ko'rsatmalarni tushunadi va unga amal qiladi: "buni olib kel", "eshikni yoping", "menga bir stakan bering" va hokazo Shunday qilib, hayotning birinchi yilida bolaning nutq apparati. tovushlarni talaffuz qilishga tayyorlanmoqda. Shu bilan birga, nutqni tushunishni rivojlantirishning faol jarayoni mavjud.

Onam nima qilishi kerak?

Bolani ijobiy his-tuyg'ular bilan "yuqtirish" orqali ona uning tashqi dunyoga bo'lgan qiziqishini rag'batlantiradi va bu qiziqishni qondirish fiziologik resurslarni sarflashni o'z ichiga olganligi sababli, u ma'lum bir yo'nalishda metabolik jarayonlarni va tanadagi to'qimalarning differentsiatsiyasini rag'batlantiradi. uning chaqalog'i.

Aksincha, chaqaloqqa salbiy his-tuyg'ularni etkazish orqali biz nafaqat uning tashqi dunyoga bo'lgan qiziqishini, balki uning tanasining ba'zi biologik jarayonlarini ham bostiramiz. Bolaning atrofidagi kattalar unga juda kuchli ta'sirchan his-tuyg'ularni "yuqtirganda" yaxshiroq emas.

Bu energiya talab qiladigan his-tuyg'ular bolaning asab tizimini susaytiradi va somatik kasalliklarga olib kelishi mumkin. Voyaga etgan odamning odatdagi

vazifalarni mexanik ravishda bajarishi, uning kichkina bolaga befarq, befarq munosabati har qanday hissiy aloqani umuman istisno qiladi.

Bunday kattalar bilan bolaning muloqot qilish zarurati yo'q, shuning uchun kognitiv tajriba rivojlanmaydi va zarur kommunikativ-kognitiv vositalarni shakllantirmaydi. Aqliy rivojlanishning kechikishi va bolaning kattalar bilan keyingi munosabatlarini buzish xavfi mavjud. Bolaning miyasi noto'g'ri rivojlanadi yoki tashqi ogohlantirishlarning yo'qligi yoki etishmasligi bilan kechiktiriladi.

Va aksincha: kattalarga bo'lgan qiziqish, tashqi dunyoga qiziqish va kommunikativ-kognitiv faoliyat, biz ko'rganimizdek, kattalar tomonidan paydo bo'ladigan ijobiy his-tuyg'ular tufayli yuzaga keladi va qo'llab-quvvatlanadi. Shuning uchun yana bir bor takrorlashimiz mumkinki, go'daklik uchun bola va kattalar o'rtasidagi hissiy muloqot dabdaba emas, balki uning ruhiyatini insonning ijtimoiy tipiga ko'ra shakllantirishning asosiy zarurati, shartidir.

Bu erta yoshda chaqaloqni kattalarning hissiy e'tiboridan mahrum qilish, birinchi navbatda, bolaning shaxsiyatining g'ayritabiiy rivojlanishiga olib keladi.

Agar ota-onalar muammoni sezsalars va bu bitta alomat emas, balki bir nechta (g'o'ng'irlash, g'uvullash, ovozning o'zgarishi, xatti-harakati) bo'lsa, ular mutaxassisga murojaat qilishlari kerak.

Va keyin nutq terapiyasini tuzatish bilan birga (massaj, artikulyatsiya mashqlari, ovozli reaksiyalarni rag'batlantirish), dori-darmonlarni davolash, fizioterapiya va boshqalar belgilanadi.

Nutqni rivojlantirishni qanday rag'batlantirish kerak

Bolaning nutqini rivojlantirishda qanchalik tez muammo aniqlansa va mutaxassislar u bilan ishlashni qanchalik tez boshlasa, erishilgan natijalar shunchalik yaxshi bo'ladi: miyaning zahiraviy qobiliyatlari ayniqsa erta yoshda, nutq faol bo'lgan davrda yuqori bo'ladi. rivojlanmoqda.

Bosh tilga o'tish davrida (1-3 oy): Harakat va kommunikatsiya funksiyalarini rag'batlantirish, bolaning kattalar bilan muloqotga bo'lgan ehtiyojini shakllantirish va mustahkamlash, qarashni to'xtatmaslik va harakat qilayotgan ob'ektni kuzatish qobiliyatini rivojlantirish kerak. Bosqichma-bosqich nozik motorika faolligini oshirishga o'tish lozim. Agar shu bosqichda qo'ng'iroq qilish va ovoz reaksiyalari buzilgan bo'lsa, shifokor dorivor terapiya bilan birga logopediya tuzatishlarini (yuz massaji, nafas va artikulyatsion gimnastika) tavsiya qilishi mumkin.

Tilga o'tishdan oldingi 3-bosqich (3-6 oy): Bola o'yinchoqlarga manipulyatsiya qiladi, ularni og'ziga soladi, aylantiradi va qiziqtirgan narsaga qarab, o'yinchoqlarni tashlab, ularning harakatini kuzatadi. Agar tilga o'tish qobiliyatining kechikishi bo'lsa, ularni maqsadga yo'naltirilgan rag'batlantirishni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Masalan, bolada kulgi, qo'ng'iroq qilish kabi taqlid reaksiyalarini keltirib chiqaradigan vaziyatlar yaratish. Zarur bo'lsa, logopediya tuzatishlari faol logopediya massajini va lepeti rivojlanishiga yo'naltirilgan tadbirlarni o'z ichiga olishi mumkin.

4-bosqich (6-9 oy) va 5-bosqich (9-12 oy): Logopediya yordamining imkoniyatlari kengayadi.

Aktiv massaj va gimnastikaga qo'shimcha ravishda til harakatlari, chaynash harakatlari, lab harakatlarini rag'batlantira boshlashadi. Nutqning intonatsion rangini tanib olish imkoniyatlarini rag'batlantiradilar. Lepeta va boshlang'ich bo'lak yaratishni rag'batlantirish, tegishli taqlid yoki imitatsion o'yinlar yordamida amalga oshiriladi ("Ladushki", "Xayr", "G'uslar uchdilar – boshlariga o'tdilar..." va boshqalar). Tilga o'tishdagi buzilishlarni logopediya tuzatishining samaradorligini psixologik rivojlanishni faol rag'batlantirishsiz amalga oshirish imkonsizdir. 6 oydan keyin bolaning turli predmetlar bilan maqsadga yo'naltirilgan harakatlarini rag'batlantiradilar, takroriy harakatlarni rag'batlantirish, kattalar bilan predmetli faoliyat orqali muloqot qilish. Bola hayotining ikkinchi yarmidan boshlab, predmetlar bilan ishlashni, ularni manipulyatsiya qilishni o'rgatadilar.

Tovush talaffuzi

Bola nutqining talaffuz tomoniga faqat uning soʻz boyligi sezilarli darajada toʻplanganida baho berish mumkin. Turli bolalarda tovushlarning paydo boʻlishi vaqti va tartibi turlicha. Uchinchi yoshga kelganda bola notoʻgʻri talaffuz qilish huquqiga ega. Masalan, puflab chiqadigan tovushlar (S, Z, Z', Ts), siqiladigan tovushlar (Sh, Zh, Ch, Shch) va sonor tovushlar (R, R', L) odatda oʻtkazib yuboriladi yoki oʻzgartiriladi (S-S'; Z-S', V; Ts-Ts'; Sh-S', T'; Zh-S', D'; Ch-T'; Shch-T'; R-L'; R'-L'; L-L').

Agar chaqaloqlarda talaffuz buzilishlari aniqlansa, ular uchun oʻz vaqtida tuzatish tadbirlarini oʻtkazish, boshqa mutaxassislar tomonidan qoʻshimcha tekshiruvlar oʻtkazish zarur. Nerv-psixik rivojlanishdagi nuqsonlari boʻlgan bolalarning psixik rivojlanish istiqbollari, oʻqishga muvaffaqiyatlari, maktabga va ijtimoiy moslashuvi erkakning oʻrganish faoliyatidagi buzilishlarni erta aniqlashga bogʻliq. Ammo koʻpincha poliklinikadagi logopediya mutaxassislari "5 yoshga toʻlgunga qadar kuting" deb maslahat berishadi. Buni shunday tushuntirish mumkin: bolalar bilan shugʻullanish maxsus individual yondashuvni talab qiladi, va har bir mutaxassis zarur bilimlar, tajriba va eng muhimi – kichik bolalar bilan ishlashga tayyorlikka ega emas. Lekin yaxshi logopediya mutaxassisi ota-onalarining tashvishlariga befarq boʻlmaydi.

Agar bola 1,5-3 yoshda faol nutq bilan gaplashmasa, mutaxassislarning maslahatiga yozilish zarur: nevropatolog, psixolog, logoped, otorinolaringolog, bir qator diagnostik tekshiruvlarni oʻtkazish. Agar bola ikki yoshga toʻlganida nutqi boʻlmasa yoki gʻuvillash va lepetat rivojlanmasa, ota-onalar tashvishlanishlari kerak. Mutaxassislarning kuzatuvlari va tibbiy tekshiruvlarning ob'ektiv ma'lumotlari buzilishlarning tabiatini, uning qiyinchilik darajasini aniqlashga, mumkin boʻlgan sabablari haqida taxminlar qilishga va bolaga mos yordam koʻrsatishga imkon beradi.

Har qanday yoshda nutq buzilishlari insonning bilish faoliyatini va ijtimoiy moslashuv imkoniyatlarini cheklaydi. Malakali mutaxassislarning maslahatlari va logopediya mutaxassislari bilan tuzatish mashgʻulotlari nutq buzilishlarini boshqa buzilishlardan (psixik rivojlanish kechikishi, oligofreniya, eshitish buzilishlari,

autizm spektri buzilishlari) ajratib ko'rsatishga, aniqroq tashxis qo'yishga yordam beradi. erta tuzatish, tizimli logopediya mashg'ulotlarini o'tkazish, ular o'z mohiyatida yaxshi tashkil etilgan o'yin bo'lib, nutqdagi nuqsonni to'liq kompensatsiya qilishga yordam beradi. Bola yoshida nutq rivojlanishining ahamiyati katta: nutq, intellekt bilan birga, bolaning rivojlanishining muhim ko'rsatkichi hisoblanadi va uning buzilishi psixik sohada yomonlikni ko'rsatadi. Nutq bola uchun ushbu davrdagi eng muhim ijtimoiy yutuq bo'lgan ona tilini egallashning muvaffaqiyatini (yoki muvaffaqiyatsizligini) aks ettiradi.

Bola nutqi rivojlanishi va kelajakdagi yuqori psixik funksiyalarni (xotira, diqqat, tafakkur) shakllantiradi, shuning uchun bola ta'limi va oxir-oqibat ijtimoiy moslashuvi ham shu rivojlanishga bog'liq. Shuning uchun erta yoshdagi bolalar bilan ishlashda nutq faoliyatini (shakllantirishni) rag'batlantirishga alohida e'tibor beriladi.

Mashg'ulotlarni	tashkil	qilish	haqida
------------------------	----------------	---------------	---------------

Bola nutqining rivojlanishi uning hayotining har bir daqiqasida sodir bo'ladi. Uy sharoitidagi vaziyatlar, jumladan, uxlab qolish, yuvarlanish, ovqatlanish deyarli bir xil sharoitlarda bo'lib, bu bolalar lug'atini boyitishga va nutq ko'nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi. Bolalar bilan turli vaziyatlarda murojaat qilish ularda muloqotga bo'lgan ehtiyojni shakllantiradi. Shu bilan birga, bolaning o'yinli va uy sharoitidagi vaziyatlarini faolroq ishlatish zarur. Masalan, bolani yuvayotganda yoki cho'milganda, qo'shiqlarga e'tibor qaratish, bolaning tana va yuz qismlariga e'tibor qaratish, shirin teginish bilan:

Qayerda, qayerda, qayerda, qayerda, qayerda bizning qo'llarimiz? (2 marta)
Mana ular, mana ular, mana bizning qo'llarimiz. (2 marta)
Qayerda, qayerda, qayerda, qayerda, qayerda bizning oyoqlarimiz? (2 marta)
Mana ular, mana ular, mana bizning oyoqlarimiz. (2 marta)
Qayerda, qayerda, qayerda, qayerda, qayerda bizning qorindimiz? (2 marta)
Mana u, mana u, mana bizning qorindimiz. (2 marta)
Qayerda, qayerda, qayerda, qayerda, qayerda bizning ko'zlarimiz? (2 marta)

Mana ular, mana ular, mana bizning ko‘zlarimiz. (2 marta)

Qayerda, qayerda, qayerda, qayerda, qayerda bizning yonoqlarimiz? (2 marta)

Mana ular, mana ular, mana bizning yonoqlarimiz. (2 marta)

Mashg‘ulotlarni tashkil qilish haqida

Bola nutqining rivojlanishi uning hayotining har bir daqiqasida sodir bo‘ladi. Uy sharoitidagi vaziyatlar, jumladan, uxlab qolish, yuvarlanish, ovqatlanish deyarli bir xil sharoitlarda bo‘lib, bu bolalar lug‘atini boyitishga va nutq ko‘nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi. Bolalar bilan turli vaziyatlarda murojaat qilish ularda muloqotga bo‘lgan ehtiyojni shakllantiradi. Shu bilan birga, bolaning o‘yinli va uy sharoitidagi vaziyatlarini faolroq ishlatish zarur. Masalan, bolani yuvayotganda yoki cho‘milganda, qo‘shiqlarga e‘tibor qaratish, bolaning tana va yuz qismlariga e‘tibor qaratish, shirin teginish bilan:

Qayerda, qayerda, qayerda, qayerda, qayerda bizning qo‘llarimiz? (2 marta)

Mana ular, mana ular, mana bizning qo‘llarimiz. (2 marta)

Qayerda, qayerda, qayerda, qayerda, qayerda bizning oyoqlarimiz? (2 marta)

Mana ular, mana ular, mana bizning oyoqlarimiz. (2 marta)

Qayerda, qayerda, qayerda, qayerda, qayerda bizning qorindimiz? (2 marta)

Mana u, mana u, mana bizning qorindimiz. (2 marta)

Qayerda, qayerda, qayerda, qayerda, qayerda bizning ko‘zlarimiz? (2 marta)

Mana ular, mana ular, mana bizning ko‘zlarimiz. (2 marta)

Qayerda, qayerda, qayerda, qayerda, qayerda bizning yonoqlarimiz? (2 marta)

Mana ular, mana ular, mana bizning yonoqlarimiz. (2 marta)

Onaning mehribon ovozi, yoqimli silash harakatlari bola o‘zining mustaqil ovozli reaksiyalarini rag‘batlantiradi. Faqatgina bolaga uyda muloqot qilish uning rivojlanishi uchun yetarli emas. Nutqni predmetli va o‘yin faoliyatida ham ishlatish zarur. Shuningdek, maxsus tashkil etilgan mashg‘ulotlar (o‘yin-mashg‘ulotlar) o‘tkazishni tavsiya etiladi. Muhimi, erta yoshda bola uchun beriladigan barcha topshiriqlarni qiziqarli va o‘yinli tarzda taklif qilish kerak. Faqat ijobiy hissiy

muhitda bola yangi soʻzni oʻzi aytishga, eshitgan tovush birikmalarini yoki jummalarni takrorlashga xohish bildiradi.

Yangi soʻzlarni oʻrganishda avval oʻyinchoq yoki predmetni, keyin esa rasmni ishlatish kerak. Agar bola tanish predmetlar va oʻyinchoqlarni osonlik bilan tanib, nomlasa, asta-sekin predmetli va voqeaviy rasmlar bilan ishlashga oʻtish kerak.

Logoped, neyrodefektolog Elena Gennadiyevna Timoshenko, "Sogʻliq hududi" ma'ruzalar tsikli muallifi "Bolaning nutqi va intellektining erta rivojlanishi".

2-§. Mashg'ulotlarda lug'atni boyitish ishlarining metodikasi

Reja:

1. Maktabgacha ta'lim muassasasi tahsil oluvchilarining lug'atini boyitishning ahamiyati

2. Tushunadigan so'zlar va nutqda ishlatiladigan so'zlarning farqi va ularning qo'llanilishi

3. Lug'at zaxiralari va uning turlari

1. Maktabgacha ta'lim muassasasi tahsil oluvchilarining lug'atini boyitishning ahamiyati

Insonning lug'at boyligi tilning faol va passiv leksikasini o'z ichiga oladi. Faol leksika — bu insonning kundalik nutqda ishlatadigan so'zlari, passiv leksika esa ularning ma'nosini tushunadigan, lekin kamdan-kam hollarda ishlatadigan so'zlaridir. Bu ikki leksika zaxirasi o'rtasidagi chegaralar aniq bo'lmasligi mumkin va o'zgarib turadi. Masalan, so'nggi paytlarda "fleshka" so'zi faol lug'atga kirgan, avval esa ko'pchilik uchun yangi va noma'lum edi.

Tilshunolar fikriga ko'ra, bola lug'at boyligi asta-sekin rivojlanadi: 6-7 yoshda u 3-7 ming so'zni o'z ichiga oladi, 10 yoshdagi bola — 7-12 ming so'zdan iborat, o'rta maktab o'quvchilari va kattalarda bu ko'rsatkich 25-70 ming so'z atrofida bo'lishi mumkin. Shuni ta'kidlash lozimki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining passiv lug'ati hali unchalik katta emas, lekin o'rta maktab o'quvchilari va kattalarda u faol lug'atdan ancha kattaroqdir. Kun davomida o'quvchining lug'ati 6-8 yangi so'z bilan to'ldiriladi, o'rta maktab o'quvchisining lug'ati esa 7-12 yangi so'z bilan to'ldiriladi.

Lug'atni boyitishning asosiy maqsadi — o'quvchilarga kontekstga qarab so'zlarni aniq tanlash imkoniyatini berish, takrorlardan qochish, tasvirlash va stilistik normani yaratishdir. Boy lug'at o'quvchilarga ma'lumotni faqat so'zlarning ma'nolarini tushunish orqali emas, balki ularning konnotatsiyalarini ham

tushunishga yordam beradi. Bu jarayon tilga mavzuli soʻz guruhlari, sinonimlar, antonimlar va frazeologizmlarni kiritish orqali amalga oshiriladi.

Lugʻat boyligi bilan ishlashning asosiy jihatlari: Soʻzning leksik maʼnosi bilan ishlash: Bola soʻzning faqat toʻgʻridan-toʻgʻri maʼnosini emas, balki uning maʼno tizimini tushunishi, abstrakt soʻzlarni toʻgʻri qabul qilishni oʻrganishi kerak. Boshlangʻich maktab va 5–6 sinf oʻquvchilari hali abstrakt soʻzlarni mustaqil ravishda tushuntira olmaydi, buning uchun haqiqiy hayotdan misollarni ishlatish zarur. Leksik moslashuv bilan ishlash: Oʻquvchilar soʻzlarni jumlar tarkibida qanday toʻgʻri birlashtirishni tushunishlari, ifodalash vositalarini (metaforalar, taqqoslashlar, antitezlar va boshqalar) ishlatishlari kerak. Lugʻat boyligini oshirish uchun mashqlar turlari: Soʻzning leksik maʼnosini tushuntirish: Soʻzlarning maʼnolarini izohlash, sinonimlarni ishlatish. Mavzuli soʻz guruhlarini tuzish: Sinonim, antonim, derivatsion va turli xil guruhlar shakllantirish. Matnlardagi leksik vositalarni tahlil qilish: Namuna va salbiy matnlardagi leksika ishlatilishini baholash. Leksik birliklarning matndagi funksiyasini aniqlash: Sinonimlarning maʼnoga taʼsirini tahlil qilish. Matnni tahrirlash: Leksik xatoliklarni tuzatish. Jumlar va matnlar tuzish: Yangi soʻzlarni kontekstda ishlatish. Mashqlarga misollar: Mashhur yozuvchi orqali nutqni boyitish. Misol: «M. Gorkiy qanday soʻzlarni nutqni boyitishga beradi?» — "Leksikon" soʻzining maʼnosini oʻrganish.

Matnni oʻqib, sinonimlarni toping: «Men hovlida edim, chempion, rekordchi, gʻolib kabi his qildim». Savol: Sinonimlardan foydalanish nima beradi? «Katta» va «ogʻir» soʻzlari oʻrtasidagi farqlar nimalar?

N.V. Gogol asaridagi feʼllarni tahlil qilish: «Qanday boʻlmasin suhbat, u har doim uni qoʻllab-quvvatlashni bilardi...» — Oʻquvchilar «suhbatlashish», «gapirish», «aytish» soʻzlariga sinonimlarni tanlashi kerak.

Sinonimlarni tanlash: Misol soʻzlar: «xushboʻy», «kamtar», «qilish», «oʻylash», «uy» va boshqalar — Bu soʻzlar uchun sinonimlarni lugʻatlar yordamida tuzish.

Leksik moslashuvni tahrirlash: Misol: «Soyali duborlar ostida sayohatchilar qulay joylashdi.» O‘quvchilar so‘zlarni to‘g‘ri ishlatib, matnni to‘g‘ri va tabiiy qilish uchun xatolarni tuzatishlari kerak.

Paronimlarni ishlatish: «Yaxshi — yaxshi», «do‘stona — do‘stlik», «ta'sirli — samarali» va boshqalar — Bu so‘zlarni to‘g‘ri ishlatgan holda jumlar tuzish.

Frazeologizmlarni tushuntirish: Masalan, «shapochnoe tanishuv», «kam oltin, ammo qimmat», «gunohkormoq» — O‘quvchilar ularning ma'nosi va kelib chiqishini tushuntirishlari kerak.

Leksik xatoliklarni tahrir qilish: Masalan, «Daraxtlarni kesish daryolar bo‘yida atrof-muhitga zarar yetkazmoqda». Vazifa — so‘zlarni noto‘g‘ri ishlatishda yuzaga kelgan xatoliklarni aniqlash.

Bunday mashqlarni ta'lim jarayoniga kiritish, o‘quvchilarga faqat lug‘at boyligini oshirishga yordam bermaydi, balki nutqni aniq va ta'sirli ishlatish malakalarini rivojlantirishga ham yordam beradi, bu esa matnni chuqur tushunishga va nutqda tilni to‘g‘ri qo‘llashga yordam beradi.

2. Tushunadigan soʻzlar va nutqda ishlatiladigan soʻzlarning farqi va ularning qoʻllanilishi

Leksika bilan ishlash zamonaviy sharoitlarda nutq koʻnikmalarini rivojlantirish vazifalari nuqtai nazaridan koʻrib chiqiladi, va leksika oʻqitish masalalariga katta eʼtibor beriladi.

Bunda shuni yodda tutish kerakki, har qanday tilni egallash — hatto ona tili boʻlsa ham — ikki asosiy darajada amalga oshiriladi: ishlab chiqish darajasi va tushunish darajasi. Bu ikki daraja deyarli hech qachon bir xil boʻlmaydi. Biz tushuna oladigan soʻzlar soni doimo ularni ogʻzaki nutqda yoki hatto yozma nutqda ishlatadigan soʻzlar sonidan koʻproqdir.

Leksikon yoki lugʻat zaxirasi — bu tilning soʻzlari, uning narsa, voqea va tushunchalarini ifodalovchi soʻzlar majmui. Baʼzi lingvistiklar leksikon odamning narsalarni tushunishiga taʼsir qiladi, deb hisoblashadi

Lugʻat zaxirasi «barcha soʻzlar, ularni individ tanigan va ishlatadigan» deb taʼriflanadi . Biroq, alohida bir kishiga tanish va ishlatiladigan soʻzlar uning imkoniyatlaridan hamma soʻzlarni anglatmaydi. Taʼrif boʻyicha, soʻzlik zaxirasi quyidagi ikki kategoriya bilan ifodalanadi:

1. Hech qachon soʻzga duch kelmagan.
2. Soʻzni eshitgan, lekin uning maʼnosini aniqlay olmaydi.
3. Soʻzni kontekst yoki nutqning ohangi orqali taniydi.
4. Soʻzdan foydalanishga qodir, lekin uni aniq tushuntira olmaydi.
5. Soʻz bilan erkin ishlaydi — uni ishlatishda va tushuntirishda erkin.

3. Lugʻat zaxiralari va uning turlari

Bir odamda turli xil lugʻat zaxiralari mavjud. Ularni eng koʻp soʻzlardan eng cheklanganigacha joylashtiradigan boʻlsak, quyidagi turlari ajratiladi:

1. **Oʻqish lugʻat zaxirasi** — bu odam oʻqish vaqtida tanish boʻlgan barcha soʻzlar. Bu eng keng va eng koʻp soʻzli lugʻat zaxirasi boʻlib, chunki u boshqa uch turdagi soʻzlarni oʻz ichiga oladi.

2. **Tinglash lugʻat zaxirasi** — bu odam tinglash jarayonida tanish boʻlgan barcha soʻzlar. Bu zaxira tinglash jarayonida kontekst va gapiruvchining ohangi orqali kengayadi.

3. **Yozma lugʻat zaxirasi** — bu odam yozma nutqda qoʻllay oladigan barcha soʻzlar. Oldingi ikki turdan farqli oʻlaroq, yozma lugʻat zaxirasi uni foydalanuvchi tomonidan kengaytiriladi.

4. **Ogʻzaki lugʻat zaxirasi** — bu odam ogʻzaki nutqda qoʻllay oladigan barcha soʻzlar. Ogʻzaki lugʻat zaxirasi spontan xarakterga ega boʻlib, soʻzlar koʻpincha notoʻgʻri ishlatiladi. Bunday notoʻgʻri ishlatish — garchi u kichik va nomaqsadli boʻlsa-da — yuz ifodalari, ohang yoki qoʻl harakatlari bilan qoplanishi mumkin.

5. **Fokal lugʻat zaxirasi** — bu maʼlum bir guruh odamlar uchun juda muhim boʻlgan maxsus atamalar va belgilar majmui boʻlib, ularning tajribasi yoki faoliyatiga xosdir.

Birinchi bosqichda, chaqaloqlik davridan boshlab, lugʻat zaxirasining oʻsishi hech qanday kuch talab qilmaydi. Chaqaloqlar soʻzlarni eshitib, ularga taqlid qilishadi, va vaqt oʻtishi bilan ularni ob'ektlar va harakatlar bilan bogʻlashni oʻrganadilar. Bu — tinglash soʻzlik zaxirasi. Ogʻzaki soʻzlik zaxirasi keyinroq rivojlanadi, chunki bola oʻz fikrlarini yanada ishonchli tarzda ifodalashga qodir boʻladi, bu esa qoʻl harakatlari yoki oddiy tovushlar yordamida emas. Oʻqish soʻzlik zaxirasi va yozma soʻzlik zaxirasi rivojlanishi bilan — bolalar savollari va keyingi

ta'lim jarayonlari orqali — tilning anomaliyalarini va noaniqliklarini kashf etish boshlanadi

Maktabni tugatgandan so'ng, lug'at zaxirasi o'sishi sekinlashadi. Odamlar o'qish, so'z o'yinlarida ishtirok etish, so'zlar bo'yicha dasturlarga qatnashish kabi faoliyatlar orqali so'zlik zaxiralarini kengaytirishlari mumkin.

Agar odam so'zni o'rgansa, uni yaxshi o'rganish uchun ko'p amaliyot va kontekstual bog'lanishlar kerak bo'ladi. So'zlarni eshitganida tushunadigan so'zlar guruhini "passiv" lug'at zaxirasi tashkil qiladi, "aktiv" lug'at zaxirasi esa, odamga so'zlarni darhol fikriga keltirishi kerak bo'lgan va ulardan gapda ishlatish zarurati tug'ilganida, ya'ni gaplashayotganida tezda ishlatiladigan so'zlardan tashkil topadi. Bunday holatda, odam so'zni millisekundlar ichida tanlashi kerak, shuning uchun uni yaxshi bilishi, boshqa so'zlar bilan kombinatsiyalarda tez-tez ishlatilishini tushunishi zarur.

Tildan foydalanuvchilarning lug'at zaxiralari tilning ichida juda farq qiladi va asosan gapiruvchining ma'lumot darajasiga bog'liqdir.

3-§. Nutq kamchiligiga ega bolalarda grammatik jihatdan to‘g‘ri nutqni shakllantirish va rivojlantirish metodikasi

Reja:

- 1. Grammatik nutqni shakllantirishda qo‘llaniladigan usul va vositalar**
- 2. Grammatik jihatdan to‘g‘ri nutqni shakllantirish bo‘yicha ishlashni to‘g‘ri tashkil qilish**
- 3. Nutq kamchiligiga ega bolalarda grammatik jihatdan to‘g‘ri nutqni shakllantirishda o‘qituvchining nutq namunasining o‘rni**

1. Grammatik nutqni shakllantirishda qo‘llaniladigan usul va vositalar

“Nutq rivoji nutqni aloqa va madaniyat vositasi sifatida egallashni, faol lug‘atni boyitishni, mantiqiy, grammatik jihatdan to‘g‘ri dialogik va monologik nutqni rivojlantirishni, shuningdek, nutq ijodkorligini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi.” Grammatikaning to‘g‘ri shakllanishi nutq rivojlanishining eng muhim vazifalaridan biridir. Qadim zamonlardan boshlab odamlar o‘z nutqini to‘g‘ri ifodalashni qadrlaganlar, buni ko‘plab maqol va gaplar tasdiqlaydi.

Nutq inson hayotida muhim o‘rin egallaydi. U har qanday o‘zaro aloqaning imkoniyatini belgilaydi va uni har qanday faoliyatda kuzatib boradi. O‘z fikrlarini aniq va to‘g‘ri ifodalash, niyatlarini aniq belgilash muvaffaqiyatga erishishda yordam beradi. To‘g‘ri nutq – bu murakkab jarayon bo‘lib, u miya po‘stlog‘ining analitik va sintez faoliyati bilan bog‘liq, bu faoliyat bola yoshidagi bolalarda hali yetarlicha yaxshi rivojlanmagan. Shuning uchun so‘zlarning qo‘shimchalarini to‘g‘ri qo‘shish, jummalarda so‘zlarni o‘rnini aniq belgilash, so‘z o‘zgartirish va so‘z yasash jarayonlari asta-sekin, bola o‘sib ulg‘aygan sayin rivojlanadi.

Korney Ivanovich Chukovskiy bola tabiatan o'z ona tilining grammatik shakllarini to'g'ri o'rganish qobiliyatiga ega ekanini ta'kidlagan, Konstantin Dmitriyevich Ushinskiy esa nutq grammatikasini insonning o'zini anglashini rivojlantirish vositasi deb hisoblagan. Ushinskiy yozgan: "... grammatikani mantiqan o'rgatish odamning o'zini anglashini rivojlantiradi, ya'ni aynan o'sha qobiliyat, u insonni hayvonlardan ajratib turadi."

Atrofdagi nutqni tushunish va o'z fikrlarini ifodalashni bola grammatik tuzilmani egallamasa, amalga oshira olmaydi. Grammatik tuzilmaning rivojlanishi umumiy nutq tayyorlashning muvaffaqiyatini ta'minlaydi va til tizimining fonetik, morfologik va leksik darajalariga amaliy egallanishni ta'minlaydi. Grammatik ko'nikmalarni shakllantirish bola nutqidagi iroda elementlarining kuchayishiga ijobiy ta'sir qiladi, nutqning rejalashtiruvchi funksiyasining paydo bo'lishi uchun asos yaratadi, "mumkin", "mumkin emas", "to'g'ri", "noto'g'ri" degan tushunchalarni kiritishga yordam beradi. Grammatik tuzilmani rivojlantirgan bola hissiy jihatdan sog'lom bo'ladi: u tengdoshlari bilan muloqotda tortinmaydi, qiyinchiliklarsiz o'z fikrlarini, his-tuyg'ularini ifodalaydi; u maktab jamoasiga og'riqsiz kirib boradi, o'zini to'liq va teng huquqli jamoa a'zosi sifatida his qiladi.

Mening guruhimdagi bolalar grammatik nutqni o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Qiyinchiliklarning sababi shundaki, bolalar grammatik shakllarni intuitiv ravishda qo'llaydilar, ularning ma'nolarini anglamaydilar. Nutq materialida bolalar faqat umumiy mazmunni ajratib, faqat so'zning umumiy ma'nosiga e'tibor qaratadilar, grammatik vositalar esa ularning idrokidan tashqarida qoladi.

Diagnostika shuni ko'rsatdiki, bolalarda grammatik elementlar farqini aniqlash qobiliyati past. Bolalar grammatik vositalarni tasodifiy va tartibsiz birlashtiradilar. Nutq buzilishlarining chuqur sabablari: yomonlashayotgan ekologik holat, onaning og'ir homiladorlik va patologik tug'ilish, oiladagi stress holatlari, tez-tez nafas yo'llari kasalliklari.

Shu bilan birga, maktabning kelajakdagi birinchi sinf o'quvchilariga bo'lgan grammatik nutqqa bo'lgan talablari ancha yuqori: maktabga boradigan bola so'z o'zgartirish va so'z yasash ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak; jumlar tarkibidagi so'zlarning o'zaro bog'liqligini tushunishi; jumlarni kengaytirish uchun qo'shimcha va tenglamali a'zolari ishlata olish kerak; xatolarni mustaqil ravishda aniqlash va tuzatish va h.k.

Mening oldimda bolalarga grammatik nutqni o'rgatish muammosi turardi. Grammatik nutqni shakllantirish bo'yicha to'g'ri ish rejasi tuzish uchun men bolalar nutqi bo'yicha amaliyotchilar, tilshunoslar va psixologlarning asarlariga murojaat qildim.

Birinchi yoshdagi nutq rivojlanishi nazariyasining asoschilaridan biri bo'lgan Feliks Alekseyevich Soxin bolalar so'z yasashning, tilning dastlabki semantik (ma'no) va strukturaviy jihatlarini mustaqil ravishda kuzatish va tushunishga qodir deb hisoblagan, til ob'ektivlashtirishga imkon beradi, bu o'z-o'zini rivojlantirish sharoitlarini yaratadi. Uning nutq rivojlanishi haqidagi nazariyasini Alisa Mixaylovna Borodich ijodiy ishlatdi, "Bolalar nutqini rivojlantirish" metodikasini ishlab chiqdi, unda nima o'rgatilishi va qanday o'rgatilishi aniq belgilangan. Soxinning shogirdi Oksana Semenovna Ushakova uning nazariyasiga asoslanib, bolalarning nutq rivojlanishining psixologik va lingvistik asoslarini belgilab, bolalar nutqining barcha jihatlarini rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar tizimini ishlab chiqdi. Ushakova grammatik nutqni shakllantirishda asosiy omillardan biri – nutqning to'g'ri tashkil etilgan atrof-muhitini, bunda o'qituvchining nutqi muhim o'rin tutadi, deb hisoblagan. Grammatikaning to'g'ri shakllanishining eng muhim sharti esa o'qituvchining metodik jihatdan to'g'ri ishlangan tizimi ekanligini ta'kidlagan.

Bolalar bog'chasida grammatikani o'rganish, uning kategoriyalari va terminologiyasi bilan tanishish maqsadi qo'yilmaydi. Tilning qonunlari va qoidalari bolalar tomonidan jonli nutq amaliyotida o'zlashtiriladi. Dastlabki yoshdagi bolada grammatikani to'g'ri gapirish odatini shakllantirish lozim.

2. Grammatik jihatdan to'g'ri nutqni shakllantirish bo'yicha ishlashni to'g'ri tashkil qilish.

Bolalar so'zlarni o'zgartirishni (morfologiya), jummalarni tuzishni (sintaksis) va so'zlarning shakllarini yaratishni (so'z yasash) o'rganadilar. Ushbu vazifalar birgalikda, o'zaro bog'liq va boshqa nutq vazifalarini bajarish bilan birga amalga oshiriladi, bu so'z boyligini rivojlantirish va bog'lanib nutq o'rgatish jarayonida amalga oshiriladi. Bolalarga grammatik nutqni o'rgatish uchun morfologiya, sintaksis va so'z yasash sohasidagi ta'lim vazifalari yechiladi, fonematik eshitish, mayda motorika va artikulyatsiyani rivojlantirish bilan birga. Ishning muvaffaqiyati, shuningdek, o'z ona tilining grammatik me'yorlariga ongli munosabatni tarbiyalash vazifalarining yechimi bo'yicha bog'liq.

Vazifalar:

1. Bolalarga so'zning grammatik xususiyatlarini va uning shakllarini, shuningdek, so'z ichidagi grammatik ma'no va qadriyatlarni tushuntirish; grammatik jihatdan to'g'ri so'z birikmalarini tuzishni va so'zlarni jumladan to'g'ri qo'yishni o'rgatish; bolalarga turli so'z yasash usullarini o'rgatish.

2. Obyektlarning va hodisalar xususiyatlarini ifodalovchi so'zlarni to'g'ri ifodalash.

3. Ona tili grammatikasi qoidalarini o'zlashtirishda ongli munosabatni tarbiyalash, grammatik qoidalarni bilish ehtiyoji, xatoni to'g'rilash qobiliyati; tengdoshlarning nutq faoliyatiga hurmatni shakllantirish.

Grammatik jihatdan to'g'ri nutqni shakllantirish bo'yicha ishlashning muvaffaqiyati bir qator shartlar bilan ta'minlanishi kerak. Birinchi navbatda, til muhitini yaratish, bolalarning yetakchi faoliyat turini hisobga olish va o'qituvchilar hamda ota-onalar sa'y-harakatlarini birlashtirishni o'z ichiga olgan ish tizimi qo'llanilishi kerak.

Ishni boshlashda men bolalar nutqining grammatik jihatini o'zlashtirishga qaratilgan aniq maqsadlarni belgiladim. Shu maqsadda to'liq til muhitini yaratish,

zamonaviy metod va usullarni qo'llash hamda ota-onalar bilan nutq rivojlanishi bo'yicha hamkorlikni faollashtirish tizimini ishlab chiqdim.

Keyin men o'qituvchi va bolalar faoliyatining xususiyatini belgilaydigan asosiy tamoyillarni tanladim:

- rivojlantiruvchi ta'lim – bolaning idrok qobiliyatlarini hisobga olish;
- yetakchi faoliyat turiga tayangan holda – o'yin va mashqlar tizimini qo'llash;
- turli nutq muammolarini kompleks yechimi – aniq didaktik vazifalarning umumiy nutq muammolariga mosligi; integratsiya – o'yin va mashqlarni grammatik jihatdan to'g'ri nutqni shakllantirishga qaratilgan faoliyatga kiritish;
- individual yondashuv – individual xususiyatlarni hisobga olish;
- o'zaro bog'lanish tamoyili – bola idroki, aql va nutq rivojlanishining bir vaqtning o'zida bo'lishi; kommunikativ faoliyatga asoslangan yondashuv tamoyili – nutqni muloqot jarayonida rivojlantirish;
- ongli yondashuv tamoyili – grammatik jihatdan to'g'ri nutqni o'zlashtirishda bolalar ongli yondashuvi.

Bu tamoyillar bolalar nutqining grammatik jihatlarini shakllantirish ishlari xususiyatiga mos keldi. Masalan, ongli yondashuv tamoyili bolalarning tilning ma'no jihatlarini o'zlashtirishda aqliy jarayonlarni faollashtirishni ta'minlashni nazarda tutdi. Individual yondashuv tamoyili bolalar nutqidagi tartibni va motivatsiya omillarini hisobga olishni nazarda tutdi.

Grammatik jihatdan to'g'ri nutqni shakllantirish muvaffaqiyatli bo'lishi uchun bolalar tomonidan yuzaga kelgan grammatik xatolarni tushunish va ularni tanlab ishlashda hisobga olish zarur.

Darsgohdagi grammatik xatolar quyidagi omillar bilan belgilanadi:

1. Bolaning psixofiziologik rivojlanish qonuniyatlari (e'tibor, xotira, fikrlash va nerv jarayonlari);

2. Grammatik til qurilmasini (morfologiya, sintaksis, soʻz yasash) oʻzlashtirishdagi qiyinchiliklar va uni oʻzlashtirish darajasi;

3. Atrofdagi dunyo haqidagi bilimlar va lugʻat zaxirasi, shuningdek, nutq apparati va fonetik qobiliyatlar rivojlanishi;

4. Atrof-muhit nutqining salbiy taʼsiri (xususan, ota-onalar va tarbiyachilarning notoʻgʻri nutqi);

5. Pedagogik eʼtiborsizlik, bolalar nutqiga kamroq ahamiyat berish.

Yaxshi natijalarga erishish uchun men barcha pedagogik jarayon ishtirokchilari bilan ishlashning shakllarini belgiladim.

Bolalar oʻyin faoliyatining asosiy turini hisobga olib, oʻyin faoliyatini oʻquv-oʻyin faoliyatiga aylantirish imkoniyatlarini oʻylab chiqdim: maqsadga yoʻnaltirilgan va oʻyin usulida amalga oshiriladigan. Grammatik jihatdan toʻgʻri nutqni oʻrgatish mashqlar, soʻzli va didaktik oʻyinlar bilan olib borildi, ularning baʼzilari koʻrgazmali materiallarsiz amalga oshirildi.

Morfologik nutqni shakllantirish uchun maxsus didaktik oʻyinlar va mashqlarni qoʻlladim (bolalarga soʻzlarni oʻzgartirishni oʻrgatdim, qiyin soʻz shakllarini yodlashda yordam berdim, masalan, "Nima yoʻq?" oʻyini). Sintaksik nutqni takomillashtirish jarayoni – hikoyalar aytish, gapni kengaytirish va toʻldirish mashqlarini oʻtkazish orqali amalga oshirildi. Soʻz yasashni oʻrgatish uchun bolalarga nomlar va ularni ifodalovchi predmetlar orasidagi bogʻlanishlarni oʻrgatdim, rus tilidagi tipik soʻz yasash usullarini tanlashga yoʻnaltirdim. Masalan, "Hayvonlar va ularning bolalari" mavzusi. Lexik boylikni rivojlantirish uchun bolalarga soʻzlarning maʼnosini tushuntirishni, soʻzlarni haqiqiy predmetlar bilan bogʻlashni oʻrgatdim. Masalan, "dalalar – dalaviy", "qogʻoz – qogʻozli".

Nutq ijodkorligini rivojlantirish uchun men bolalar bilan koʻrgazmalarga asoslangan mashqlarni oʻtkazdim – "Gapni toʻldir", "Tulki kimni tugʻdi?" koʻrsatmalarini bajardim. Ular oʻyinda predmetlarni tasodifan guruhlashdi, bu esa ularning umumlashtirish tushunchalarini rivojlantirishga yordam berdi. Morfologik

va sintaksik tizimlarni rivojlantirish bir-biriga chambarchas bog‘liqdir. So‘z shakllarining yangi shakllari paydo bo‘lishi gapning tuzilishini murakkablashtiradi, va aksincha, gap tuzilmasining o‘ziga xosligi grammatik shakllarni mustahkamlaydi.

Ota-onalar bilan ishlash shakllari – pedagogik jarayonning eng qiziqish bildirgan ishtirokchilari bilan ishlashning samarali shakli bo‘ldi. Ochiq mashg‘ulotlar eng samarali ishlash shakli hisoblanadi. Ota-onalar bolalar bilan birgalikda o‘tkazilgan korrigatsion ishlardan qanday bilimlarga ega bo‘lishganini ko‘radilar. Ular odatda natijalardan mamnun bo‘lib, bolalar nutqidagi muammolarni hal qilishda hamkorlikka yanada tayyor bo‘ladilar. So‘rovnoma esa ota-onalarni bolalarining nutqi bilan bog‘liq masalalarga qiziqtirishning samarali vositasi hisoblanadi. So‘rovnoma natijalari asosida men oila ichidagi ishlashning qanday olib borilishi va ota-onalar ijobiy natijalarga erishish uchun qanday yo‘l tutishini aniqladim. Ota-onalarni turli mavzularda, masalan, bolalar nutqini rivojlantirish uchun o‘yinlardan foydalanish bo‘yicha maslahatlar berdim.

Men grammatikaning to‘g‘ri taraflarini yaxshilashga doimo e‘tibor qaratganimda, men nafaqat bolalar, balki ota-onalar nutq madaniyatini ham oshirdim. Ota-onalarni bolalaridagi morfologik xatolar bilan tanishtirib, qanday qilib bu xatolarni bartaraf etish mumkinligi bo‘yicha maslahatlar berdim.

Ushbu metodlarni ko‘proq ishlatish uchun adabiyotlarni va xalq og‘zaki ijodini kengroq qo‘llash lozim. Shu tarzda madaniy nutq muhiti yaratishning ko‘plab usullari mavjud.

O‘qituvchi-logoped bilan hamkorlik diagnostika o‘tkazilishidan boshlanadi, bu esa grammatik til qurilishidagi buzilish darajasini aniqlashga qaratilgan, keyin har bir bola bo‘yicha ish mazmuni va usullari muhokama qilinadi.

An‘anaviy usullar va maxsus, grammatik nuqtai nazardan ishlashga xos metodlar tizimli ravishda qo‘llanilishi, o‘qitish samaradorligini oshirishga yordam berdi. O‘qituvchi tomonidan ishlatilgan ko‘rgazmali modellarda so‘z Bolalarning asosiy faoliyati o‘yin bo‘lgani sababli, men uni asosiy usul sifatida ishlatdim. O‘yinlar, ularning dinamikasi, emosional tomoni, bolalarning qiziqishi orqali kerakli

grammatik kategoriyalarni takrorlash imkoniyatini yaratdim. Shunday qilib, biz grammatik kategoriyalarni soʻzli, didaktik va harakatli oʻyinlar orqali mustahkamlashdik.

Ishda faol oʻqitish usullari muhim rol oʻynadi, ular xatolarni oldini olishga, bolalarni toʻgʻri soʻz shakllari va soʻz birikmalariga eʼtibor qaratishga yordam berdi:

Oʻqituvchining nutq namunasi.

Taqqoslash (farqli jinsdagi sifatlarni solishtirish). Aks ettirilgan nutq usuli (bola personajga yoki boshqa bolaga "Natashadan soʻra - palto ichida issiq emasmi?" degan savolni berishi kerak).

Bilmadim savollar – jumboqlar: "Koʻk, tor, bezakli - bu koʻylakmi yoki futbolkami?"

Grammatikaning oʻzlashtirilishida, men bolalarga ona tilining qoidalaridan istisnolarni oʻrgatishda yordam berdim. Masalan, bola vosita holi otlarning –om, -em qoʻshimchalarini oʻrgandi: "michikim", "toʻp". U shunga oʻxshash boshqa soʻzlarni ham yasadi: "palachkim", "tuchim", -oy, -ey qoʻshimchalari mavjudligini bilmasdan. Shunday qilib, "uylar", "poezdlar" (stollar soʻzining analigida) yoki "koʻp uylar" oʻrniga "koʻp qalamlar" yoki "koʻp qavatlar" degan xatolar paydo boʻlishi mumkin edi.

Bolalarning xatolarini tuzatishda, ularga toʻgʻri grammatik shaklni koʻrsatishga diqqatni jamlashni oʻrgatish kerak. Hech qachon bola qilgan xatoni takrorlasha yaxshi samara bermaydi, aksincha, toʻgʻri shaklni bir necha bor aytish kerak.

3.Nutq kamchiligiga ega bolalarda grammatik jihatdan to'g'ri nutqni shakllantirishda o'qituvchining nutq namunasining o'rni.

Maxsus o'yinlar va mashqlarni grammatik shakllarni o'rgatish uchun men boshqa barcha mashg'ulotlarga kiritdim, ular sayrda, ertalabki va ikkinchi yarmida qo'llanildi, shuningdek, ota-onalarga bunday o'yinlarni uyda tez-tez o'tkazish yaxshi samar beradi.

Bolalarning grammatik nutqini o'zlashtirishini monitoring qilishni Bezrukova O.A va Kalenkova O.N. taklif qilgan diagnostika yordamida amalga oshirish yaxshi samara beradi. Grammatik nutq rivojlanishining darajasini solishtiruvchi diagramma, amalga oshirilgan ish natijasida yuqori darajadagi bolalar ulushi ikki barobar ortganini ko'rsatdi. Grammatik nutqning past darajasi faqat ikki bolada qoldi.

Maxsus ravishda, bolalarni so'z yasashga o'rgatish bo'yicha ish muvaffaqiyatli bo'ldi. Eng katta qiyinchilik, men uchun bolalarga murakkab jummalarni qurish ko'nikmasini rivojlantirish edi, chunki umumiy nutq rivojlanishidagi kamchiliklar bolalarda bog'langan nutqni egallashda katta qiyinchiliklar tug'diradi.

O'tkazilgan ish natijasida men o'z tizimimni shakllantirdim, bu tizimda to'g'ri nutq rivojlanishi uchun zarur sharoitlar, ishni tashkil etishning prinsiplari, pedagogik jarayonda ishtirok etuvchi barcha shaxslar bilan ishlashning shakllari va maxsus metodlar va usullar o'z aksini topdi.

Men "Biz – grammatikamiz" nomli lyepbuk tayyorladim, unda katta yoshdagi bolalarda grammatik jihatdan to'g'ri nutqni shakllantirishga qaratilgan o'yinlarni yig'dim. Uni bolalar bilan individual tarzda ham, kichik guruhlarda ham ishlatdim. Ushbu qo'llanma bolalarga yangi ma'lumotni tez va samarali o'zlashtirishga va o'rganilgan narsalarni qiziqarli o'yin shaklida mustahkamlashga yordam berdi.

Qo'llanmada quyidagi o'yinlar keltirilgan:

- "Birinchil - ko'p" ipni tortish o'yini, "Birinchil - ko'p" ochiladigan o'yin - bolalarga yagona sonli otlarni ko'p sonli otlarga o'zgartirishni o'rgatish.

- "Laskovcha" ipni tortish o'yini - bolalarga kichik va yengil qo'shimchalar yordamida so'zlar yasashni o'rgatish.

- "Mazali murabbo" ("Mazali qalam") - so'z yasash malakalarini mustahkamlash, nisbiy sifatlar bilan so'z birikmalarini tuzish.

- "Kimning bola?" "Kimning onasi?" - bolalarga otlarni ko'p sonli shaklda to'g'ri ishlatish, so'z yasashni o'rgatish.

- "Hisobla va nomla" - sifatlar va sonlarni otlar bilan jinsda, soni va holida muvofiqlashtirish.

- "So'zlarni yig'ing" - ikkita ildizni birlashtirib, murakkab so'zlar yaratish.

- "Ochko" - "mening", "mening", "mening" va "mening" o'zgaruvchan joylarni o'zgartirishni o'rgatish.

- "Bolalar nima qiladi?" - ba'zi fe'l shakllarini, jumladan hozirgi zamon fe'llarini qo'llash va to'g'ri ishlatish.

- "Orqaga ayt" - antonimlar lug'atini kengaytirish.

- "Bilib oling xatolar" - Vinglangan nutq bilan xatolarni tekshirish va tuzatish.

- "Kimning xaridlar?" - tasniflashni kuchaytirish va lug'atni rivojlantirish.

- "Mening boyotim, Fedoriyning g'alati" - so'zlar o'rtasidagi o'zaro to'g'ri kelishni aniqlash.

- "Kimning tikan?" "Kimning qosh?" - o'zaro so'zlarning to'g'ri shakllarini aniqlash.

Lyeppek "Biz to'g'ri gaplashamiz" guruhdagi joyda turar edi va bolalar uni o'z-o'zidan ishlatishni qiziqarli o'yinlar uchun tez-tez ishlatishdi.

Bundan tashqari, men morfologik, sintaksik va soʻz yasash koʻnikmalarini rivojlantirish uchun oʻyinlar va mashqlar kartotekasini yaratdim. Ota-onalar bilan grammatik toʻgʻriligini shakllantirish boʻyicha samarali ish shakllari belgilandi.

Mening ish tajribam va pedagogik topishmoqlarimni bolalar bogʻchasi hamkasblarim bilan va taʼlim hamjamiyatlarida oʻrtoqlashdim. Mening tajribam boshlangʻich tarbiyachilar, oʻz ishiga ijodiy yondashadigan tarbiyachilar va boshqa pedagoglarga foydali boʻladi.

Ish jarayonida men uzoq yillik tajribaga ega boʻlgan metodik qoʻllanmalardan va zamonaviy texnologiyalardan foydalanib, ular samarali ekanligini tasdiqladim.

4-§. Mashg'ulotlarda nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash metodikasi

Reja:

- 1. Nutqning tovush madaniyati tushunchasi, uning bolalar shaxsini rivojlantirishdagi ahamiyati**
- 2. Nutqning tovushli tomonini o'zlashtirishdagi xususiyatlar bolalar tomonidan**
- 3. Nutqni tovushli ifodalash jarayonining asosida, ma'lumki, nutq nafas olish va nutq harakatlari apparatining faoliyati yotadi.**

1. Nutqning tovush madaniyati tushunchasi, uning bolalar shaxsini rivojlantirishdagi ahamiyati

Tovush madaniyatini tarbiyalash – bolalar bog'chasida nutqni rivojlantirishning muhim vazifalaridan biridir, chunki aynan maktabgacha yoshdagi davr bu masalani hal qilish uchun eng sezgir davrdir.

Til va tafakkur haqidagi materialistik ta'limotga ko'ra, tovushli til doimo jamiyatning yagona tili bo'lgan. Til, o'zining tovushli mohiyati bilan, insonlar o'rtasida muloqot qilishning eng muhim vositasi hisoblanadi.

Nutqning tovushli tomoni yagona butunlikni tashkil etadi, ammo juda murakkab hodisadir, uni turli tomondan o'rganish zarur. Hozirgi adabiyotda nutqning tovushli tomonining bir nechta jihatlarini ko'rib chiqiladi: fizik, fiziologik, lingvistik.

Nutqning tovushli tomonining turli jihatlarini o'rganish, uning bolalarda asta-sekin shakllanishi qonuniyatlarini tushunishga yordam beradi va bu tomonini rivojlantirishni boshqarishni osonlashtiradi.

Har bir tilga o'ziga xos tovushlar tizimi xosdir. Shuning uchun har bir tilning tovushli tomoni o'ziga xos xususiyatlar va ajralib turadigan sifatlarga ega. Rus

tilining tovushli tomonida unli tovushlarning qo‘shiqqligi, ko‘plab undoshlarning yumshoqligi, har bir undosh tovushning o‘ziga xos talaffuzi xosdir. Rus tilining emosional va saxiyligi intonatsion boylikda o‘z ifodasini topadi.

Nutqning tovush madaniyati – juda keng tushuncha bo‘lib, u nutqning fonetik va orfoepik to‘g‘riligini, uning ifodaliligini va aniq diktatsiyasini o‘z ichiga oladi.

Tovush madaniyatini tarbiyalash quyidagilarni anglatadi:

1. To‘g‘ri tovush talaffuzi va so‘z talaffuzini shakllantirish, buning uchun nutq eshitish, nutq nafas olish, artikulyatsion apparatning motorikasini rivojlantirish zarur;

2. Orfoepik to‘g‘ri nutqni tarbiyalash – adabiy talaffuz normalariga muvofiq gapirishni o‘rganish. Orfoepik normalar tilning fonetik tizimini, alohida so‘zlar va so‘z guruhlarini, alohida grammatik shakllarning talaffuzini o‘z ichiga oladi. Orfoepiya tarkibiga nafaqat talaffuz, balki urg‘u ham kiradi, ya'ni og‘zaki nutqning xos hodisasi. Rus tili turli joylashgan va harakatlanuvchi urg‘u tizimiga ega.

3. Nutqning ifodaliligini shakllantirish – nutqiy ifodalilik vositalaridan foydalanish mahorati ovoz balandligi va kuchi, nutqning tempi va ritmi, pauzalar, turli intonatsiyalardan foydalanishni o‘z ichiga oladi. Shuni ta'kidlash kerakki, bola kundalik muloqotda tabiiy ravishda nutqning ifodaliligiga ega, ammo she‘r o‘qish, hikoya qilish, qaytarish jarayonida ixtiyoriy va ongli ifodalilikka o‘rgatilishi kerak.

4. Diktsiya – har bir tovush va so‘zning aniq, tushunarli talaffuzi, shuningdek, butun jumlaning to‘g‘ri talaffuzi mahoratini rivojlantirish.

Diktatsiyani shakllantirish – har bir tovush va so‘zni aniq va tushunarli talaffuz qilish, shuningdek, butun jumlaning to‘g‘ri aytish;

Nutqiy muloqot madaniyatini tarbiyalash – etiketning bir qismi sifatida.

Tovush madaniyatining tushunchasi, uning tarbiyalashdagi vazifalari O. I. Solovyeva, A. M. Borodich, A. S. Feldberg, A. I. Maksakov, M. F. Fomicheva va boshqalar tomonidan o'quv va metodik qo'llanmalarda ochib berilgan.

Nutqning tovush madaniyatida ikkita bo'lim ajratiladi: nutq talaffuzi madaniyati va nutq eshitish. Shuning uchun ishni ikki yo'nalishda olib borish kerak:

1. Nutq harakat apparatini (artikulyatsion apparat, ovoz apparati, nutq nafasini) rivojlantirish va shu asosda tovushlarni, so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish, aniq artikulyatsiyani shakllantirish;

2. Nutqni qabul qilishni rivojlantirish (eshitish diqqatini, nutq eshitish qobiliyatini, asosiy komponentlari fonematik, tovush balandligi va ritmi eshitish).

Tilning tovush birligi nutqda o'z roliga qarab farqlanadi. Ba'zilari birlashib, so'zlarni hosil qiladi. Bu liniyali (bir-birining ortidan joylashgan) tovush birligi: tovush, bo'g'in, jumla. Faqat ma'lum bir liniyali ketma-ketlikda tovushlar birikmasi so'zga aylanadi va ma'no kasb etadi.

Boshqa tovush birligi, prosodiya – ustun bo'lgan. Bu urg'u, intonatsiyaning elementlari (melodiya, ovoz kuchi, nutq tempi, uning tembri). Ular liniyali birliklarni ta'riflaydi va og'zaki nutqning majburiy belgisidir. Prosodik birliklar artikulyatsion organlarning modulyatsiyasida ishtirok etadi.

Bog'chadagi bolalar uchun, avvalo, nutqning liniyali tovush birliklarini o'zlashtirish juda muhimdir (tovush va so'z talaffuzi), chunki bola uchun eng qiyin vazifa alohida tovushlarni (r, l, j, sh) to'g'ri talaffuz qilishdir. Fonetik va logopedik qo'llanmalarda artikulyatsiya organlarining ishlashi batafsil tavsiflangan. Prosodiyalarning tovushlarni modulyatsiyalashdagi ishtiroki kamroq o'rganilgan.

Bolalar nutqini o'rganish va amaliy ishchilar, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishning bola shaxsiyatining to'liq shakllanishi va ijtimoiy aloqalar o'rnatilishi uchun, shuningdek, maktabga tayyorlanish uchun va keyinchalik kasbni tanlash uchun ahamiyatini ta'kidlaydilar. Yaxshi rivojlangan nutqqa ega bola kattalar va tengdoshlari bilan oson muloqot qiladi, o'z fikrlarini va istaklarini aniq ifodalaydi.

Tovush talaffuzi xatoliklari bilan nutq, aksincha, odamlar bilan muloqot qilishda qiyinchiliklar yaratadi, bolaning psixologik rivojlanishini to'xtatadi va nutqning boshqa tomonlarining rivojlanishini sekinlashtiradi.

To'g'ri tovush talaffuzi maktabga kirishda alohida ahamiyatga ega. Dastlabki maktab o'quvchilarining ona tili bo'yicha muvaffaqiyatsizligi sabablari orasida bolalarning tovush talaffuzi xatoliklari mavjudligi ko'rsatiladi. Talaffuzi xatoliklari bo'lgan bolalar so'zda tovushlar sonini aniqlay olishmaydi, ularning ketma-ketligini ayta olishmaydi, va berilgan tovush bilan boshlanuvchi so'zlarni topishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Ko'pincha, bolaning aql-idroki yaxshi bo'lishiga qaramay, tovush tomonidagi nuqsonlar tufayli u so'z boyligi va grammatika tuzilishini o'zlashtirishda orqada qoladi. Tovushlarni eshitish va to'g'ri talaffuz qilishni bilmaydigan bolalar yozish ko'nikmalarini egallashda ham qiyinchiliklarga duch kelishadi.

Biroq, bu ishning ahamiyati juda ravshan bo'lishiga qaramay, bolalar bog'chalari har bir bolaning toza nutq bilan maktabga borishini ta'minlash uchun barcha imkoniyatlarni to'liq ishlatmayapti. Tekshiruvlar materiallariga ko'ra, 15–20% bolalar bolalar bog'chasidan maktabga tovush talaffuzi nuqsonlari bilan boradi, besh yoshdagi bolalarning atigi 50% ga yaqini.

Tovush madaniyatini shakllantirish muammosi bugungi kunda ham o'zining dolzarbligini va amaliy ahamiyatini yo'qotgani yo'q.

2. Nutqning tovushli tomonini o'zlashtirishdagi xususiyatlar bolalar tomonidan

Pedagogik va psixologik adabiyotda bolalar tomonidan rus tilining tovushli tizimini o'zlashtirish jarayoni A. N. Gvozdev, V. I. Belyukov, D. B. El'konin, M. Ye. Khvatsev, Ye. I. Radina ishlarida to'liq o'rganilgan va tasvirlangan. Tovushlarni o'zlashtirish jarayoni birinchi yoshdan boshlanadi, bunda bola o'z nutqiy va eshitish apparatiga ega bo'ladi. Dastlab, ma'lum bir emosional holat asosida, hali ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lmagan chirqillash paydo bo'ladi. D. B. El'koninning fikriga ko'ra, tovushli tilni o'zlashtirish, til muloqot vositasi bo'la boshlagan paytdan boshlanadi. Bir tomondan, bu bolaga yo'naltirilgan so'zlarni tushunish, boshqa tomondan esa, birinchi mustaqil so'zlar.

Bola tomonidan so'zlarni erta idrok etish ritmik-melodik struktura asosida amalga oshadi. So'zning fonematik tarkibi idrok etilmaydi. N. X. Shvachkin bu bosqichni "fonemadan oldingi nutq rivojlanishi" deb atagan. 10–11 oylikda so'z muloqot vositasi bo'lib xizmat qiladi va til vositasi sifatida xususiyatga ega bo'ladi. Shundan so'ng fonemik rivojlanish davri boshlanadi.

Birinchi yilda so'zlar paydo bo'ladi. Ikkinchi yildan boshlab tovushlar ajralib chiqib boshlaydi. Dastlab, unli tovushlar unli bo'lganlardan ajratiladi. Keyingi ajralishlar esa qattiq tovushlar va yumshoq tovushlar o'rtasidagi farqni ajratishga o'tadi. Shunday qilib, tovushlarning jamiyat tomonidan tasdiqlangan turlarini o'zlashtirish boshlanadi.

Boshlang'ich davrda tovushlarning shakllanishiga xos xususiyat – ularning talaffuzidagi notekislikdir. Hatto bir so'z bir necha bor aytilganda, bir tovush o'rnida bir nechta tovushli variantlar almashib turadi.

Yangi fonetik elementlar guruhlar bilan paydo bo'ladi, va shu guruhlar tarkibidagi tovushlarni o'zlashtirish tartibi, ularni tashkil etuvchi tovushlarning artikulyatsion xususiyatlariga bog'liq. Ko'plab tovushlar to'g'ri shaklda darhol emas, balki asta-sekin, o'rta va o'tish tovushlari orqali shakllanadi.

Tovush-joylashtiruvchilarni o'rganishning katta ahamiyati bor. Tovushlarni o'zni bilan almashtirish jarayoni murakkab va o'ziga xosdir. A. N. Gvozdevning fikriga ko'ra, talaffuzda mavjud bo'lmagan tovushlar nutq rivojlanishi jarayonida bolalar tomonidan o'zlarida mavjud bo'lgan boshqa tovushlar bilan almashtiriladi. Tovushlarni bir-birini almashtirish tizimi asosan tovushlarning artikulyatsion yaqinligi asosida quriladi, birinchi navbatda, ularning shakllanish joyi bo'yicha guruhlanadi, kamroq esa — shakllanish usuli bo'yicha.

Yangi artikulyatsiya harakatlari turini o'zlashtirish yangi tovushlar guruhini yuzaga keltiradi. Yangi tovush, uni o'zlashtirishda, faqat ba'zi so'zlarda paydo bo'ladi, boshqa so'zlarda esa o'z o'rniga almashtiruvchi (substitut) tovush qoladi. M. Ye. Xvatsev ta'kidlaganidek, qattiq tovushlar asta-sekin, o'tish tovushlari orqali farqlanadi, masalan, "s" tovushi "sh" tovushiga quyidagi bosqichlar orqali o'tadi: s — sy — sh.

Bolalar to'g'ri tovushlarni talaffuz qilishga o'tishda, ularni kerakli va kerakmas holatlarda ishlata boshlaydilar, hatto dastlabki almashtiruvchi tovushlarni ham o'zgartirib, masalan, "s" tovushi o'rniga "sh" tovushi ishlatiladi. M. Ye. Xvatsev bu hodisani «takror ishlatish» yoki tovushning teskari almashtirilishi deb tushuntiradi, chunki yangi o'zlashtirilgan tovush bir muddat kuchli ta'sirchi — dominanta bo'lib qoladi va bu tovushning yaxshi farqlanmaganligi sababli, almashtiruvchi tovushni o'zining o'rnidan chiqaradi.

Nutqning fonetik tomonini rivojlantirishning asosiy yo'li bola maktabgacha yoshda o'tadi. Uch yoshga kelib, bola tilning barcha tovush tizimini, ba'zi istisnalar bilan, o'zlashtiradi. Bola uchun eng qiyin bo'lgan tovushlar esa shivirlashli (sh, j), sonor (r, l) va shovqinli (s, z) tovushlardir.

Zamonaviy tovushli madaniyatni tarbiyalash masalasini to'g'ri hal qilishda, maktabgacha yoshdagi bolalarda tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni o'zlashtirishning anatomo-fiziologik va psixologik asoslarini ko'rib chiqish katta ahamiyatga ega. Nutq murakkab anatomo-fiziologik apparatning faoliyati natijasida yuzaga keladi, bu apparat markaziy va periferik organlardan iborat. Barcha nutq

organlari bir-biri bilan chambarchas bogʻlangan va bosh miya poʻstlogʻining boshqaruv taʼsirida oʻzaro faoliyat koʻrsatadi.

3.Nutqni tovushli ifodalash jarayonining asosida, ma'lumki, nutq nafas olish va nutq harakatlari apparatining faoliyati yotadi.

Nutq eshitish orqali shakllanadi. Tadqiqotlarda eshitish analizatorining juda erta shakllanishi mumkinligi qayd etilgan, bu esa tovushli nutqning erta rivojlanishini ta'minlaydi.

Ikkinchi yilning oxiriga kelib, bola rus tilining barcha tovushlarini fonematik ravishda tushunish uchun foydalanadi (N. X. Shvachkin).

Eshitish va nutq harakatlari analizatorlarining faoliyatida o'zaro bog'liqlik mavjud.

To'g'ri tovush talaffuzini shakllantirishga bolalarning tilning tovushli tomoniga bo'lgan maxsus sezgirliги, bolaning nutq tovushlariga qiziqishi va ularni talaffuz qilishni o'rganishga intilishi yordam beradi.

Demak, maktabgacha yoshda toza tovush talaffuzini o'zlashtirishning muhim oldingi shartlaridan biri — eshitish analizatorining va fonematik eshitishning mos ravishda rivojlanishi, bolalarning nutq tovushlariga bo'lgan muhabbati, ularni o'rganishga bo'lgan intilishi bilan to'ldiriladi.

Tovushni talaffuz qilishda nutq harakatlari apparatining faoliyati katta ahamiyatga ega, bu apparat maktabgacha yoshga kelib shakllangan, ammo ba'zi xususiyatlarga ega.

Tovushlarni va so'zlarni talaffuz qilish ko'nikmasi asta-sekin rivojlanadi, bola hayotiy tajriba orttirgan sari. Ma'lumki, inson nutq tovushlarini artikulyatsiya qilish jarayoni, nutq apparati mushaklarining qisqarishi tomonidan keltirilgan sezgilar bilan, odamning talaffuz qilgan tovushlaridan keladigan eshitish sezgilarining bog'lanishidan iborat. Ushbu bog'lanishlarga qo'shimcha ravishda, ko'rish sezgilar ham qo'shiladi (so'zlayotgan kishining artikulyatsiyasini sezish). Ko'rish orqali sezish, tovushlarning ko'rinadigan artikulyatsiyasini ushlashga yordam beradi va shu bilan o'z harakatlarini aniqlashtirishga imkon beradi

Nutqni shakllantirishning muhim oldingi shartlaridan biri bolaning taqlid qilish qobiliyatidir.

Nutqning fonetik tomonini bola atrofdagi kattalar nutqini takrorlash orqali o'zlashtiradi. Ko'plab tadqiqotchilar nutqni taqlid qilish qobiliyatining mavjudligini qayd etishgan.

Nutq tovushlariga taqlid qilish birinchi yilning ikkinchi yarmida yuzaga keladi, ayniqsa ikkinchi yilning boshida u juda intensiv ravishda rivojlanadi. 8–9 oylik bolada bola kattadan uning talaffuz qilgan tovushini takrorlashga qodir bo'lishi mumkin. 10–11 oylik bolada esa bola kattadan yangi tovushlarni takrorlashni o'rganadi, bu tovushlarni o'zi hali lepirilashda talaffuz qilmagan.

Shunday qilib, maktabgacha yoshda rus tilining tovushli tomonini muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun barcha shartlar mavjud. Ularga miya po'stlog'ining to'g'ri rivojlanishi, nutqni fonematik sezish va nutq harakatlari apparatining rivojlanishini kiritish mumkin. Tovushli nutqni o'zlashtirishga bolaning yuqori nerv tizimining plastiklik darajasi, taqlid qilish qobiliyati, tilning tovushli tomoniga bo'lgan sezgirlik va bolalarning nutq tovushlariga bo'lgan muhabbati kabi bolaga xos xususiyatlar yordam beradi.

Ko'pchilik olimlarning fikriga ko'ra, maktabgacha yosh tilni o'zlashtirishning oxirgi bosqichiga erishish uchun eng qulay davr hisoblanadi.

Besh yoshdan keyin har qanday noto'g'ri talaffuzni E. F. Payning ta'kidlashicha, uzaygan xolislik (kosnoyazichiye) sifatida ko'rib chiqish kerak, chunki bu bola uchun odatga aylanishi mumkin. Shuning uchun aynan shu davrda bolalar talaffuzini diqqat bilan kuzatish va xolislikni vaqtida oldini olish zarur.

Bolalardagi nutq buzilishlarining sabablari quyidagi turlarga bo'linadi:

1. Organik – tug'ma va jarohatlar, kasalliklar, nutq funksiyasi bilan bog'liq markaziy nerv tizimining o'zgarishi tufayli yuzaga kelgan. Ular teskari rivojlanishga ega emas;

2. Funktsional – anatomiya tarkibida yoki nutq organlarida va markaziy nerv tizimining bo‘limlarida jiddiy kasallik jarayonlari bo‘lmagan holatlar.

Buzilishlarning joylashishiga qarab, buzilishlar quyidagilarga bo‘linadi:

1. Markaziy – markaziy nerv tizimining biror bo‘limining zararlanishi;
2. **Periferal** – periferal organ yoki nervning jarohatlanishi yoki tug‘ma anomaliyalari.

Besh yoshgacha bo‘lgan davrda noto‘g‘ri talaffuzning sababi (organik buzilishlar yo‘qligida) nutq apparatining yetarlicha rivojlanmaganligi, uning markaziy bo‘limi ham, periferal bo‘limi ham yetarlicha rivojlanmaganligi hisoblanadi. Bolalarda nutqni qabul qilish va nutq harakatlarini boshqaruvchi markazlar, nutqni eshitish va nafas olish tizimlari to‘liq rivojlanmagan, artikulyatsiya apparati (ovoz simlari va tomoq kattaligi kattaroq, til kamroq moslashuvchan va harakatchan, kattaligi bo‘yicha kattalar bilan taqqoslaganda og‘iz bo‘shlig‘ining katta qismini egallaydi va h.k.) to‘liq shakllanmagan. Bu yerda bolalarning nutqidagi yoshi bilan bog‘liq funksional kamchiliklarni ta’kidlash zarur.

Besh yoshdan keyin esa, talaffuzdagi kamchiliklar bolalarning pedagogik jihatdan zaif tarbiyalanishi va kerakli tarbiyaning yo‘qligi bilan tushuntiriladi.

Talaffuzdagi kamchiliklar atrofdagi nutqning noto‘g‘ri bo‘lishi natijasida, shuningdek, nutq rivojlanishi davrida bolani o‘rab turgan salbiy muhit (shovqin, baqir-chaqir, shoshilinchlik, charchoq va nutqni aniq qabul qilishga to‘sqinlik qiluvchi omillar) tufayli mustahkamlanadi.

M. E. Xvatsev bolalarning noto‘g‘ri nutqining sabablari orasida "bolaning atrofdagilardan nutqni o‘zlashtirishga bo‘lgan tendentsiyalarini kattalar tomonidan yetarlicha hisobga olinmasligi"ni ham keltiradi (tovushni artikulyatsiya qilish ko‘rsatilmaydi, to‘g‘ri talaffuzga qiziqish uyg‘otilmaydi).

Bola uchun ortiqcha bo‘lgan nutq yuklamasi esa, boshqa tomondan, nutqning fiziologik mexanizmlarining charchab qolishiga olib keladi va talaffuzdagi kamchiliklar yanada mustahkamlanadi.

5-§. Nutqning tovushlar madaniyatini mashg‘ulotlardan tashqari vaqtlarda tarbiyalash vaqtlarda tarbiyalash

Reja:

- 1. Nutq madaniyatining tarkibiy qismlari**
- 2. Tovush madaniyati bo‘yicha ishlarni mashg‘ulotlardan tashqarida
tashkil etish joylari**
- 3. Tovush madaniyati bo‘yicha ishlarni mashg‘ulotlardan tashqarida
tashkil etish joylari**

1.Nutq madaniyatining tarkibiy qismlari

Nutq madaniyati – bu to‘g‘ri, ya'ni aytmoqchi bo‘lgan ma'lumotga mos ravishda, nutq muloqotining shartlarini va so‘zlashuvning maqsadini hisobga olgan holda barcha til vositalaridan (intonatsiya, leksik boylik, grammatika shakllari) to‘g‘ri foydalanish qobiliyatidir.

Tovush madaniyati nutq madaniyatining tarkibiy qismidir. «Tovush madaniyati» tushunchasi keng va o‘ziga xosdir. U aslida nutqni tavsiflovchi talaffuz sifati (tovushni talaffuz qilish, diktsiya va boshqalar), nutqning tovushli ifodali elementlari (intonatsiya, tembr va boshqalar), ular bilan bog‘liq bo‘lgan harakatli ifodalovchi vositalar (mimikalar, qo‘l harakatlari), shuningdek nutq muloqotining madaniyati elementlarini (bolalar nutqining umumiy tonalligi, suhbatda pozalar va harakatlar) o‘z ichiga oladi. Tovush madaniyatining tarkibiy komponentlari bo‘lgan nutq eshituvi va nutq nafas olish – bu ovozli nutqning yuzaga kelishi uchun zarur shartlar va asosdir.

Tilning tovushli tomoni bola tomonidan bosqichma-bosqich o‘zlashtiriladi. Maktabgacha yoshga kelib, bolaning nutq apparati shakllanib, u faoliyat ko‘rsatadi va fonematik eshitish tizimi ishlaydi. Shu bilan birga, har bir yosh davrida bolalarda nutq madaniyatining o‘ziga xos kamchiliklari mavjud bo‘lib, ular nutqni ishlab chiqarishning rivojlanmagan qobiliyati sifatida qoraladi.

Tovush madaniyati soʻnggi vaqtlar davomida bolaning shaxsiga salbiy taʼsir koʻrsatadi: u oʻzini yakka, qattiq, noqulay his qilishi, qiziqishining pasayishi, intellektual orqada qolishi va keyinchalik maktabda muvaffaqiyatsizlikka olib kelishi mumkin.

Tovush madaniyati, barcha ovozlarni toʻgʻri talaffuz qilishni taʼminlaydigan rivojlangan nutq eshitishiga asoslanadi. Soʻzlarga quloq solib, ular bilan oʻynab, bolalar oʻzlarining eshitishini rivojlantiradilar, artikulyatsion apparatni mustahkamlashadi.

Bola oʻz artikulyatsiyasini nazorat qilish uchun eshitishga tayangan holda ishlaydi.

Bola tomonidan soʻzning tovushli tomonini oʻzlashtirish murakkab jarayon boʻlib, uni quyidagi bosqichlarga boʻlish mumkin: soʻzning tovushini eshitish, tovushlarni ajratish va toʻgʻri talaffuz qilish, ularni soʻzdan mustaqil ravishda ajratib olish, uning tovushli va boʻgʻinli tuzilmasini tahlil qilish, soʻzlar bilan faoliyat olib borish (oʻziga xos sheʼr yozish, sheʼr aytish). Tilning tovushli tomonini oʻzlashtirish va takomillashtirish bolaning atrofidagi kishilar bilan turli faoliyat turlarida muloqot qilish jarayonida amalga oshadi. Juda katta ahamiyatga ega boʻlgan ishlar, oʻqituvchi uchun qulay boʻlgan vaqtda mashgʻulotdan tashqarida amalga oshiriladigan ishlar hisoblanadi. Shunday qilib, har bir kunda alohida toʻplamda tovush madaniyatiga oid ishlar rejalashtiriladi.

Tovush madaniyati nutqini tarbiyalash uchun odatdagi metodlar bunday boʻladi: didaktik oʻyinlar («Chey domik?», «Orkestr»), harakatli yoki qoʻshiq oʻyinlari («Otlar», «Karavay»). Bolalarga oʻrganish topshiriqlarini oʻz ichiga olgan didaktik hikoyalar juda foydalidir (qiyin tovushli soʻzlarni takrorlash, ovoz balandligini oʻzgartirish va h.k.). Oʻqituvchining stolida oʻyinchoqlar yordamida sahnalashtirishni tashkil etish mumkin, unda oʻrganilayotgan material (tovushlar birikmasi, toʻgʻri talaffuzli qoʻshiqlar) takrorlanadi.

Nutqning ifodaliligini shakllantirish uchun samarali mashgʻulotlar hikoya qilish, sheʼrlarni yodlash orqali amalga oshiriladi. Baʼzi intonatsion elementlar, nutq

eshitish va nafas olish metodlari ham mashqlar yordamida rivojlanadi: tez-tez aytiladigan qisqa qismlar, «Pushtinichka» kabi o‘yin mashqlari va h.k.

Yuqorida ko‘rsatilgan metodlardan foydalanishda, o‘qituvchi nutqning talaffuz tomoniga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir ko‘rsatuvchi turli usullarni qo‘llaydi.

Eng asosiy usul to‘g‘ri talaffuzning namunasidir. O‘qituvchi ushbu usulni nutqning sifatlarini yoki artikulyatsion apparat harakatlarini tushuntirish bilan mustahkamlashi kerak («Men «r» tovushini faqat gapirgandagina emas, balki uni maxsus ajratib, uzoq va sekin gapirayotganimni eshityapsizmi?»). Fonematik eshitish, tovush va so‘z talaffuzini shakllantirishda tavsiya etilgan usul bu tovushni (ta’kidlangan bo‘g‘inni) ko‘rsatib yoki intonatsiya qilib talaffuz qilishdir. Kichik guruhlarda tovush yoki tovush birikmasining obrazli nomlanishi tez-tez qo‘llaniladi (z-z-z - komar qo‘shig‘i, tup-tup-tup - qo‘zoq). Ushbu guruhlarda artikulyatsiyani ko‘rsatish va tushuntirish ko‘pincha o‘yin ssenariyasi tarkibiga kiradi («Xushcha Yalang‘och Tilsim»). Faol usul esa takrorlashdir. Aynan shu usul nutq harakatlarini mashq qilishni ta’minlaydi, bu tovush madaniyatining shakllanishida juda muhimdir. Ayniqsa, bolalar o‘z javoblarini tinglay olishlari uchun tovushlarni qisqa guruhlarda sekin talaffuz qilish foydalidir.

2. Tovush madaniyati bo'yicha ishlarni mashg'ulotlardan tashqarida tashkil etish joylari

Tovush madaniyati bo'yicha ishlarni mashg'ulotlardan tashqarida quyidagi joylarda tashkil etish mumkin: ertalabki nutq mashqi, sayrda, o'yin vaqtida, bolalarning ertalabki kelishi va kechqurun uyga ketishdan oldin.

Artikulyatsion apparatni, ovoz va nutq nafas olishni rivojlantirish va takomillashtirish uchun kun tartibiga nutq mashqlarini kiritish kerak. Nutq mashqlari barcha bolalar bilan o'tkaziladi, ularni ertalabki gimnastika bilan birga o'tkazish yoki alohida ravishda nonushta oldidan bajarish mumkin. Nutq mashqlarida bolalar o'yin shaklida mashqlar bajaradilar, ular artikulyatsion apparat organlarining farqlangan harakatlarini rivojlantirishga, nutq nafas olish va ovozni rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi.

Agar bolalar, masalan, nutq madaniyati bo'yicha dastur materialini o'zlashtirmagan yoki darslarda uni yaxshi o'zlashtirmayotgan bo'lsa, ularga qo'shimcha ish olib borish kerak. Darslar individual va guruh bo'lib o'tkazilishi mumkin, masalan, bir guruh bolalar, agar ular ma'lum bir tovushni o'zlashtirmagan bo'lsa, birlashtiriladi. Individual va guruh mashg'ulotlarini sayrda, ertalabki kelish vaqtida, bolalar uyga ketishdan oldin yoki o'yin vaqtida o'tkazish mumkin.

Qo'shimcha darslarda bolalar uchun turli o'yinlar, mashqlar va o'yin shaklidagi materiallar beriladi, ular bolalarda tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni shakllantirishga, fonematik va nutq eshitish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Mashg'ulotlardan tashqarida olib boriladigan ishlar ayrim bolalardagi nutqdagi kamchiliklarni oldini olish va bartaraf etishga yordam beradi, guruhdagi bolalar o'rtasidagi farqlarni yo'qotadi va keyingi to'liq guruh darslarini muvaffaqiyatli o'tkazishga imkon beradi.

Bolalar nutqining tovush madaniyati – bu nutqning fonematik va orfoepik to'g'riligini, uning ifodali bo'lishini, aniq talaffuzini, shuningdek, ifodalovchi

vositalar (mimikalar, jestlar) va madaniy muloqot elementlarini (bolalar nutqining umumiy ohangi, pozasi, suhbat jarayonida harakat ko'nikmalari) to'liq egallashdir.

Maktabgacha ta'lim muassasi bolalarida tovush madaniyati nutqini shakllantirish faqat to'liq nutq muhitini yaratish sharti bilan amalga oshiriladi. Tovush madaniyati ustida tizimli ish olib borish bolaga maktabga kirishdan oldin fonetik-fonematik nutqni mukammal o'rganishga yordam beradi.

Bolalar nutqini rivojlantirish muhim, chunki aynan ushbu yoshda nutq eng moslashuvchan va oson o'rganiladi.

Maktabgacha ta'lim muassasi yoshidagi bolalarda tovush madaniyatini tarbiyalashning eng samarali vositasi o'yin hisoblanadi. O'yin bolalarning aql-idrok, jismoniy va estetik tarbiyasida muhim ahamiyatga ega.

Didaktik o'yinlar – bu doshkol yoshidagi bolalarni tarbiyalash va o'qitish vositalaridan biridir.

Didaktik o'yin (o'rgatuvchi o'yin) – bu bolalar o'ynayotganda o'rganadigan faoliyat turi.

Tovush madaniyati bo'yicha ish turli shakllarda amalga oshiriladi:

5. **Darslarda** – bu o'zgacha dars sifatida o'tkazilishi mumkin yoki ona tili darslarining bir qismi sifatida.

6. **Ona tili darslarining turli bo'limlarida** tovush madaniyati bo'yicha ish olib borish mumkin.

7. **Maxsus musiqa darslari** – tovush madaniyati bo'yicha ishlar musiqa tinglash, kuylash, musiqa-ritmik harakatlar orqali amalga oshirilishi mumkin.

8. **Qo'shimcha ishlar darsdan tashqari** – turli o'yinlar, o'yin shaklida mashqlar va boshqalar.

Tovush madaniyati bo'yicha ish quyidagi shakllarda amalga oshiriladi:

5. **Maxsus darslarda.** O'qitishning asosiy shakli guruhli (frontal) darslar bo'lib, individual darslardan ko'ra samaraliroqdir. Kichik guruhlarda (2-3 yosh) har hafta 1-2 dars o'tkaziladi, ular butunlay tovush madaniyati bo'yicha bo'lib, 15 daqiqadan oshmasligi kerak. O'rta va katta guruhlarda (4-7 yosh) tovush madaniyati bo'yicha faqat 1-2 dars oyda o'tkaziladi.

6. **Ona tili darsining bir qismi sifatida** (haftada 1-2 marta, 5-8 daqiqa davomida). Masalan, she'r o'rganishda, rasm bilan ishlashda tovushlarni talaffuz qilish, nafas olish, ifodali nutq ustida ishlash.

7. **Darsdan tashqari** – tovush madaniyati bo'yicha ish o'yinlar, dramatisatsiyalar, qo'shiqlar, bayramlar va o'yinlar orqali olib boriladi. Kichik va o'rta guruhlarda artikulyatsion gimnastika samarali.

8. **Yig'ma guruhlarda** (5-6 bola) o'yinlar va diqqatni jamlash o'yinlari o'tkaziladi, masalan, tez talaffuz qilinadigan iboralar va shartli o'yinlar, didaktik o'yinlar.

Nutq rivojlanishida orqada qolgan bolalar bilan individual ishlash tavsiya etiladi. Mashqlar bolaning o'zlashtira olmagan til materiallariga asoslangan bo'ladi.

Shunday qilib, tarbiyachining kunlik rejasida deyarli har kuni tovush madaniyati bo'yicha ishlar ko'zda tutiladi.

3.Tovush madaniyati bo'yicha ishni shakllantirish metodlari va usullari

Tovush madaniyati bo'yicha ishni shakllantirish uchun quyidagi metodlar keng qo'llaniladi:

5. **Didaktik o'yinlar** ("Chiqdi, kimning uyasi?", "Orkestr. Qaysi asbob ovoz chiqaradi? – baraban, buvuk, metalofon").

6. **Harakatli yoki qo'shiq bilan o'yinlar** ("Karavay" – Taniyning tug'ilgan kunida..., "Karusel" – juda sekin).

7. **Didaktik hikoyalar** – bolalarga o'quv topshiriqlari bilan taqdim etiladi (qiyin tovushlarni qaytarish, ovoz balandligini o'zgartirish).

8. **Mashqlar metodi.** Ushbu metod orqali intonatsiyalar, nutq eshitishi va nafas olishni rivojlantirish mumkin (tezyurar iboralar, "Puflaymiz" mashqlari).

Tarbiyachining ishlatadigan usullari:

12. **To'g'ri talaffuz namunasi** (namuna asosida taqlid qilish).

13. **Tushuntirish** (Men faqat so'zni aytmayman, balki ushbu tovushni ajratib aytaman, uni uzoqroq aytaman: a-r-r-r-buz).

14. **Tovushni abartirilgan tarzda talaffuz qilish** (ajratilgan talaffuz bilan).

15. **Tovushni yoki tovush ketma-ketligini obrazli atash** (z-z-z – komarning qo'shig'i; tup-tup-tup – echkilar yugurmoqda).

16. **Jamoaviy va individual qaytadan aytish.**

17. **Tarbiyachining topshiriqlarini tushuntirish** (Hozir indiykani kulgili qo'shiq aytishga o'rgatamiz).

18. **Individual motivatsiya** (Meni o'ylashimcha, Serjaga "Uyqu qo'shig'i" ayniqsa yaxshi chiqadi – u mehribon va g'amxo'r bo'lishni biladi).

19. **Hamkorlikda nutq** (tarbiyachi she'rni o'qiydi, bolalar bilan birgalikda qaytaradi).

20. **O'zgartirilgan nutq** (tarbiyachi bolaga "Vorona kar-kar-kar!" deyishni o'rgatadi).

21. **Tuzatishlar va yordam** (kam bo'lishi kerak).

22. **Obrazli jismoniy mashqlar** (tovushni ifodalash).

Tovush madaniyati bo'yicha tarbiya berish – bu doshkol ta'lim muassasalarining muhim vazifalaridan biridir.

Tarbiyachi va ota-onalar bolalar nutq madaniyati shakllanishida katta rol o'ynaydi. Tarbiyachining oldida quyidagi vazifalar turadi:

- Bolalarda so'zlarning toza, aniq talaffuzini rivojlantirish va rus tilining orfoepik normalariga mos ravishda nutqni shakllantirish;
- Bolalar nutqining ifodali bo'lishini rivojlantirish.

Tovush madaniyati bo'yicha tarbiya berish faqat tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni shakllantirish bilan cheklanmasligi kerak. Tovush madaniyati bo'yicha to'g'ri talaffuzni shakllantirish faqat nutq madaniyati bo'yicha ishning bir qismi hisoblanadi.

Tarbiyachi bolalarga to'g'ri nutq nafasini, barcha tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni, so'zlarni aniq aytishni, ovozdan to'g'ri foydalanishni o'rgatadi. Bolalar tez-tez gapirishni, intonatsion ravishda ifodalashni o'rganadilar.

Tovush madaniyati bo'yicha tarbiya boshqa nutq jihatlarini rivojlantirish bilan birga amalga oshiriladi: lug'at, bog'langan va grammatik jihatdan to'g'ri nutq.

Tovushlar bilan tanishish va tovush madaniyati shakllantirish jarayoni tasodifan amalga oshmaydi.

Ish tartibiga asoslanib, bolalar uchun ishlash tizimli ravishda, yosh va individual imkoniyatlarga mos ravishda o'tkazilishi kerak.

6-§. Nutqiy muloqot va diologik nutq ko‘nikmalarini rivojlantirish

Reja:

- 1. Monologik nutq tushunchasi, uning xususiyatlari va ahamiyati.**
- 2. Dialogik nutq tushunchasi, uning xususiyatlari va ahamiyati.**
- 3. Bolalarda nutq malakalarini shakllantirish: Yoshlarga qarab vazifalar va yondashuvlar.**

1. Monologik nutq tushunchasi, uning xususiyatlari va ahamiyati.

Monologik nutq — bu bir kishining boshqalarga qarata, odatda uzunroq va izchil ifodalanadigan fikrlar majmui bo‘lib, u bitta mavzuda to‘liq fikrni ifodalaydi. Monologik nutqning asosiy xususiyati shundaki, bu nutqning muallifi (so‘zlovchisi) faqat o‘zi gapiradi, boshqa kishilar bilan muloqotda bo‘lmaydi. Bu turdagi nutq odatda ma’ruza, hikoya qilish, ta’riflash, baholash yoki qandaydir bir mavzuda izoh berish shaklida bo‘ladi.

Monologik nutqning xususiyatlari:

1. Izchillik: Monologda fikrlar ketma-ketligi mantiqiy va izchil bo‘lishi kerak. Har bir yangi fikr yoki g‘oya avvalgisiga bog‘lanib, yaxlit bir tasavvur yoki xulosa hosil qilishi kerak.

2. Uzunlik: Monologik nutq odatda bir necha jumladan iborat bo‘ladi va uni bir vaqtning o‘zida qabul qilish va tushunish nisbatan murakkabroq. Bunda so‘zlovchi o‘z fikrini to‘liq va batafsil ifodalashga harakat qiladi.

Maqsadga yo‘naltirilganlik: Monologda so‘zlovchi o‘z fikrini aniq bir auditoriyaga taqdim etadi. Bunda fikrni aniq, tushunarli va ehtimoliy auditoriya e’tiborini qaratishga yo‘naltirish muhim ahamiyatga ega.

Formallik: Monologlar odatda ko‘proq rasmiy, ilmiy yoki ta’limiy kontekstda ishlatiladi. Biroq, monologik nutqning shakli va mazmuni suhbatga qaraganda ancha rasmiyroq va tayyorlanishi ko‘proq vaqt talab qiladi.

Suhbatdoshsizlik: Monologda boshqa ishtirokchilarning fikri yoki savollari bo‘lmaydi. Fikrning rivojlanishi va unga bo‘lgan javoblar to‘liq so‘zlovchining qo‘lida bo‘ladi.

Monologik nutqning ahamiyati:

Kommunikativ maqsad: Monologik nutq orqali so‘zlovchi o‘z fikrini aniq va to‘liq ifodalashga harakat qiladi. Bu shakldagi nutq yordamida bilim, fikr, yoki ta’limiy ma’lumotlarni keng auditoriyaga etkazish mumkin.

Ta’limda roli: Monologik nutq ta’lim jarayonida muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchi darsda o‘z fikrini ifodalashda monologik nutqdan foydalanadi, bu orqali talabalar bilan o‘zaro muloqotda bo‘lmasdan, darsning mazmuni va metodologiyasini tushuntiradi.

Madaniy va ilmiy muhokama: Monologik nutq ilmiy va madaniy muhokamalarda, konferensiyalar va ma’ruzalar kabi joylarda keng qo‘llaniladi. Bu turdagi nutq orqali ilmiy tadqiqotlar, nazariyalar yoki fikrlar o‘rganiladi va jamiyatga taqdim etiladi.

Ijtimoiy va psixologik rol: Monologik nutq odamning fikrini shakllantirishda va uni jamiyatda tanitishda muhim vositadir. U shaxsning o‘zini ifoda etish, dunyoqarashini bildirish, hamda muayyan ijtimoiy yoki madaniy guruhlar bilan aloqasini o‘rnatishda xizmat qiladi.

Monologik nutq — bu nafaqat kommunikatsiya vositasi, balki fikrni mantiqiy va tartibli tarzda taqdim etishning muhim shaklidir. Uning samarali ishlatilishi shaxsning fikr va so‘zlashuv ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

2.Dialogik nutq tushunchasi, uning xususiyatlari va ahamiyati.

Dialogik nutqqa bo'lgan talablar va mazmun barcha yosh guruhlar uchun.

Dialogik nutq tushunchasi, uning xususiyatlari va ahamiyati.

Aloqa funktsiyasi nutqning eng muhim funktsiyalaridan biridir. Bolalar, o'zaro suhbatlashgan holda, kattalar bilan muloqotda bo'lib, nutqni aloqa vositasi sifatida ishlatadilar. Erta yoshdagi bola mustaqil bo'lmaganligi va uning faoliyati kattalar faoliyati bilan bog'liqligi, nutqning dialogik xususiyatlarini anglatadi — kattalarning savollariga javoblar va kattalarga berilgan savollar. Shu bilan birga, har doim dialog ma'lum bir vaziyatga bog'langan holda quriladi. Bu esa maxsus turdagi dialogik nutqni rivojlantiradi — situatsion nutq, uning mazmuni faqat suhbatdosh tomonidan bola gapirayotgan vaziyatni hisobga olish orqali tushunilishi mumkin.

Shunday qilib, og'zaki nutqning eng oddiy shakli dialog bo'lib, bu suhbat, suhbatdoshlar tomonidan qo'llab-quvvatlanib, biror muammoni birgalikda muhokama qilinib hal etiladi. Ushbu nutqning xususiyatlari suhbatdoshlar o'rtasidagi o'zaro tushunish darajasiga, ularning munosabatlariga bog'liq. U suhbatdoshlar tomonidan qo'llab-quvvatlanadi, situatsion va emosionaldir, chunki suhbatdoshlar turli ifodalovchi vositalardan foydalanadilar: jismoniy ifodalar, qarashlar, mimika, intonatsiyalar va boshqalar. Suhbatdoshlar odatda muhokama qilinayotgan mavzuni yaxshi bilishadi. Ushbu nutq shakli sintaksis jihatidan oddiyroq bo'lib, u tugallanmagan jumlar, hayajonli ifodalar, interyektiv so'zlar, savollar va javoblar, qisqacha xabarlar va replikalardan iborat.

Psixologiyada oddiy (tayyorlanmagan) dialog va suhbat o'rtasidagi farq tushuntiriladi. Suhbat — o'ziga xos bir dialog bo'lib, ma'lum bir mavzuga yo'naltirilgan. Suhbatning maqsadi — biror savolni muhokama qilish, aniqlashtirish. Suhbatni olib borish uchun ishtirokchilarning oldindan tayyorlanishi kerak, unda kengroq bayonlar mavjud.

Suhbat nutqi bog'liq, tushunarli, mantiqiy jihatdan mustahkam bo'lishi kerak, aks holda u muloqot vositasi sifatida xizmat qila olmaydi. Bolalar maktabgacha

yoshda bo'lganlar, kattalar rahbarligida suhbat nutqini o'zlashtiradilar. Dialogik nutqning rivojlanishi fikrlash, xotira, diqqat, nutqning grammatik tuzilishi, so'z boyligini boyitishdan bog'liq. Dialogda monologik nutqning bog'liqligi shakllanadi. Dialogda bog'liqlik bir kishining emas, balki ikki kishining imkoniyatlari va ko'nikmalariga bog'liq. Uni ta'minlash mas'uliyatini avvaliga, asosan, kattalar o'z zimmasiga oladi, ammo asta-sekin bunga bolalar ham o'rganadilar. Dialogda har bir suhbatdosh boshqasining savollariga javob beradi; monologik nutqda esa shaxs o'z fikrlarini izchil ravishda bildirib, go'yo o'ziga javob beradi. Kattalar bilan suhbatlashayotganda bola o'ziga savollar berishni o'rganadi. Dialog – bolaning bog'liq monologik nutqini rivojlantirishning birinchi maktabidir (va uning nutqini faollashtirishning umuman). 2. Dialogik nutqqa bo'lgan talablar va vazifalar barcha yosh guruhleri bo'yicha.

Bolalar bog'chasi dasturi dialogik nutqni o'rgatishni nazarda tutadi. Dialogik nutqni rivojlantirish ishlari muloqot qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan.

Dialog – bu murakkab ijtimoiy o'zaro ta'sir. Ba'zida, monologik nutqni tuzishdan ko'ra, dialogda ishtirok etish qiyinroq bo'lishi mumkin. O'z javoblaringizni va savollarni o'ylab topish, boshqalar nutqini qabul qilish bilan birga amalga oshiriladi. Dialogda ishtirok etish murakkab ko'nikmalarni talab qiladi: suhbatdoshning fikrini tinglash va to'g'ri tushunish; javob sifatida o'z fikrini shakllantirish va uni til vositalari yordamida to'g'ri ifodalash; suhbatdoshning fikrlari bilan birga nutqning mavzusini o'zgartirish; muayyan hissiy tonni saqlab qolish; fikrlarning til shaklini to'g'ri ifodalashni kuzatish; o'z nutqini tinglash, uni normativligini nazorat qilish va kerak bo'lsa, tegishli o'zgartirishlar kiritish.

Dialogik nutq ko'nikmalarining bir nechta guruhlarini ajratish mumkin:

Nutq ko'nikmalari:

- Muloqotga kirish (tanish yoki notanish odam bilan, boshqa odam bilan gaplashayotgan paytda suhbatni qanday boshlashni bilish);

- Muloqotni davom ettirish va yakunlash (muloqot shartlari va holatini hisobga olish; suhbatdoshi bilan tinglash va eshitish; muloqotda tashabbusni ko'rsatish, savolni qaytarish; o'z fikrini isbotlash; suhbat mavzusiga munosabatni bildirish – solishtirish, o'z fikrini bayon qilish, misollar keltirish, baholash, rozi bo'lish yoki rad etish, so'roq qilish, javob berish; mantiqan, bog'liq tarzda fikr bildirish);

- Diqqat bilan va normal temponi saqlab gapirish, dialogning intonatsiyasidan foydalanish.

Nutq etiketining ko'nikmalari. Nutq etiketiga quyidagilar kiradi: murojaat qilish, tanishish, salomlashish, diqqatni jalb qilish, taklif qilish, iltimos qilish, rozilik bildirish, rad etish, uzr so'rash, shikoyat qilish, hamdardlik bildirish, norozilik, tabriklash, minnatdorchilik, xayrlashish va boshqalar.

Juftlikda, 3-5 kishilik guruhda, jamoada muloqot qilish ko'nikmasi.

Birgalikda harakatlarni rejalashtirish, natijalarga erishish va ularni muhokama qilish uchun muloqot qilish ko'nikmasi, belgilangan mavzu bo'yicha muhokamada ishtirok etish.

Nutqdan tashqari (noverbal) ko'nikmalar – mimika, jismoniy ishoralarni to'g'ri ishlatish.

3.Bolalarda nutq malakalarini shakllantirish: Yoshlarga qarab vazifalar va yondashuvlar

Nutq malakalarini rivojlantirish vazifasi keng va ko'p qirrali. U faqat til sohalarini (javoblar, savollar shakli) emas, balki shaxsning nutq sifatlardagi (sohbatsizlik, odob-axloq, noziklik, sabr-toqat) va bir qator xulq-atvor ko'nikmalarini ham o'z ichiga oladi.

Tarbiyachining bolalarning nutq qobiliyatiga ta'sir qilish usullari xilma-xildir. Barcha yosh guruhlarida asosiy usul bolalarning kundalik hayotdagi nutqini boshqarishdir. Nutq shakllanishi turli mashg'ulotlar davomida ham amalga oshiriladi.

Yoshlarga qarab dialogik nutqni rivojlantirish

Birinchi yosh guruhlarida bolalarda boshqalar nutqini tushunish va faollashgan nutqni muloqot vositasi sifatida ishlatish rivojlantirilishi kerak. Bolalar turli holatlar bo'yicha kattalar va boshqa bolalar bilan gaplashishga, savollar berishga, o'z istaklarini va iltimoslarini ifodalashga va ko'rganlarini qisqacha tasvirlashga o'rgatilishi lozim. Maqsad — bolalarni atrofdagilarning nutqini diqqat bilan tinglashga, ularga berilgan talablarni so'z shaklida bajarishga va oddiy savollarga javob berishga o'rgatish. Mashg'ulotlar bolalarga tarbiyachining nutqini tushunish va oddiy yoki murakkab savollarga javob berishni rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Tarbiyachining Savollari: Nutq va Fikrlashni Faollashtirishning Muhim Vositasi

Tarbiyachining savollari bu yosh guruhida bolalarning nutqini va fikrlashini faollashtirishda asosiy rol o'ynaydi. Ob'ektlar va hodisalarni kuzatib, bolalar alohida harakatlarni to'g'ri nomlashlari mumkin, lekin ularning o'zaro bog'liqligi va ketma-ketligini aniqlashda qiyinchiliklarga duch kelishadi, ya'ni ular butun vaziyatni tushunishda qiynalishadi. Tarbiyachi ularni tushunishga yordam beradi. Masalan, bolakay rasmdagi "O'g'il bola gullarni sug'orayapti" deb aytishi mumkin. Tarbiyachi

"Leykada suv qayerdan kelgan?" deb so'rashi mumkin va tushuntiradi: "Avval bolakay leykani suv bilan to'ldirdi, so'ngra gullarni sug'ora boshladi." Keyin tarbiyachi bolani o'ziga aytishga undaydi: "Qanday qilib o'g'il bola leykaga suv to'ldirdi va gullarni sug'orishni boshladi?"

Kichik yoshdagi bolalarda nutq rivoji

Kichik yoshdagi bolalar bilan ishlashda nutq malakalarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratiladi. Tarbiyachi har bir bolani kattalar va tengdoshlar bilan oson va erkin muloqot qilishiga erishishi kerak. Bolalarga o'z so'rovlarini so'zlar bilan ifodalash, kattalar tomonidan berilgan savollarga aniq javob berish va boshqa bolalar bilan suhbatlashishga boshlanishga o'rgatilishi kerak. Bolalarga o'z taassurotlarini baham ko'rishga, nima qilganlarini, qanday o'ynaganlarini tasvirlashga va nutq etiketining oddiy iboralarini (salomlashish, xayrlashish) ishlatishga o'rgatish kerak. Tarbiyachi bolalarni o'z atrofidagi holatlar haqida savollar berishga undashi lozim (Kim? Nima? Qaerda? Nima qilmoqda? Nega?). Bolalar quyidagilarga o'rgatilishi kerak:

- turli savollarni tushunishga va ularga javob berishga;
- har xil savollarni berishga;
- suhbatga faol qo'shilishga;
- dramalashuvlarda ishtirok etishga;
- rasmning mazmunini, odob-axloq qoidalarini, oddiy o'yinchoqni qanday ishlashini tushuntirishga.

Dialogik nutq malakalarini shakllantirish: Yosh guruhlariga qarab vazifalar va yondashuvlar

Dialogik nutq malakalarini rivojlantirish eng samarali tarzda predmetlarni tasvirlash va rasmlarni ko'rib chiqish mashg'ulotlarida amalga oshiriladi. Tarbiyachining o'yinchoq (predmet) haqida qayta-qayta so'zlab berishida bolalar yakunlanmagan gaplarni faol ravishda tugatadilar (Masalan: "Sharsiz va katta.

Bu...- «Rezina sharsiz». - «Agar sharsizga erni urib qo'ysak...»- «U sakraydi» va hokazo). Rasmlarni ko'rib chiqishda asosiy usul tarbiyachining savollari hisoblanadi. Ular bolalarga rasmning umumiy mazmunini tushunishga yordam beradi, bolalarni predmetlar va hodisalar haqida aniq tasvirlab berishga rag'batlantiradi. Bundan tashqari, rasmlarni ko'rib chiqishda bolaga o'z fikrlarini bildirishga imkon beradigan savollar berilishi kerak: nima bo'lishini taxmin qilish, shubhalanish va hokazolar. Tarbiyachining hikoyasi savol, hayratlanish, to'g'ri nutq shakllarini o'z ichiga olgan jummalarni o'z ichiga olishi kerak.

O'rta yoshdagi bolalarda nutq malakalari rivoji

Orta yoshdagi bolalar uchun dialogik nutqni o'rgatish davom etadi. Ularni kattalar va tengdoshlari bilan oson muloqot qilishga o'rgatish, predmetlar, ularning xususiyatlari, ular bilan bajarilayotgan harakatlar, atrofdagilar bilan munosabatlar haqida savollar berish va javoblar olishni rivojlantirishga yordam beriladi. Tarbiyachi bolalarning javoblarining sifatiga ko'proq e'tibor qaratadi: bolalarni javobni qisqa va kengaytirilgan shaklda berishga o'rgatadi, savolning mazmunidan chetga chiqmaslikni ta'minlaydi. Javobni tahlil qilgan holda, uning mazmuni va nutq shakllanishini baholash kerak. Agar javob mazmunan to'g'ri bo'lsa, lekin gap noto'g'ri tuzilgan bo'lsa, tarbiyachi bolani faolligi va aql-zakovati uchun maqtaydi va to'g'ri gap qurilishi bo'yicha namunani ko'rsatib beradi. Keyin bolaga bu gapni takrorlashni taklif qiladi. Bosqichma-bosqich u bolalarni umumiy suhbatlarda qatnashishga o'rgatadi, bunda faqat tarbiyachi so'raganida javob berish, do'stlarining fikrlarini tinglash talab qilinadi.

O'zaro muloqot madaniyatini rivojlantirish

O'zaro muloqot madaniyatini rivojlantirish davom etadi: bolalarni o'z otalari, do'stlari, guruhdoshlari bilan salomlashishni, turli xil etiket formulalarini (Salom! Yaxshi tong! va h.k.) ishlatishga o'rgatish, telefon orqali javob berish, kattalar suhbatiga aralashmaslik, tanish bo'lmagan odamlar bilan gaplashishni, mehmonni kutib olishni va unga muloqot qilishni o'rgatish kerak.

Dialogik nutqni rivojlantirish uchun adabiy asarlarni qayta aytish va o'qilgan materiallar bo'yicha suhbatlar yordam beradi.

O'qilgan asar bo'yicha suhbat faqat mazmuni bo'yicha savollarni o'z ichiga olmaydi, balki dialoglarni ifodalovchi nutqni qayta aytish mashqlarini ham o'z ichiga oladi. Tarbiyachi bolalar nutqining intonatsion ifodaliligini rivojlantirgan holda, ular uchun matnni eslab qolishni osonlashtiradi.

Katta yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirish

Katta yoshdagi bolalarda savollarga aniq javob berish, do'stlarining so'zlarini kengaytirilgan javobda birlashtirish, bir xil savolga har xil shakllarda javob berishni o'rgatish kerak. Ularni umumiy suhbatga faol ravishda qo'shilishga o'rgatish, suhbatdoshni tinglashni, ularni chalg'itmaslikni, suhbatni uzmaslikni rag'batlantirish zarur. Savollarni to'g'ri shakllantirish va berish, tinglangan narsaga mos ravishda javob qurish, suhbatdoshni to'g'rilash va ularni taqqoslashni o'rgatish kerak.

Bolalar uchun ko'rinmaydigan predmetlar haqida gaplashishga, o'yinlar, o'qilgan kitoblar, tomosha qilingan kinolar haqida mazmunli suhbatlar qilishni rag'batlantirish zarur.

Bu yoshda ilgari o'rgatilgan usullar davom etadi, ammo suhbatlar mavzusi va hikoyalar mazmuni murakkablashadi. Yana ko'proq e'tibor tengdoshlari bilan muloqot qilish malakalarini rivojlantirishga, jamoat joylarida nutq madaniyatiga rioya qilishni o'rgatishga qaratiladi. Katta yoshdagi bolalar nutq etiketi formulalarini keng ishlatishga, ularni eslatmasdan qo'llashga ega bo'lishlari kerak. Shuningdek, muloqot madaniyatini shakllantirish ham juda muhimdir.

Jamoaviy suhbatlarda bolalar o'zaro hamkorlik qilishga, suhbatdoshni to'g'irlashga, qayta so'rashga o'rgatiladi. Ularni kichik ertaklar va hikoyalarni, tarbiyachining savollariga yordam bermay, izchil va ifodalovchi tarzda aytib berishga o'rgatish, dialogik nutqni, qahramonlarning hissiyotlariga mos ravishda intonatsiyani o'zgartirishni o'rgatish kerak.

Shu tarzda, har bir yosh bosqichida bolalarning dialogik nutq malakalariga qo'yiladigan talablar va ularni shakllantirish vazifalari murakkablashadi va bolalarning yoshiga, bilim olish qobiliyatiga va atrofdagilar bilan muloqot qilish xususiyatlariga bog'liqdir.

3. Yosh guruhlaridagi suhbatlarning turlari, mavzulari va mazmuni.

Suhbat - bu o'qitish usuli sifatida, tarbiyachining bolalar bilan ma'lum bir mavzuda oldindan tayyorlangan, maqsadga yo'naltirilgan suhbatidir.

Suhbatlar bilimlarni aniqlashtirish, tuzatish, umumlashtirish va tizimlashtirish uchun qo'llaniladi. Bolalarning suhbatda ishtirok etishi ularning nafaqat kattalarni tinglash, o'quv va bilim olish vazifasini hal qilish jarayonida ular bilan muloqot qilish, balki tengdoshlari bilan tinglash va eshitish, ularning fikrlarini tushunish, baholash, hal qilinayotgan masalaga qarab qabul qilish yoki rad etish, umuman olish yoki qo'shimcha qilish kabi ko'nikmalarni talab qiladi. Shu bilan birga, diqqatni uzoq vaqt davomida saqlash, aqliy kuchlarni to'plash qobiliyati kerak.

Suhbatning faolligi – bu aqliy tarbiyaning faol usulidir. Savol-javob shaklida bo'lgan muloqot bola uchun tasodifiy emas, balki eng muhim va zaruriy faktlarni qayta tiklashga, taqqoslashga, mulohaza yuritishga, umumlashtirishga undaydi. Fikrlash faoliyati bilan birgalikda suhbatda nutq shakllanadi: mantiqiy va bog'langan gaplar, baholovchi fikrlar, obrazli ifodalar. Dasturiy talablar mustahkamlanadi, masalan, qisqacha va kengaytirilgan javob berish, savolning mazmuniga aniq rioya qilish, boshqalarni diqqat bilan tinglash, do'stlarning javoblarini to'ldirish yoki tuzatish, o'ziga savollar berish.

Suhbatlar – bu lug'at boyligini faollashtirishning samarali usulidir, chunki tarbiyachi bolalarni javob berishda eng aniq va muvaffaqiyatli so'zlarni tanlashga undaydi. Biroq, buni amalga oshirish uchun tarbiyachining va bolalarning nutq faolligi o'rtasida to'g'ri nisbat bo'lishi kerak. Maqbul sharoitda, tarbiyachining nutq reaksiyalari barcha fikrlarning faqat $\frac{1}{4}$ - $\frac{1}{3}$ qismini tashkil qilishi, qolgan qismi esa bolalarga tegishli bo'lishi kerak.

Suhbatlar tarbiyaviy ahamiyatga ham ega. Suhbatning to'g'ri tanlangan mazmuni idoraviy-ahloqiy ta'sirni o'z ichiga oladi. Suhbatning tashkiliy shakli ham tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib, bolalar orasida qiziqish, o'zaro muloqot, shuningdek, chidamlilik, noziklik kabi sifatlar rivojlanadi. Ko'plab suhbat mavzulari bolalarning xulq-atvoriga, ularning harakatlariga ta'sir ko'rsatish imkonini beradi.

E.A.Flerina suhbatlarni didaktik vazifalar asosida tasniflagan. U uchta turdagi suhbatni ajratib ko'rsatgan:

1. Kirish suhbatlari, bolalarni ma'lum bir faoliyatga tayyorlash;
2. Faoliyat va kuzatuvlar bilan bog'liq suhbatlar;
3. Yakuniy suhbatlar, bolalarning tajribasini aniqlash va kengaytirish.

Har bir yuqorida sanab o'tilgan suhbat turi o'ziga xos maqsad va usulga ega. Bu tasniflashning asosida bolalarning tajribasi va uning nutqda ifodalanishi o'rtasidagi o'zaro aloqalar yotadi.

M.M.Konina E.A.Flerina tasnifini to'ldiradigan ikkita suhbat turini ajratadi. Ular suhbat materialiga (rasm, kitob) asoslanadi.

Mazmun nuqtai nazaridan suhbatlarni ma'lum darajada kognitiv va axloqiy suhbatlarga ajratish mumkin.

Keling, shu suhbatlarni o'tkazishning xususiyatlari va o'ziga xosliklariga to'xtalib o'tamiz.

Kirish yoki oldindan suhbatlar, tarbiyachi bolalarni yangi hodisalar bilan tanishtirayotganda, yangi ko'nikmalarni, harakat usullarini shakllantirayotganda o'tkaziladi. Oldindan suhbatda tarbiyachi bolalarning ta'lim jarayonida, mashg'ulotlarda va kundalik hayotda o'z tajribalarida mavjud bo'lgan bilimlarini aniqlaydi.

Kirish suhbatlari muvaffaqiyatli bo'ladi, agar ular qisqa, hissiy bo'lsa, bolalar uchun noqulay bo'lmagan muhitda o'tkazilsa va ba'zi savollar hal qilinmagan holda qolsa ("Ko'ramiz... ko'ramiz... tekshiramiz...").

Yakuniy yoki umumlashtiruvchi suhbat bilimlarni tizimlashtirish, ularni yanada chuqurlashtirish va tushunishni maqsad qilgan holda o'tkaziladi.

Bilimlar tizimining mazmuni va xususiyati ma'lum bir haqiqat sohasida o'quv dasturi bilan belgilanadi. O'qitish jarayonini tashkil etish – mazmunni kengaytirish ketma-ketligi, usullarni tanlash – bolalar uchun tegishli bilimlarni o'zlashtirishga (ob'ekt yoki hodisa, ularning xususiyatlari va sifatleri, holati, namoyon bo'lishi va h.k. haqida tushunchalar) yo'naltirilgan bo'ladi, shuningdek, ushbu haqiqat sohasida faoliyat ko'rsatadigan bog'lanishlarni o'zlashtirishga. Bularning barchasi bolalarni bilimlarning yakuniy umumlashuviga, tasavvurlar yoki oddiy tushunchalar tizimini shakllantirishga olib keladi.

Yakuniy umumlashuvda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan suhbat – bu evristik xarakterga ega yakuniy suhbatdir.

Evristik suhbat davomida bolalar, tarbiyachining savollari va topshiriqlari orqali, o'rgatish jarayonida o'zlashtirilgan asosiy faktlarni qayta tiklaydilar. Tahlil qilish, taqqoslash va solishtirish yo'li bilan hodisalar orasidagi asosiy bog'lanishlar ajratiladi va bolalar, hodisalar mohiyati, ularning xarakteri va o'zaro bog'liqligi haqida umumlashtiruvchi fikrlarga keladilar.

Suhbat davomida tarbiyachi turli usullardan foydalanadi. Bolalarning xotirasida obyektlar va hodisalar haqidagi tasavvurlarni tiklash uchun, suhbat davomida tizimlashtirilgan va umumlashtirilgan bilimlar haqida rasm yoki boshqa ko'rgazmali materiallarni ko'rib chiqish o'tkazilishi mumkin. Boshqa faktlar haqidagi bilimlarni qayta tiklashda esa tasdiqlovchi savollar beriladi. Bog'lanishlarni ajratib olish tahlil qilish, taqqoslash va solishtirish, shuningdek, modellashtirish yoki tayyor modellarni qo'llash orqali amalga oshiriladi. Tahlil jarayonida, bog'lanishlarni aniqlash maqsadida tarbiyachi izlanish, muammo savollarini, taqqoslashga oid topshiriqlarni va boshqalarni ishlatadi. Nihoyat, umumlashtiruvchi fikrni shakllantirish uchun topshiriqlar beriladi.

Suhbat induktiv yoki deduktiv bo'lishi mumkin. Birinchi holatda suhbat faktlarni tiklashdan boshlanadi, so'ngra ularni tahlil qilish, bog'lanishlarni aniqlash va umumlashtirish amalga oshiriladi.

Agar biror bir soha bo'yicha bilimlar yetarlicha umumlashtirilgan bo'lsa, suhbatda deduktiv mantiqni qo'llash mumkin (bu "tushuncha ostiga qo'yish" jarayoni uchun xosdir). Bu holatda suhbat darhol ko'rib chiqilayotgan hodisalarni guruhga, tushunchaga moslashtirish bilan boshlanadi, bu tushunchaning muhim belgilari ajratilishi bilan asoslanadi. Yakuniy fikr yangi bilimlarning bolalarning allaqachon shakllangan tizimiga kirishini ta'kidlaydi.

Yangi tajriba o'rganish jarayonida bo'ladigan suhbat – bu suhbatga o'tishning oraliq shaklidir. Bu suhbat bolalarning faoliyati, ekskursiyalar, kuzatishlar jarayonida o'tkazilib, bolalarni umumiy qiziqishlar va jamoaviy fikrlar bilan birlashtiradi.

Uning maqsadi bolalarni tajriba to'plashda yanada boy va maqsadga muvofiq diqqatini rag'batlantirish va yo'naltirishdir. Tarbiyachining vazifasi – bolalar uchun eng to'liq qabul qilishni ta'minlash, ularga aniq, ravshan tasavvurlarni olishga yordam berish, bilimlarini to'ldirishdir.

Suhbat mazmuni kuzatish jarayoni bilan belgilanadi. Bolalar nimani va qanday tartibda sezishlarini, nima deyishlarini oldindan taxmin qilish mumkin emas. Suhbat davomida tarbiyachining so'zi tushuntiruvchi rolni o'ynaydi va bolalar qabul qiladigan materialning mazmunini ochib beradi. Kuzatish jarayonida tarbiyachi bolalarning idrokini yo'naltiradi, kuzatishga bo'lgan qiziqishni qo'llab-quvvatlaydi. U bolalarga kuzatish imkoniyatini beradi, ularga sezilmasdan rahbarlik qiladi, lekin tashabbusni olishlariga to'sqinlik qilmaydi; hodisalarni, sabab-oqibat bog'liqligini anglashlariga yordam beradi va xulosa qilishga olib keladi.

Ushbu turdagi suhbat uchun turli tahlil qiluvchilarni – ko'rish, eshitish, sezish, mushak va harakat faoliyati tarmoqlarini jalb qilish xosdir. Ikkinchi signal tizimi (so'z) bolalarning sezgilar orqali olingan taassurotlarini chuqurlashtiradi. Bolalarga kuzatish, tegish imkoniyatlari beriladi. Suhbatning rejasini o'zgartirish

mumkin, chunki u kuzatish jarayoni bilan moslashtiriladi. Bunday suhbat davomida bolalarni kuzatayotgan narsadan chalg'itish mumkin emas, ular ko'rmaydigan narsalar haqida batafsil gapirish lozim emas.

Suhbatlarning mazmuni aniq tarbiyaviy ish vazifalari, bolalarning yosh xususiyatlari, ekskursiyalar va kuzatishlar jarayonida olingan bilimlar, shuningdek, atrof-muhitga bog'liq ravishda belgilanadi.

Metodik adabiyotda uy-joy yoki ijtimoiy mavzudagi suhbatlar, shuningdek, tabiatshunoslik suhbatlari keng yoritilgan (masalan, "Bizning bolalar bog'chamiz", "Qishlaydigan qushlar" va boshqalar). Bolalar bog'chasida axloqiy mavzular bo'yicha suhbatlar keng qo'llaniladi. Muhimi, bolalar taklif qilingan mavzu bo'yicha yetarli taassurotlarga, jonli tajribalarga ega bo'lishlari kerak, shunda to'plangan material ijobiy-emotsional esdaliklarni uyg'otadi. O'qish yilining ilk oylarida, bolalar uchun maxsus tayyorgarlikni talab qilmaydigan mavzular rejalashtiriladi ("Oila haqida", "Sog'lom bo'lish uchun nima qilamiz", "Bizning navbatchiliklarimiz" va boshqalar).

Suhbatlarning mazmuni bolalarni atrofdagi hayot bilan tanishtirishga qaratilgan o'quv materialidan iborat: odamlarning turmushi va mehnati, ijtimoiy hayot voqealari, bolalarning bolalar bog'chasidagi faoliyati (o'yinlar, mehnat, o'zaro yordam, do'stlar). Mazmun pedagogik jihatdan asoslangan bo'lishi, barcha tomonlama tarbiya vazifalarini hal qilishga yordam berishi, bolalarga psixologik jihatdan yaqin va tushunarli bo'lishi kerak.

Hozirgi kunda bolalar bilan suhbat mazmuni masalasini ko'plab olimlar (A.P.Usova, E.A.Flerina, E.I.Radina, E.I. Zalkind, E.P.Korotkova, N.M.Krylov) tadqiq qilgan. Quyidagi xulosalar chiqarilgan: zamonaviy bolalar uchun "oddiy" va "murakkab", "uzaq" va "yaqin" mazmunlari texnika, madaniyat rivojlanishi davrida o'zgargan. Rasmlar, kitoblar, kinofilmlar, bolalar dasturlari, kompyuter o'yinlari va boshqalar bolalarning tasavvurlari va tushunchalarini kengaytiradi, yangi qiziqishlarni uyg'otadi.

Har bir suhbatda aniq ajratilgan strukturaviy komponentlar mavjud: boshlanish, asosiy qism va yakun.

Suhbatning boshlanishi. Uning maqsadi – bolalarda ilgari olingan taassurotlarni eslatish, jonlantirish, iloji boricha obrazli va emotsional ravishda. Bu turli usullar orqali amalga oshiriladi: eslatma savollari, jumboqlar, san'atchilik adabiyotidan bo'laklarni o'qish, rasmlar, fotosuratlar, predmetlarni ko'rsatish. Suhbatning boshida mavzu va kelajakdagi suhbatning maqsadi aniqlanadi, uning ahamiyati asoslanadi va bolalarga ushbu mavzu tanlanishining sabablari tushuntiriladi.

Suhbatning asosiy qismi. Bu qism bosqichlarga yoki mikro-mavzularga bo'linishi mumkin. Har bir bosqich mavzuning muhim va tugallanmagan qismini tashkil qiladi, ya'ni mavzu nuqtalarida tahlil amalga oshiriladi. Tarbiyachi suhbatni tayyorlashda uning bosqichlarini belgilab, bolalar bilan tahlil qilinadigan tushunchaning muhim komponentlarini ajratib olishi kerak. Har bir bosqich davomida pedagog turli usullardan foydalanadi, bolalarning fikrlarini yakunlovchi obrazli ibora bilan umumlashtiradi va keyingi mikro-mavzuga o'tishga yordam beradi. Suhbatning hissiy xarakteri faqat davomida saqlanib qolmasdan, oxiriga borib kuchayishi maqsadga muvofiq.

Suhbatning yakuni. Bu qisqa vaqtni egallaydi va mavzuni umumlashtirishga olib keladi. Suhbatning ushbu qismi eng emotsional bo'lishi, amaliy jihatdan samarali bo'lishi mumkin: tarqatiladigan materialni ko'rib chiqish, o'yin mashqlarini bajarish, san'atchilik matnini o'qish, qo'shiq kuylash. Yaxshi yakun – bolalarga kelajakdagi kuzatishlariga tilaklar bildirilib, ular rag'batlantiriladi.

Metodikada suhbatlar qaysi yosh guruhlarida o'tkazilishini belgilaydi. Yosh bolalar guruhida suhbat – bu tajriba olish jarayonidagi suhbatdir. Bu suhbat o'yinchoqlar, rasmlar ko'rib chiqish bilan birga olib boriladi.

O'rta yoshdagi bolalar uchun asosan yangi bilimlarni olishni qo'llab-quvvatlaydigan, kuzatishlar (obyektlar qanday tayyorlangan, bizning kiyimimiz,

yuvinish vositalari) va ekskursiyalarni (pochta xizmati qanday ishlaydi?) kuzatib boradigan suhbatlar qo'llaniladi.

Katta yoshdagi bolalar uchun barcha turdagi suhbatlar o'tkaziladi.

4. Dialogik nutqni o'rgatishda nutqiy vaziyatlarni qo'llash metodikasi.

Dialogik nutqni o'rgatish maqsadga yo'naltirilgan tarzda, maxsus tashkil etilgan nutqiy vaziyatlarda amalga oshiriladi. Ular muloqot vaqtida kelishuvga erishish, suhbatdoshni so'rash, kimningdir suhbatiga qo'shilish, nutqiy etika qoidalariga rioya qilish, hamdardlik bildirish, ishontirish, o'z nuqtai nazarini isbotlash kabi qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan.

Nutqiy vaziyatlarni qo'llash metodikasi kommunikativ vazifalarni bajarishni o'z ichiga olishi mumkin:

- verbal asosda,
- bolalar tomonidan tarbiyachining topshirig'i asosida muayyan vaziyatlarning tasviri.

Birinchi holatda, bolalarga savol bilan yakunlanadigan nutqiy mantiqiy vaziyat taqdim etiladi. Ikkinchi holatda, bolalar amaliy tarzda vazifani bajaradilar.

Kommunikativ vaziyatlar turli dialektik vazifalarni aks ettirishi mumkin: suhbatga kirishish, muloqot davomida kelishish, so'rash, kerakli ma'lumotni olish, nutqiy etika formulalarini qo'llash.

Katta yoshdagi bolalar uchun murakkabroq vazifalar taklif qilinadi: biror harakatni bajarish (nimadir chizish), oldindan sherigidan so'rab, belgilangan mavzuda suhbatlashish, shaxsning xulq-atvorini tahlil qilish va baholash.

Alohida dialogik ko'nikmalar (so'zni suhbatdoshlarga yo'naltirish, ularning diqqatini o'ziga jalb qilish, do'stona muloqot qilish) faqat kattalar nazorati ostida namoyon bo'ladi. Bu ko'nikmalarni kundalik hayotga ko'chirish uchun sharoit yaratish, bolalarning ijobiy dialogik muloqotini rag'batlantirish zarur.

5. Amaliy vazifa

Yoz haqidagi suhbat

(Orta guruh)

Maqsad: Bolalarning yoz haqidagi bilimlarini tizimlashtirish (yozda quyoshli va issiq bo'ladi, ko'p o'tlar va gullar, mevalar va rezavorlar pishadi; bog'lar, o'rmonlar va dalalarda ko'plab hasharotlar va qushlar mavjud); bolalarga taniqli o'simliklar va hayvonlarni ajratish va nomlash ko'nikmalarini mustahkamlash; bolalarning yozgi tabiat haqidagi estetik taassurotlarini jonlantirish; kattalar va tengdoshlar bilan muloqotda ishtirok etish ko'nikmalarini rivojlantirish.

Material: "Yoz" rasmi, o'simliklar va hayvonlarning tasvirlari; bolalar olib kelgan yozgi dam olishni aks ettirgan fotosuratlar.

Suhbatning yoli: Bolalarga rasmini ko'rib chiqish va rassomning nima haqida rasm chizganini aytishni taklif qiling. Tarbiyachi bolalar bilan suhbatlashar ekan, quyidagi savollarni beradi:

- Rasmdagi kun issiqmi yoki sovuqmi?
- Buni qanday bildik?
- Bolalar qanday kiyim kiygan?
- Nega ular yengil kiyimda?
- Bolalar nima qilmoqda?
- Siz yozda qanday o'ynagan edingiz?
- Qanday gullarni ko'rdingiz?
- Qaysi bir hasharotlar, kapalaklar, qushlarni ko'rdingiz?
- Qayerga sayr qilishga bordingiz? (Bolalar olib kelgan fotosuratlarni ko'rib chiqish). Nima ko'rdingiz? Nima bilan shug'ullandingiz?

Tarbiyachi bolalar bilan birga bolalar fotosuratlarini ko'rib chiqadi, muloqot qilishda qiynalayotgan bolalarni faollashtiradi ("Sasha, o'tgan yozda qaerda dam olding?", "Katya, fotosuratda kim bilan birga ekanligini so'rang", "O'zingizning

fotosuratingizda qayerda va kim bilan ekansiz, ayting", va h.k.). So'ngra bolalardan so'raydi: "Siz yozni nimaga sevasiz?"

Nutqiy vaziyat

(Tayyorlov guruhi)

Mavzu: "Xush kelibsiz"

Maqsad: Bolalarni odobli takliflar bilan tanishtirish, mehmonlarni kutib olishni o'rgatish, shu holatdagi nutqiy xulq-atvor qoidalarini o'zlashtirish, bolalarda noziklik va odobni tarbiyalash.

Suhbatning yoli:

- Siz mehmonlarga borishni yoqtirasizmi? Kim sizni o'ziga taklif qiladi? Odatda, taklif qilishda qanday so'zlar ishlatiladi? Mana, qanday qilib "Bratets Krolik" "Bratets Lis"ni mehmonlikka taklif qilganini o'qing (J.Harrisning ertagidan):

- "Kecha Bratets Medvedni ko'rgan edim", dedi Lis. "U menga biz sen bilan yomonlashib ketganimiz uchun juda qattiq gapirdi, «Siz, dedi, qo'shnilar, do'stona yashashingiz kerak» deb, men unga sen bilan gaplashishimni va'da qildim".

Bu yerda Krolik qulog'ini tishlab, baxtiyorlikdan ko'kragini qirib turib, dedi:

- Ajoyib, Bratets Lis. Ertaga men bilan kel, birga tushlik qilaylik. Bizda hech narsa maxsus emas, lekin xotim va bolalar biror narsa topib, seni mehmon qilishi mumkin.

- Men xursandman, dedi Lis.

- Yaxshi, kutaman, dedi Krolik.

- Sizningcha, bunday taklifni qabul qilish yoqimli bo'ladimi? Agar Bratets Lis mehmon bo'lib kelsa, mehmonlar quvonadimi? Nega? Izohlang. Taklifni qaysi so'zlar ko'pincha boshlanadi? Tanlang:

- Ertaga men bilan kel...

- Iltimos, mehmonimga keling...

- Sizni bir piyola choy ichishga taklif qilaman...

Biz kimnidir taklif qilayotganda, ko'pincha taklifning sababini tushuntiramiz. Masalan, mehmonlikka, choy ichish uchun, yangi yozuvlarni tinglash uchun, shaxmat o'ynash uchun, tug'ilgan kunni nishonlash uchun.

Eslab ko'ring, Mukh-TSokotuha mehmonlarni qanday taklif qilgan? Ularni xushnud qildimi? Mukh-TSokotuha mehmonlarga nima bilan dasturxonga qo'ydi? Ularga qanday iliq so'zlar bilan murojaat qildi? (Bolalar asar bo'limlarini eslab).

Tasavvur qiling, ertaga sizning tug'ilgan kuningiz. Hech kimni o'ziga taklif qilasizmi? Qanday qilib? (Bolalarning variantlari).

Do'stingiz sizning taklifingizni qabul qilib, yangi o'yinga kelib o'ynashga keldi. Ammo sizga aynan shu paytda o'ynash juda xohlaydi. Do'stingizga nima deysiz?

Qanday qilsangiz: avval unga o'ynashni taklif qilasizmi yoki o'zingiz o'ynaysiz, do'stingiz esa faqat tomosha qiladi? O'z xulqingizni qanday tushuntirasiz? (Bolalar variantlari. Munozara).

Tasavvur qiling, sizning do'stingiz - uyquchi, u ko'proq divanda yotishni, televizor ko'rishni yoqtiradi. Siz uni stadiona taklif qilmoqchisiz. Uni qanday qilib taklifingizni qabul qilishga ishontirasiz? (Bolalar variantlari. Munozara).

7-§. Monologik nutqini rivojlantirish

Reja:

- 1. Monologik nutqni rivojlantirishning maqsadlari va vazifalari.**
- 2. Bolalarda monologik nutqni rivojlantirish usullari va vositalari.**
- 3. Maktabgacha yoshidagi bolalarda monologik nutqni shakllantirish xususiyatlari.**

1.Monologik nutqni rivojlantirishning maqsadlari va vazifalari

Bolalarda monologik nutqni rivojlantirish — bu ularning fikrlarini, taassurotlarini, kuzatishlarini va voqealarni to'g'ri va mantiqiy tarzda bayon qilishni o'rgatish jarayonidir. Bu jarayon bolalarni nafaqat grammatik jihatdan to'g'ri va ifodalovchi gaplar tuzishga, balki o'z fikrlarini izchil va mantiqan aniq tarzda taqdim etishga, turli nutq vositalaridan foydalanishga o'rgatadi.

- 1. Fikrlarni izchil bayon qilishni shakllantirish.** Bu bolalarni mantiqiy va izchil monologlar qurishga o'rgatish, bir fikrdan ikkinchisiga o'tishda xatolarsiz nutqni yaratish.
- 2. Leksik vositalarni kengaytirish.** Bu bolalar lug'at boyligini oshirishi va nutqning turli shakllaridan vaziyatga qarab foydalanish imkonini yaratadi.
- 3. Grammatik ko'nikmalarni rivojlantirish.** Bolalar to'g'ri gaplar qurishni, vaqt va holatlarni to'g'ri ishlatishni, otlar va fe'llar o'rtasida kelishishni o'rganadilar.

4. Fikrlarni turli nutq janrlarida ifodalashni rivojlantirish. Bu bolalarga o'z taassurotlarini, hikoyalarini, tushuntirishlarini va tavsiflarini ifodalashni o'rgatadi.

Monologik nutq – bu, ma'lumki, bir kishining o'z fikrlarini, niyatlarini, voqealar haqidagi baholarini va boshqalarni ko'proq yoki kamroq kengaytirilgan shaklda ifodalashidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitish dasturida monologik nutqni o'rgatish vazifalaridan biri sifatida belgilanadi. O'qitishning maqsadi – monologik nutqni shakllantirishdir, bunda bolalar o'z fikrlarini mantiqan izchil, bog'langan holda va tilda to'g'ri, aniq va to'liq ifodalash ko'nikmalarini egallashlari kerak. Bunday yondashuv xato deb hisoblanadi, chunki aynan shu o'quv jarayoni bolalarga fikrlashni tartibga solishni, mantiqan fikrlashni o'rgatadi va natijada o'z fikrlarini tinglovchiga etkazish uchun so'zlashuvni qanday tashkil qilishni o'rgatadi. Monolog nutqi – bu nutqning bir shakli bo'lib, uni bir kishi mustaqil ravishda tuzadi, o'z nutqini tuzilma, kompozitsiya va til vositalarini belgilaydi. Monologik nutqning reproduktiv va produktiv xususiyatlari bo'lishi mumkin. Reproduktiv nutq – bu kommunikativ emas. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'rgatish vazifasi – tayyorlanmagan, produktiv nutqni rivojlantirishdir. Monologik nutq, shuningdek, dialogik nutq kabi, vaziyatga bog'liq bo'lishi kerak va psixologlarning ta'kidlashicha, motivatsiyalangan bo'lishi kerak, ya'ni o'quvchining tinglovchilarga nimanidir yetkazishga istagi bo'lishi kerak. Vaziyat monolog uchun boshlang'ich nuqta hisoblanadi, so'ngra u o'z kontekstini yaratadi. Shu sababli, monolog haqida gapirganda, u kontekstli deb hisoblanadi, aksincha, dialog va polilog vaziyatga qat'iy bog'liqdir. Monologik nutqning kontekstliligi sababli, unga maxsus talablar qo'yiladi: u o'z-o'zidan tushunarli bo'lishi kerak, ya'ni ko'pincha vaziyatga bog'liq bo'lgan dialogik nutqdagi kabi til vositalariga muhtoj emas.

Monologik nutqning quyidagi kommunikativ funksiyalari mavjud:

- **Informatsion** (ob'ektlar va hodisalar haqidagi yangi ma'lumotlarni, voqealar, harakatlar, holatlar tavsifi);

- **Ta'sir ko'rsatish** (kimnidir fikrlar, nuqtai nazar, e'tiqodlar, harakatlarning to'g'riligiga ishontirish, harakatga undash yoki harakatni oldini olish);

- **Emotsional baholash.**

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun monologik nutqning eng muhim funksiyasi informatsion bo'lib, har bir yuqoridagi funksiyalar uchun o'ziga xos til vositalari va psixologik stimulalar mavjud. Monologik nutqni egallashda qiyinchiliklar mavjud, chunki bolalar til vositalarini to'liq egallamagan bo'lishi mumkin, bu esa fikrni ifodalashda qiyinchilik tug'diradi.

Monologik nutqni egallash va bog'langan nutqni shakllantirish vaqtida, bolalarni nutqiy faoliyatga o'rgatish, ular o'z fikrlarini to'g'ri va aniq ifodalashni o'rganishlari kerak. O'qish va yozish, shuningdek, nutqni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

2.Bolalarda monologik nutqni rivojlantirish usullari va vositalari.

Monologik nutqni rivojlantirish metodlari va usullari:

1. **Kartinalar, tasvirlar va fotosuratlar asosida hikoya qilish.** Bolalar tasvirlarni ko'rib, ular haqida gapiradilar, tasvirlangan voqealarni, holatlarni va tafsilotlarni ta'riflaydilar.

2. **Asarlarni o'qish va qayta hikoya qilish.** Bolalar kitoblarni o'qib, ularning mazmunini qayta hikoya qilib, o'qilgan materialni izchil va mantiqiy ravishda ifodalashni o'rganadilar.

3. **Rolyoviy o'yinlar va sahnalashtirishlar.** Rolyoviy o'yinlar bolalar nutqini rivojlantiradi, turli vaziyatlarda nutqni qanday ishlatishlarini o'rgatadi. Ertaklardan yoki kundalik hayotdan sahnalashtirishlar hikoya tuzilishini tushunishga yordam beradi.

4. **Kuzatishlar va taassurotlarni muhokama qilish.** O'qituvchi bolalarga sayrda yoki ekskursiyada bo'lgan voqealar va kuzatishlarni muhokama qilishni taklif qiladi. Ta'riflash, tushuntirish va tafakkur qilish vazifalari bolalar nutqini rivojlantiradi.

5. **Hikoyalar va yozma ishlanmalar yaratish.** Turli predmetlar yoki voqealarni tasvirlash, hikoyalar yaratish bolalarning fikrlarini tartibga solish va ularni yozma ravishda ifodalash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Monologik nutqni rivojlantirish bosqichlari:

1. **Boshlang'ich bosqich.** Bolalar o'zlarini, o'zlarining odatlari va sevimli mashg'ulotlari haqida oddiy hikoyalar tuzishni o'rganadilar. Nutq hali to'liq izchil bo'lmasligi mumkin, ammo bolalar o'z fikrlarini izchil ravishda ifodalashni boshlaydilar.

2. **Rivojlanish bosqichi.** Bolalar bir nechta gaplardan iborat bo'lgan murakkab monologlar qurishni boshlaydilar. Fikrlarni bayon qilishda mantiqiy

aloqalar paydo bo'ladi. Bolalar hodisalar haqida hikoya qilib, o'z fikrlarini bayon qilishni o'rganadilar.

3. **Yakuniy bosqich.** Bolalar to'liq va izchil monologlar tuzishadi, voqealarni batafsil bayon qilishadi, boy lug'at va grammatik jihatdan to'g'ri tuzilgan jummalarni ishlatadilar.

Monologik nutqni rivojlantirish uchun vazifalar:

1. **Predmetlarni tasvirlash.** Bolani biror predmetni, masalan, o'yinchoq yoki kitobni tasvirlashga chaqirish.

2. **Qayta hikoya qilish.** Bolaga o'qigan kitob yoki ertakni qayta hikoya qilishni taklif etish.

3. **O'zi haqida hikoya qilish.** Bolani o'z kunidan, nima qilganidan, kimlar bilan suhbatlashganidan hikoya qilishga chaqirish.

4. **Beshiktiruvchi mavzu.** Masalan, "Mening sevimli faslim" yoki "Yozda nima qilganim" mavzulari bo'yicha hikoya tuzish.

Shunday qilib, monologik nutqni rivojlantirish bolalar nutqini lo'nda, izchil va ifodalovchi tarzda shakllantirishga yordam beradi, bu esa ularning keyingi ta'limi va ijtimoiylashuviga muhim hissa qo'shadi.

Bolalarning monologik nutqni rivojlantirish xususiyatlari

Bolalar maktabgacha yoshida asosiy vazifa – o'z fikrlarini bog'liq va asoslangan tarzda ifodalashni o'rganishdir. Bunday nutq shakli monologik deb ataladi va bu shaklsiz maktab ta'limi amalga oshirilishi mumkin emas. Monologik nutq – bu bolalarning o'yinchoqlarni tasvirlash yoki sayrda, qiziqarli voqealar haqida hikoya qilishdagi qobiliyatidir. Bunday hikoyalar – bu kattalar va tengdoshlar bilan muloqotning muhim qismidir.

3.Maktabgacha yoshidagi bolalarda monologik nutqni shakllantirish xususiyatlari.

Monologik nutqni rivojlantirishdagi asosiy qiyinchiliklardan biri – bu bolalarning lug'at boyligining yetarlicha bo'lmasligi va grammatik nutq tuzilishining yetarlicha shakllanmaganligidir. Yosh bolalar, ayniqsa kichik va o'rta yoshdagi bolalar, qisqa hikoya qilish uchun zarur bo'lgan so'zlarning ko'pini bilishmaydi. Ular mazmunli gaplar tuzish uchun kerakli so'zlar va grammatik vositalarni hali to'liq o'zlashtirmagan bo'lishi mumkin.

Shu sababli, monologik nutqni rivojlantirishda bolalar o'z fikrlarini bog'liq tarzda, izchil va to'g'ri ifodalashni o'rganishlari, nutqni tushunarli va aniq qilishga qaratilgan ko'nikmalarni egallashlari muhimdir.

Monologik nutqni rivojlantirishdagi qo'shimcha qiyinchiliklar va usullar

Bolalar uchun monologik nutqni rivojlantirishda yana bir murakkablik – bu ma'lumotlarning ma'naviy yaxlitligini saqlash zaruriyatidir. Agar muloqotda bola suhbatdoshining javoblariga tayanib, o'z nutqini davom ettirsa, monologda esa unga o'z fikrlarining ketma-ketligini e'tiborga olish zarur. Bu kichik bolalar uchun murakkab vazifa hisoblanadi. Shuning uchun, bolalarning nutqlari ko'pincha uzilishli va yetarlicha mantiqiy bo'lmaydi.

Shu sababli, kattalarning doimiy yordami va faol ishtiroki muhimdir. Ular bolalarni monologik nutqni yanada takomillashtirishga undashlari kerak. Dastlabki bosqichda bola faqatgina ma'lumotni taqdim etish shaklida nutqni ifodalashni o'rganadi, va bu jarayonda uning yangiliklari yoki janjallar haqidagi his-tuyg'ularini boshqalar bilan baham ko'rishga bo'lgan intilishi muhimdir. Do'stlarining yangi mashinasi yoki o'yinchoqlarini tasvirlashni tinglash ham bolaga monologik nutqni rivojlantirishda yordam beradi.

Agar bola so'zni topishda qiynalsa, unga kerakli atamani aytib berish va qo'shimcha ravishda tushuntirish zarur. Yangi tushunchani o'rganish faqatgina

foydali emas, balki bola yana bir bor bog'lanadigan fikrlarni qanday ifodalashni eshitadi va bu uning nutqini mustahkamlashga yordam beradi.

Monologik nutq shakllarining o'zlashtirilishi

Monologik nutq, dialogdan farqli o'laroq, bir kishining batafsil xabar berish bilan tavsiflanadi. Bolalar monologlari uchta asosiy shaklda bo'ladi:

1. **Tasvirlash (Tavsif)**
2. **Hikoya qilish (Povest)**
3. **Tahlil qilish (Razm)**

3 yoshdan boshlab bolalar monologik nutqqa birinchi qadamlarni qo'yishadi. Agar bola o'zining o'yinchoqlarini oldiga qo'ysa, u sukunat saqllovchi suhbatdoshlariga gapirishi kerak. Ammo bunday bolalarning nutqlari ma'lum bir umumiy ma'noga ega emas, bu esa tasvirlash yoki hikoya qilishda talab etiladigan xususiyatdir.

Tavsif

Tavsif predmetlar yoki hodisalarni tasvirlashni anglatadi. Bu nutq shakli 4 yoshdan boshlanadi.

Tasvirlash

Bola tasvir yoki o'yinchoq oladi va uni o'z fikricha tasvirlab berishi kerak: o'yinchoqning rangi va shakli qanday, qanday tuyg'ularni uyg'otadi, qandaydir his-tuyg'ularni chaqiradi. Agar bolaning oldida tasvir bo'lsa, u tasvirning mavzusini, qahramonlarini va tafsilotlarini tasvirlaydi.

Tavsiflashni yaxshi rivojlantirish uchun tasvirni qanday bo'lishi haqida tasavvur qilish juda foydalidir. Masalan, tasvirdagi voqealar qanday rivojlanganini va qanday tugaganligini yoki keyinchalik nima bo'lishini tasavvur qilish. Bu bolalarning tafakkurini rivojlantirishga yordam beradi.

Ajoyib usul, bolalarni tavsiflashni o'rganishga yordam beradigan — bu sayrlar. Tabiyat o'zining tabiiy go'zalligi va ko'plab tafsilotlari bilan bolaga ko'plab

imkoniyatlar yaratadi. G'ozakni qanday tasvirlaysiz? Yaproqni? Quyosh nuri qanday? Guldor shaklda qanday?

Boshlang'ich tavsiflash bir necha so'zdan iborat bo'lishi mumkin. Savollar orqali bola qanday tafsilotlarga e'tibor berishi kerakligini tushunib, keyinchalik ular nutqda ishlatishni o'rganadi. Davom etgan ravishda bitta so'zli ifodalar qo'shimcha so'zlar bilan to'ldiriladi, bu orqali bolaning nutqi yanada ifodali va bog'lanishi kuchayadi.

Misol: Yaproq – yashil. Boshqa nima? Yomg'irli. Nima uchun? Chunki yaqinlarda yomg'ir yog'di yoki ertalabda shudring bo'ldi. Bola bir nechta savollarga javob beradi, shunda tasvirli va bog'langan hikoya shakllanadi, bunda yaproqlar va daraxtlar haqida, hatto bolaga tushuncha berishga yordam beradi. Tarixni nafaqat faktlar bilan, balki hissiyotlar bilan to'ldirish orqali, bola monologni asoslarini o'rganganligini ko'rsatadi.

Povest

Povest, o'ylab chiqarilgan mavzuda hikoya qilishni anglatadi. Aslida, bu og'zaki hikoya yozishdir. Yoshga, lug'aviy boylikka va bolalar monologik nutqining hozirgi bosqichiga qarab, povest quyidagi shakllarda bo'lishi mumkin:

- Kundalik voqealar haqidagi hikoya;
- Bola boshidan kechirgan hodisalar haqida hikoya;
- Mavzuli rasmga asoslangan hikoya;
- O'z hikoyalarini yaratish orqali xayol qilish.

Bu shakllarda bola o'z fikrlarini tartibga solib, bog'liq va aniq tarzda taqdim etadi.

Hikoya qilib berish

Birinchi holatda bola biror kishidan, masalan, amakidan, qanday qilib mashinani uzoq vaqt tuzatar ekan, oxir-oqibat u harakatga kelganligi haqida hikoya qilishi mumkin. Ikkinchi holatda bola yozgi dam olishga borishidagi taassurotlari

bilan o'rtoqlasha oladi. Uchinchi holatda – rasm seriyasiga asoslangan hikoya yaratishi mumkin. To'rtinchi holatda esa, bola o'zining qisqa ertaklarini o'ylab topish orqali ijodiy tasavvurini rivojlantiradi.

Kattalarning vazifasi – bola o'z hikoyasini nafaqat bog'liq, balki mantiqan ham to'g'ri qurishiga yordam berishdir. Muhimi, faktlardan faktlarga bevosita o'tmaslik va ularni bog'lovchi gaplar bilan izohlash zarur. Masalan, bola delfinlar haqida gapirgan bo'lsa, keyin bir do'sti bilan tanishganidan so'ng, ularni qanday bog'lash kerakligini so'rash: «Sen hozir delfinlar haqida gapirding, endi esa do'stingni tanishtiryapsan? Nima bo'ldi undan oldin?»

Tahlil qilish

Tahlil qilish – bolalar uchun monologik, mantiqan bog'langan nutqning eng murakkab shakllaridan biridir. Shuning uchun unga alohida e'tibor qaratish zarur. Tahlilning o'ziga xosligi shundaki, u asosiy tarkibiy qismlarga tayangan holda quriladi:

- Faktni tasvirlash;
- Dalil izlash;
- Sabab va natija o'zaro bog'liqligini aniqlash;
- Xulosa qilish.

Buning barchasi nafaqat bolalar, balki kattalar uchun ham qiyin vazifa bo'lishi mumkin, agar bu masalaga bolalikda e'tibor qaratilmagan bo'lsa. Doshkol yoshida tahlil qilish ko'pincha "Nega?", "Nima uchun?", "Nechun?" kabi savollarga mustaqil javob izlashga yordam beradi.

Bu malakani rivojlantirishning mukammal usuli – bolaga o'zini qiziqtirgan biror narsa haqida o'ylashga yordam berishdir. Masalan, bola muzlatgichda muz bo'laklarini ko'rsa, u albatta savollarni berishi mumkin. Faqatgina javoblar bilan cheklanib qolmaslik, bolani "Nima uchun odamga muz kerak?" kabi savollarni muhokama qilishga undash foydali bo'ladi. Bu yerda kattalar formulalarni to'g'ri

qurish va g'oyalarni muhokama qilishda yordam berishi mumkin, lekin bu bolalar uchun ikki baravar foydali bo'ladi: tahlil qilish qobiliyati shakllanadi va bilim olishga bo'lgan qiziqish rivojlanadi.

Ijodiy faoliyatni monologik nutqni rivojlantirishda ishlatish

Ijodkorlik – bu doshkol bolalariga monologik va dialogik nutq shakllarini egallashda eng samarali vositalardan biridir. Teatr faoliyati – bu eng samarali mashg'ulotlardan biri bo'lib, katta yoshdagi doshkol bolalarida monologik nutqni rivojlantirish uchun juda foydali hisoblanadi. Teatr o'yinlari, rolli o'yinlar va boshqa ijodiy faoliyatlar bolaga o'z fikrlarini izchil, bayonli tarzda ifodalashni o'rgatadi, shuningdek, bolalar o'zlarini erkin va o'ziga ishonch bilan ifodalashga yordam beradi.

Teatr o'yinlari va ertaklarni sahnalashtirish — bolalarning monologik nutqini rivojlantirishda muhim bosqichlar bo'lib, ular nafaqat hikoya qilish ko'nikmasini rivojlantirish, balki bolalarni o'z fikrlarini va his-tuyg'ularini turli ifoda vositalari orqali aytishni o'rgatadi. Bunday o'yinlar bolalardan faol ishtirokni, rollarni taqsimlashni va turli obrazlar nomidan fikr bildirishni talab qiladi, bu esa nutqni bog'lanish va mantiqiylikini rivojlantirishga yordam beradi.

Teatr o'yinlari va monologik nutqni rivojlantirish

Teatral o'yinlar va sahnalashtirishlar bolalarga matnni yodlash va uni ifodalangan holda qaytarish zaruriyatini keltiradi, bu esa monologik nutqni rivojlantirishga yordam beradi. Bu matnni aniq so'zma-so'z eslab olish yoki bolalar uchun o'z so'zlari bilan mazmunni qayta aytish bo'lishi mumkin. Muhimi, bolalar o'z fikrlarini belgilangan sharoitda ifodalashni o'rganadilar, bu esa ularning nutqini rivojlantiradi va uni mantiqiy va ifodali qiladi.

Teatr o'yinlarining o'ziga xosligi shundaki, bolalar obrazni tushunib, unga kirib boradilar, personajlarning his-tuyg'ularini ifodalash uchun mimika va intonatsiya ishlatadilar. Shunday qilib, ular nafaqat matnni o'rganadilar, balki

fikrlarni ma'lum bir vaziyatda ifodalashni o'rganadilar, bu esa monologik nutqni rivojlantirishga yordam beradi.

Teatr o'yinlaridan monologik nutqni rivojlantirish uchun foydalanish

1. **Ertaklarni sahnalashtirish.** Teatr o'yinlarining muhim qismi bu – ertak personajlari nomidan fikr aytish yoki o'ylab topilgan hikoyalarni aytish. Rollarni va matnni bilish bolalarga xotira, ifodalovchi nutqni rivojlantirishga yordam beradi.

2. **Ifodalangan o'qish.** Bolalar matnni ifodali o'qiganida, ular nafaqat hikoyaning mazmunini tushunadilar, balki personajlarning fikrlarini etkazishni, ularning his-tuyg'ularini ifodalashni o'rganadilar, bu esa ularning monologik nutqini rivojlantiradi.

3. **O'z hikoyalarini yaratish.** Ba'zida bolalarga o'z fikrlarini ifodalash osonroq bo'ladi, agar ular o'z hikoyalarini yaratishga imkoniyat topsalar. Tasavvur qilish va o'z hikoyalarini yaratish — bu monologni rivojlantirish uchun ajoyib mashqdir.

Kundalik hayotda monologik nutqni rivojlantirish

Faoliyat va o'yinlar bilan birga, bolalar bilan oddiy kundalik muloqot ham monologik nutqni rivojlantirish uchun yaxshi asos bo'lishi mumkin. Muayyan mashg'ulotlar va o'yinlardan tashqari, bolalar bilan kundalik muloqotda monologik nutqni rivojlantirish uchun ko'plab imkoniyatlar mavjud. Masalan:

- **Yangi predmetni tavsiflash.** Agar bola yangi o'yinchoq yoki uy jihozini ko'rsa, unga uni tavsiflashni, nima yoqishini aytishni taklif qiling. Tavsiflash uchun obyektlar sifatida kundalik buyumlar, o'yinchoqlarni tanlash mumkin.

- **Hodisa haqida muhokama qilish.** Atrof-muhitdagi hodisalarni muhokama qilish ham monologik nutqni rivojlantirish uchun yaxshi usuldir. Masalan, biror multfilm yoki hikoyadagi qahramonlarning xulq-atvorini muhokama qilish, kim to'g'ri va kim noto'g'ri ekanligini aytib berish. Muhim jihati shundaki, bola voqealarni faqat qaytarish bilan cheklanmay, o'z nuqtai nazarini aytishi, nima uchun shunday deb hisoblashini tushuntirishi kerak.

- **Kechikish va tasavvur qilish.** Ko'cha hodisalarini muhokama qilish ham monologik nutqni rivojlantirish uchun yaxshi mavzu bo'lishi mumkin. Masalan, bola ko'chada buvisi yordam berayotgan bolani ko'rganida, u shunday yordam berishni to'g'ri qabul qiladi deb o'ylaydimi? Nima uchun?

Nutq rivojlanishining asosiy maqsadlari

Nutq rivojlanishining asosiy maqsadi — bolalarga faqat bog'langan va grammatik jihatdan to'g'ri so'zlashni o'rgatish emas, balki ularning o'z fikrlarini aytishga, his-tuyg'ularini bo'lishishga va tasavvurini namoyish etishga bo'lgan istagini qo'llab-quvvatlashdir. Asosiy maqsad — bolalarni nutqqa bo'lgan muhabbatni rivojlantirish, ular bilan samimiy va ifodali muloqot qilish istagini uyg'otishdir. Kattalar yordamida o'z fikrlarini ifodalash va to'g'ri tarzda nutq qilish imkoniyatlarini yaratish, bolalarning monologik nutqini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

8-§. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar va o'smirlarning logopedik reabilitatsiyasi

Reja:

- 1. Rivojlanishida og'ishlari bo'lgan bolalarni reabilitatsiya qilish tizimi**
- 2. Zamonaviy reabilitatsiya kontseptsiyasi**
- 3. Rivojlanishdagi og'ishlari bo'lgan bolalar va o'smirlarga tibbiy-pedagogik yordamni tashkil qilish**

1.Rivojlanishida og'ishlari bo'lgan bolalarni reabilitatsiya qilish tizimi

O'zbekistonda rivojlanishida og'ishlari bo'lgan bolalarni reabilitatsiya qilish tizimi asosan nuqsonni va unga bog'liq psixik rivojlanish xususiyatlarini bartaraf etishga qaratilgan, bu esa har doim bolalarni jamiyatga to'liq integratsiyalashuvini ta'minlamaydi. Tibbiyot va korreksion pedagogikaning dolzarb muammolaridan biri bolalardagi nuqsonlarni tuzatishdan kompleks tibbiy-psixologik-pedagogik reabilitatsiyaga o'tish hamda rivojlanishida og'ishlari bo'lgan bolalar va o'smirlarni ijtimoiy muhitga ularning psixofizik imkoniyatlari darajasiga mos ravishda kiritishdir.

Dunyoda 500 milliondan ortiq inson intellektual, jismoniy yoki sezgirlik xatoliklari tufayli nogiron sifatida rasmiy tan olingan, ulardan 17% ini bolalar tashkil etadi. Bolalarda nogironlik rivojlanishdagi buzilishlar, o'z-o'zini parvarishlash, harakat qilish, orientatsiya, o'rganish, muloqot qilish, o'z xulqini nazorat qilish, kelajakda mehnat faoliyatini amalga oshirish kabi sohalarda jiddiy cheklovlarni keltirib chiqaradigan diziadaptsiya sifatida aniqlanadi. Hozirgi kunda "nogiron bolalar" atamasi o'rniga yanada etik jihatdan to'g'ri bo'lgan ta'riflar ishlatiladi – "rivojlanishida og'ishlari bo'lgan bolalar", "maxsus ehtiyojlari bo'lgan bolalar", "maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar".

Maxsus adabiyotda reabilitatsiya rivojlanishida og‘ishlari bo‘lgan shaxslarni ijtimoiy muhitga kiritish, jamiyat hayoti va mehnatga jalb qilish uchun yo‘naltirilgan tibbiy-pedagogik va ijtimoiy chora-tadbirlar tizimi sifatida ko‘rib chiqiladi, bu ularning psixofizik imkoniyatlari darajasiga mos ravishda amalga oshiriladi. Agar adaptatsiya muhiti bilan moslashuvni nazarda tutsa, reabilitatsiya esa shaxsning to‘liq ijtimoiy integratsiyasini ta‘minlashni maqsad qiladi.

Agar adaptatsiya muhitga moslashuvni nazarda tutsa, reabilitatsiya esa – tiklash, faollashtirish sifatida tushuniladi. Reabilitatsiyaning muhim jihati rivojlanishida og‘ishlari bo‘lgan bola yoki o‘smirning reabilitatsiya salohiyatini aniqlashdir, bu uning organizmining zaxiraviy imkoniyatlaridan iborat bo‘lib, yo‘qolgan funksiyalarni to‘liq qayta tiklash va rivojlanishdagi og‘ishlarni bartaraf etishga imkon beradi.

Bola huquqlarini amalga oshirish, BMT Konvensiyasiga muvofiq, unga Rossiya ham amal qiladi, birinchi navbatda barcha bolalarga, jumladan, rivojlanishida jiddiy og‘ishlari bo‘lgan bolalarga to‘liq jamiyat hayoti ta‘minlanishi, ularga o‘z imkoniyatlarini maksimal darajada amalga oshirish uchun zarur sharoitlar yaratish, ularni reabilitatsiya xizmatlari, ta‘lim va tarbiya bilan ta‘minlashga qaratilgan.

So‘nggi yillarda ijobiy hodisa sifatida rivojlanishida turli og‘ishlari bo‘lgan bolalar va o‘smirlarning holatini baholashda asosan tibbiy-etilogik jihatlardan ijtimoiy-psixologik jihatlariga o‘tishning ahamiyatli o‘zgarishini ko‘rsatish mumkin. Bu, shuningdek, shaxsning ijtimoiy statusiga oid masalalarni oldinga surish bilan bog‘liq. Funktsional baholash esa shaxsning to‘liq xususiyatlarini va faoliyat darajalarini o‘z ichiga oladi. Bunday baholash mutaxassislarga rivojlanishida og‘ishlari bo‘lgan bolalar va o‘smirlar uchun reabilitatsiya va ijtimoiy moslashuvning aniq yo‘nalishlarini va xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi.

Funktsional baholashning komponentlariga quyidagilar kiradi: qo‘yilgan tashxisni hisobga olgan holda somatik sog‘liq holati, o‘tkazilgan davolashning ta‘siri; somatik ta‘sirning motorika, sensorli va kommunikativ qobiliyatlar (eshitish,

ko‘rish, nutq); kognitiv faoliyat holati, ruhiy holat; affektiv sohaning o‘ziga xosliklari, shu jumladan, xavotirlik darajasi va hayotdan qoniqish darajasi; kundalik hayot faoliyatining o‘ziga xosliklari, shu jumladan, o‘z-o‘zini parvarishlash va ijtimoiy faoliyat imkoniyatlari; engillashtirilmagan to‘siqlar, to‘siqlar (jismoniy va ijtimoiy) mavjudligi – maktabda, uyda, jamiyatda, shaxsiy maqsadlarga va istalgan turmush tarziga erishishga to‘sqinlik qiluvchi; iqtisodiy holatni va moliyaviy qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlarini baholash; kundalik hayot faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va shaxsiy maqsadlarga va afzal ko‘rilgan turmush tarziga erishishda emotsional hamda jismoniy yordam ko‘rsatadigan ijtimoiy yordam tizimining mavjudligi.

2.Zamonaviy reabilitatsiya kontseptsiyasi

Zamonaviy reabilitatsiya kontseptsiyasi rivojlanishida og‘ishlari bo‘lgan bolaga kompleks baholashni o‘z ichiga olgan integrativ yondashuvni nazarda tutadi, bu esa defektning tuzilishini baholash va shunday atalgan funktsional tashxisni o‘rnatishni o‘z ichiga oladi. Bu tashxis ruhiyatning buzilgan va saqlanib qolgan komponentlarini baholashni, intellektual-kognitiv buzilishlar, emotsional-lichnostli xususiyatlarning o‘zaro aloqasini va shaxsning ijtimoiy statusini baholashni o‘z ichiga oladi.

Kompleks reabilitatsiyaning samaradorlik natijalarining sifatli ko‘rsatkichlariga quyidagilar kiradi: psixologik va boshqa funktsional buzilishlarni bartaraf etish; motorika, nutqni tuzatish; kommunikativ qobiliyatlarni tiklash (o‘zlashtirish); faoliyatni faollashtirish; jamiyatga integratsiya qilish.

Reabilitatsiya faoliyati, tibbiy-ijtimoiy va psixologik-pedagogik bo‘lishi mumkin, tizimli, muntazam va izchil bo‘lishi kerak, reabilitatsiya ishining asosiy prinsiplariga tayanishi kerak:

– Bosqichlilik prinsip reabilitatsiya ishini uning intensivligini asta-sekin oshirish orqali olib borishga imkon beradi, bir reabilitatsiya turidan ikkinchisiga o‘tish imkonini yaratadi; – Dialektik birlik prinsip nafaqat reabilitatsiya jarayonining ketma-ketligini yaratadi, balki...

va shuningdek, tibbiy, ijtimoiy va psixologik-pedagogik reabilitatsiya jarayonlarining kuchi va murakkabligini mahorat bilan birlashtirish;

– Turli yo‘nalishlilik prinsip reabilitatsiya jarayonining ko‘p qirraliligini hisobga oladi, oilaviy, uy-joy, kasbiy, madaniy-ma‘rifiy va boshqa sohalardagi reabilitatsiya ishlarining uyg‘unligini ta‘minlaydi; – Hamkorlik prinsip reabilitatsiya jarayoniga rivojlanishdagi og‘ishlari bo‘lgan bolani faol jalb qilishni nazarda tutadi, uni reabilitatsiya ob'ektidan sub'ektiga aylantirish, uning ijtimoiy-psixologik statusini tiklash va jamiyatga integratsiyasini ta‘minlash maqsadida.

Rivojlanishdagi og‘ishlari bo‘lgan bolalar va o‘smirlarning ijtimoiy moslashuv imkoniyatlari asosiy buzilishlarning xarakteri va og‘irligiga, qo‘shimcha og‘ishlarning mavjudligiga, ularning individual xususiyatlariga, o‘qitish va tarbiyalash jarayonining tashkil etilishiga, yaqin atrofdagi ijtimoiy muhitning ta'siriga bevosita bog‘liqdir.

Tibbiy-psixologik-pedagogik va korriksion tadbirlarni o‘tkazishda, rivojlanishdagi og‘ishlari bo‘lgan bolalar bilan ishlashda mutaxassislariga quyidagi asosiy prinsiplarga amal qilish muhimdir:

1. Bolalar huquqlarini, jumladan, bolalar huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiya asosida, shaxsni rivojlantirish, aql-idrok va jismoniy qobiliyatlarni rivojlantirishga, shuningdek, rivojlanishdagi og‘ishlari bo‘lgan bolalarning o‘z individual xususiyatlarini saqlash huquqini amalga oshirishga harakat qilish.

2. Korriksion-rivojlantirish mashg‘ulotlariga barcha bolalarni, jumladan rivojlanishdagi bir nechta og‘ishlari bo‘lgan bolalarni ham jalb etish, har bir bolaning rivojlanish va korriksiya uchun individual dasturini ishlab chiqish.

3. Bolalarning rivojlanishidagi o‘zgarishlarni baholashda uni boshqa bolalar bilan solishtirmaslik, balki uni o‘zining oldingi rivojlanish bosqichi bilan solishtirish.

4. Bola uchun xushmuomala muhit yaratish, psixologik xavfsizlikni shakllantirish, bolaning qiyinchiliklari va rivojlanishdagi muammolariga nisbatan tushunish bilan yondashish, har bir bolada pedagogik ishda tayanch bo‘la oladigan ruhiy va shaxsiy rivojlanishning salbiy tomonlarini topishga harakat qilish.

5. Bolalar rivojlanishidagi o‘zgarishlarni baholashda, ularning kelajakdagi rivojlanish va ijtimoiy moslashuv imkoniyatlarini aniq tasavvur qilish.

6. Barcha bolalarga, shu jumladan, jismonan zaif, notekis, oson qo‘zg‘aladigan bolalarga xotirjam, teng va xushmuomala munosabatda bo‘lish.

7. Har bir bola uchun aql-idrok va jismoniy faoliyatni ratsional tashkil etish, gigiyena, charchoqqa qarshi profilaktika va kun tartibiga odatlanishga yo‘naltirilgan dastur ishlab chiqish.

8. Kasbiy etikani saqlash. Har bir bolaning tashxis va prognozi mutaxassislarning kasbiy siridir.

9. Bolalarning aqliy va emosional rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, ularning psixologik holati, quvonch, sokinlik va xotirjamlik asosida, bolaning individual qobiliyatlari va qiziqishlarini rivojlantirish.

10. Bola ishini baholashni asta-sekin, lekin tizimli ravishda o‘z-o‘zini baholash jarayoniga kiritish.

3.Rivojlanishdagi og‘ishlari bo‘lgan bolalar va o‘smirlarga tibbiy-pedagogik yordamni tashkil qilish

Shartli ravishda, rivojlanishdagi og‘ishlari bo‘lgan bolalar va o‘smirlarga tibbiy-pedagogik yordamni tashkil qilishni uch bosqichga bo‘lish mumkin.

Birinchi bosqich – bu markaziy nerv tizimining zararlanishi va xavf guruhiga kiruvchi bolalarga maxsus yordam ko‘rsatish. Bu yordam tug‘ruq uyi va maxsus psixonevrologik stattsionarlar va yangi tug‘ilgan bolalar va chaqaloqlar uchun shifoxonalar bo‘limlarida boshlanadi, so‘ngra ambulator sharoitda bolalar nevropatologi yoki psixiatri tomonidan kuzatilib, maxsus bolalar bog‘chalari va bolalar uylari orqali davom etadi. Ushbu bosqichda tibbiy yordam va mavjud buzilishlarni tuzatishga va kelajakdagi rivojlanishdagi og‘ishlarni oldini olishga qaratilgan kompleks davolash va korreksion tadbirlar muhim ahamiyatga ega.

Ikkinchi bosqich – bu rivojlanishdagi og‘ishlari bo‘lgan bolalarga maktabgacha ta’lim yoshida maxsus yordam ko‘rsatish. Bu yordam maxsus stattsionarlar, sanatoriyalar, bolalar bog‘chalari, bolalar uylari, tuman poliklinikalari va psixonevrologik dispanserlarda amalga oshiriladi. Bolalarni bolalar bog‘chalari va bolalar uylari uchun yuborish tuman, shahar va viloyat tibbiy-psixologik-pedagogik maslahat xizmati tomonidan amalga oshiriladi, bu erda ota-onalar o‘z bolalarini nevropatologlar yoki psixonevrologlar tavsiyasiga binoan olib boradilar. Ushbu bosqichda kompleks davolash, sog‘lomlashtirish va korreksion tadbirlar ko‘proq pedagoglar, defektologlar, logopedlar tomonidan amalga oshiriladi. Maxsus bolalar ta’lim muassasalari rivojlanishdagi og‘ishlarning xarakteriga va nuqsonning og‘irlik darajasiga qarab ajratiladi.

Uchinchi bosqich – rivojlanishdagi og‘ishlari bo‘lgan bolalar va o‘smirlarga maxsus yordam ko‘rsatish tuman poliklinikalari, psixonevrologik dispansellar, maxsus stattsionarlar, sanatoriyalar, maxsus maktablar va internat maktablari, bolalar uylari va nogironlar uylari orqali amalga oshiriladi.

Muhim va dolzarb muammolar qatoriga quyidagilar kiradi: rivojlanishdagi og‘ishlari bo‘lgan bolalar bilan sog‘lom tengdoshlari o‘rtasida aloqalarni kengaytirish; ushbu bolalar bilan ishlaydigan pedagoglar, shifokorlar, psixologlar va ota-onalar uchun maxsus assotsiatsiyalar tashkil etish.

Rivojlanishdagi og‘ishlari bo‘lgan bolalar va o‘smirlarga reabilitatsiya kompleks tarzda amalga oshirilishi kerak. Tibbiy, psixologik, pedagogik va ijtimoiy reabilitatsiyani ajratish mumkin.

Tibbiy reabilitatsiya jarayonida rivojlanishdagi og‘ishlari bo‘lgan bolalarda erta serebral yetishmovchilikni davolash, dori-darmon bilan davolash, fizioterapiya, fitoterapiya, psixoterapiya, tibbiy jismoniy tarbiya, umumiy sog‘lomlashtirish davolash tadbirlari o‘tkaziladi. **Psixologik reabilitatsiya** jarayonida rivojlanishdagi og‘ishlari bo‘lgan bolalarning psixologik holati aniqlanadi; kasallikdan kelib chiqqan dastlabki buzilishlar va kasallik holatida g‘ayrioddiy rivojlanish tufayli yuzaga kelgan ikkilamchi og‘ishlar aniqlanadi; shaxsning deviasiyalarini, bolalar va o‘smirlarning psixologik rivojlanishidagi og‘ishlarni bartaraf etish ishlari olib boriladi.

Korreksion-pedagogik reabilitatsiya korreksion ta'lim va tarbiya jarayonida, rivojlanishdagi og‘ishlari bo‘lgan bolalarga pedagogik yordam ko‘rsatishda amalga oshiriladi. Reabilitatsiya tadbirlarining kompleksidir, pedagogik va ijtimoiy orqaga chekinishni bartaraf etish, intellektual, sensor, nutq va shaxsiy imkoniyatlarni hisobga olgan holda rivojlanishdagi og‘ishlari bo‘lgan bolalar va o‘smirlar uchun to‘g‘ri kasbiy yo‘naltirish, bu ular uchun oddiy hayot sharoitlariga moslashishga, ya'ni ijtimoiy reabilitatsiyaga asos yaratadi.

Birinchi yillarda bolada rivojlanishdagi har qanday og‘ish nutqning yetarlicha rivojlanmasligi bilan birga bo‘ladi. Nutq bolaning atrof-muhit bilan ijtimoiy aloqalarini shakllantirishning asosidir, shuning uchun nutq rivojlanishining orqada qolishi yoki boshqa nutq funksiyalaridagi buzilishlar bolada verba kommunikatsiyasi bilan bog‘liq muammolarni keltirib chiqaradi, bu esa ob'ektiv

ravishda shaxs va jamiyat o'rtasidagi mavjud aloqalarni buzadi va nutq bilan o'zaro muloqotda namoyon bo'ladi. O'ziga xosligi va ona nutqini o'zlashtirishdagi qiyinchiliklar, nutq buzilishlari, kommunikativ faoliyatning o'ziga xosliklari deyarli barcha rivojlanishdagi og'ishlar bilan bog'liq bo'ladi: aqliy yetishmovchilik, psixik rivojlanishning kechikishi, bolalar serebral falaji, eshitish va ko'rish buzilishlari, emotsional buzilishlar va ular maxsus korreksion ta'sir tizimini talab qiladi.

Kompleks rehabilitatsiya tizimining muhim tarkibiy qismi va rivojlanishdagi turli xil og'ishlari bo'lgan bolalar va o'smirlar uchun korreksion-pedagogik rehabilitatsiyaning asosiy bo'limlaridan biri **logopedik rehabilitatsiya** (abilitatsiya) hisoblanadi, u biz tomonidan yangi nutq imkoniyatlarini yaratish, kommunikativ faoliyatni normallashtirish, ijtimoiy salohiyatni oshirish, ya'ni shaxsning jamiyatda o'zini amalga oshirish imkoniyatlarini oshirish kontekstida ko'riladi. Logopedik rehabilitatsiya ijtimoiy muhit sharoitiga faol moslashish jarayonida, rivojlanishdagi og'ishlari bo'lgan bolalar va o'smirlarning jamiyatga integratsiyalashishida muhim rol o'ynaydi.

Logopedik rehabilitatsiya murakkab va kompleks jarayon bo'lib, avvalo nutq faoliyatining buzilishlarini tuzatish va kompensatsiya qilishga qaratilgan. Uning amalga oshirilishida sensor funksiyalarini rivojlantirish; motorikani, ayniqsa nutq motorikasini rivojlantirish; aqliy faoliyatni, eng avvalo fikrlash, xotira, diqqatni rivojlantirish; bolaning shaxsiyatini shakllantirish va ijtimoiy munosabatlarni bir vaqtda tartibga solish; ijtimoiy muhitga ta'sir ko'rsatish ko'zda tutiladi.

Xususan, eshitish qobiliyati buzilgan bolalarni kompleks rehabilitatsiya qilish va ijtimoiy moslashuvining asosiy vazifalaridan biri **nutq va mantiqiy fikrlashni rivojlantirish** hisoblanadi. Eshitmaydigan bolalarda nutq tabiiy ravishda rivojlanmaydi, ular uni mustaqil ravishda o'rganishga qodir emaslar, uning o'rniga mimika, daktilologiya, labdan o'qish kabi o'ziga xos muloqot shakllarini qo'llashga harakat qiladilar. Eshitish qobiliyati buzilgan bolada nutq muloqotiga bo'lgan ehtiyojni shakllantirish uning to'laqonli rivojlanishi uchun asosiy shartdir. Nutq rivojlanishini shakllantirishning erta boshlanishi uning fikrlashini anomali

rivojlanishining oldini olish, aqliy faoliyat buzilishlarini oldini olish imkonini beradi. Eshitmaydigan bolaning nutq rivojlanishini rag‘batlantirish bosqichma-bosqich uch asosiy yo‘nalishda amalga oshiriladi: **til qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish; nutq faoliyatini rivojlantirish; tilning asosiy qonuniyatlarini o‘rganishga tayyorgarlik.**

Davolash-pedagogik, shu jumladan logopedik ish ushbu bolalar bilan ishlashda nihoyatda erta, kompleks va individual bo‘lishi kerak, eshitish buzilishi, nutq va intellektning holatiga qarab farqlanadi. Nutq eshitishini shakllantirish va rivojlantirish metodikasining samaradorligi mutaxassislar tomonidan emas, balki jamiyat tomonidan baholanishi kerak. Ushbu metodikaning muvaffaqiyatli qo‘llanilishining mezoni eshitish qobiliyati buzilgan va eshitadigan bolalar o‘rtasidagi nutq muloqotining amaliyoti hisoblanadi.

Nutq buzilishlari ko‘z nuqsonlari bo‘lgan bolalarda turli, tuzilishi va namoyon bo‘lish darajasi jihatidan murakkab bo‘lib, bu ularning nutqini shakllantirishdagi murakkab sharoitlar bilan tushuntiriladi. Ko‘z nuqsonlari bo‘lgan bolalarda logopedik abilitatsiya bosqichma-bosqich amalga oshiriladi, nutqning shakllanish darajasi, relief rasmlar, maxsus o‘yinchoqlar to‘plamlari yordamida ularning taktil identifikatsiyasi kabi vositalar bilan hisobga olinadi.

Logopedik korreksiya fonetik, leksik va grammatik nutq komponentlarini farqlanib, bolalarning ko‘rish holati, nutqi, nutqdan tashqari funksiyalari, individual va yoshga oid xususiyatlari hisobga olinib o‘tkaziladi. Nutq ko‘nikmalarining rivojlanishi motor koordinatsiyasini, makon bo‘yicha yo‘nalishni va konstruktiv praksiyni rivojlantirish bilan bog‘lanadi, bu esa atrof-muhit haqidagi tushunchalarni va haqiqiy bilimlarni chuqurlashtirishga qaratilgan. Ko‘z nuqsonlari bo‘lgan bolalar uchun maxsus logopedik reabilitatsiya sharoitida nutqning kompensator rolini oshirish va bolalarni maktab ta‘limiga va ijtimoiy reabilitatsiyaga tayyorlash uchun mustahkam poydevor yaratiladi.

Nutq buzilishlari va ularning korreksiyasi **intellektual buzilishlari bo‘lgan bolalarda** ularning oliy nerv faoliyati va psixik rivojlanishi xususiyatlari bilan

belgilanadi. Bunday bolalarda nutq buzilishlari sezilarli darajada aqliy faoliyatning jiddiy buzilishi, psixikaning butunlay anomali rivojlanishi fonida namoyon bo‘ladi. Nutq faoliyatining buzilishi tizimli xarakterga ega bo‘lib, semantik defektning ustunligi bilan tavsiflanadi va ularni tahlil qilishda farqlanib yondashuvni talab qiladi va buni bartaraf etish juda qiyin bo‘ladi.

Nutqni rivojlantirishdagi muhim yo‘nalishlar quyidagilardan iborat: boshqa faoliyat (ob'ektli, o‘yinli va boshqalar) haqida nutqiy muloqot uchun sharoitlar yaratish; nutqni rivojlantirish bo‘yicha maxsus frontal mashg‘ulotlar; har bir bolaning nutq buzilishining xususiyatlari va uning individual xususiyatlarini maksimal darajada hisobga olish. Intellektual buzilishlari bo‘lgan bolalar bilan korreksion ishlarda ularning amaliy tajribasi va tasavvur qilingan shakllarining o‘zaro aloqasini, nutqni fikrlash faoliyatiga kiritish orqali shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Bolalar serebral falajiga (DCP) ega bo‘lgan bolalarda erta davolash-pedagogik ishlar zarur, avvalo motorika, nutq va kommunikativ xulqni rivojlantirishga qaratilgan. DCPda harakat va nutq buzilishlari o‘rtasida bog‘liqlik mavjud. Nutq-harakat analizatorining organik zararlanishi ovoz talaffuzi, nafas olish, prosodiya va boshqalarni buzilishiga olib keladi, ya'ni turli xil dizartriyalarga, DCPning ma'lum namoyon bo‘lishlariga mos keladi. Bu holatlarda psixik va nutq rivojlanishini erta stimulyatsiya qilish, konduktiv tarbiya va serebral falajga ega bolalarni o‘qitish qo‘llaniladi.

DCPda logopedik korreksiya dizartriyaning shakliga, nutq rivojlanish darajasiga, yoshga va bolaning individual xususiyatlariga qarab farqlanadi. Logopedik ishning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: artikulyatsiya pozitsiyalarini va harakatlarini rivojlantirish; og‘iz praksiysini bartaraf etish va oldini olish; umumiy motorikani, qo‘l va barmoqlarning mayda motorikasini rivojlantirish; artikulyatsion motorikani rivojlantirish. Logopedik korreksiyaning xususiyati uning differensial artikulyatsion massaji va gimnastikasi, logopedik

ritmika, davolash jismoniy tarbiya, fizioterapiya va dori-darmon bilan birgalikda amalga oshirilishidadir.

Og‘ir nutq buzilishlariga (alaliya, afaziya, dizartriya, rinolaliya, jiddiy xiqilash) ega bolalar kategoriyasining umumiy xususiyati nutqning doimiy tizimli buzilishi bo‘lib, bu ko‘pincha nevrologik va psixopatologik simptomatika bilan, psixik faoliyatning turli buzilishlari bilan birga bo‘ladi. Logopedik reabilitatsiya farqlanib, bosqichma-bosqich, nutq buzilishining strukturasiga, uning ifodalanganlik darajasiga, yoshga, bolalarning individual xususiyatlariga qarab o‘tkaziladi.

Logopedik reabilitatsiya ijtimoiy muhit sharoitlariga faol moslashish jarayonida, rivojlanishida cheklovlari bo‘lgan bolalar va o‘smirlarni jamiyatga integratsiyalashishida muhim rol o‘ynaydi.

Shunday qilib, rivojlanishida cheklovlari bo‘lgan bolalar va o‘smirlar uchun kompleks reabilitatsiya tizimining muhim tarkibiy qismi bo‘lgan farqlanib logopedik reabilitatsiya jarayonida maxsus metodlar va usullar yordamida nutq funksiyalarining buzilishlari bartaraf etiladi, nutqning kommunikativ funksiyasi tiklanadi, bu esa rivojlanishida turli xil cheklovlari bo‘lgan bolalar va o‘smirlarning ijtimoiy adaptatsiyasi jarayonini qo‘llab-quvvatlaydi va ularning jamiyatga integratsiyasini ta’minlaydi.

9--§. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishlarning o'ziga xos xususiyatlari

Reja:

**1.Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda idrok qilish va nutqning
buzilishi**

2. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar kompleks ijtimoiy adaptatsiya

**3. Eshitish nuqsonining buzilishi tufayli unga eng yaqin bog'liq bo'lgan
funktsiyalar - fikrlash, xotira, xayol va boshqa aqliy jarayonlarga salbiy
ta'sirini kamaytirish ishlari tizimi**

**1.Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda idrok qilish va nutqning
buzilishi**

Eshituvchining yaqqol va turg'un pasayishi nafaqat nutqni idrok qilish, balki ekspressiv nutqning buzilishiga (yoki rivojlan-masligiga) ham olib keladi. Bu holda har bir aniq holatda ekspressiv nutqning buzilishi (rivojlanmaganligi) darajasi eshitishning pasayishi darajasiga (daraja qanchalik og'ir bo'lsa shunchalik yomonlashadi), zaif eshitishning boshlanish vaqtiga, bola rivojlanishining shart-sharoitiga (nutqning rivojlanishi va saqlanishi bo'yicha maxsus choralarni qo'llash uning birmuncha yaxshi holatini ta'minlaydi) bog'liq bo'ladi. Eshituvi pasaygan bolalar uchun bevosita eshitish kamchiligi bilan bog'liq nutq komponentlarining (tarkibiy qismlar) shakllanma-ganligi xosdir. U nutqning barcha tomonlarini qamrab oladi. Biroq, zaif eshituvchilarda eshituv funksiyasi holati bilan bog'liq bo'lmagan nutqiy kamchiliklarning shakli ham kuzatiladi. Bo'lar duduqlanish; nutq tempining buzilishi, rinolaliya, optik disgrafiya va disleksiya, dizartriya, mexanik dislaliya, ovoz buzilishi, alaliya, erta bolalar afaziyasi.

Fonetik-fonematik buzilishlar

Fonematik tizimning normal faoliyat ko'rsatishi barcha nutq tovushlarining bexato eshituv differentsatsiyasi imkoniyatini (akustik jihatdan yaqin tovushlarni qo'shganda ham) va ularning to'g'ri talaffuzini ko'zda tutadi. Fonetik tizim holatini harakterlovchi bu ikki tomon, erta paydo bo'lgan zaif eshitishda normal shakllana olmaydi.

Birinchi darajadagi zaif eshituvchi bolalar quloq suprasi yaqinida, odatdagi suhbat balandligidagi ovozda talaffuz qilingan 75% ko'p bo'lmagan undoshlarni farqlaydilar. Bunda quloqdan 0,5 m. masofadagi uzoqlikda undoshlarni farqlash 60% gacha pasayadi, 2m. masofada esa hatto 40% gacha farqlash imkoniyati pasayadi, bunday sharoitda bog'langan nutqni idrok qilish imkoniyati faqat nutqni to'liq egallagan bolaning o'zida mavjud bo'lgan so'z va iboralarning yaxlit obraziga tayanganligi sababligina sodir bo'ladi. Bunda bola so'z va iboradagi yetishmaydigan qismini anglaydi (ko'pincha xato anglaydi). Agarda bola mukammal nutqga ega bo'lmasa, bunday anglash imkoniyati bo'lmaydi. Shu sababli bir xil darajadagi (biroq nutqiy rivojlanishi turli darajada bo'lgan) zaif eshituvchi bolalar nutq tovushlarini turlicha payqaydilar. Aynan xuddi shu sabab tufayli bir xil darajadagi zaif eshitish holatida tovushlarni eshitish differentsatsiyasi holati birinchi bo'lim o'quvchilariga qaraganda II bo'lim o'quvchilarida nisbatan yomonroqdir. Biroq L.G. Parmonova tadqiqotlariga muvofiq hatto zaif eshituvchilar maktabining birinchi bo'limida ham 78% dan ko'proq yuqori sinf o'quvchilari 4dan 45 juftgacha undosh tovushlarni eshitib farqlamaydilar. Ayniqsa, sirg'aluvchi s va z tovushlarini farqlash qiyin kechadi. Boshqa fonetik guruhga kiruvchi undosh tovushlarni eshitib farqlash birinchi bo'lim o'quvchilari uchun unchalik qiyinchilik tug'dirmaydi.

II bo'lim zaif eshituvchi o'quvchilari uchun aynan sirg'aluvchi va shovqinli tovushlarni idrok qilish birmuncha qiyinchilik tug'diradi. Bundan tashqari, toza akustik xususiyatlar, bu tovushlar talaffuzida" nisbatan kech farqlana boshlanishidan dalolat beradi. Bu yerda nutq harakat analizatorining nutq eshituv analizatoriga tormozlovchi ta'siri kuzatiladi.

Demak, nutq tovushlarini eshitish differentsatsiyasining holati zaif eshituvchilarda, birinchi bo‘lim singari II bo‘lim xususiyatiga ko‘ra shunday - u, bolalarning tovush talaffuzini mukammal o‘zlash-tirishini (keyinchalik yozuvni ham) ta‘minlay olmaydi.

Zaif eshituvchilarda tovush talaffuzining shakllanishi nutq eshituv analizatorining mukammal emasliga tufayli normaga qaraganda ma‘lum miqdordagi kamchiliklar bilan kechadi. Nutq eshituv analizatori nutq-harakat analizatoriga nisbatan o‘zining "yetakchi roli"ni kerakli darajada amalga oshirolmaydi. U yoki bu nutq tovushini eshitib idrok qilish yoki uni o‘xshash tovushlardan farqlab olish imkoniyatining yo‘qligi tufayli.bola mustaqil, bu tovushlarning to‘g‘ri artikulyatsiyasini ham egallay olmaydi. Bundan tashqari, zaif eshituvchi bolalarda nutq harakat analizatori qurilishi va faoliyatida buzilishlar bo‘lishi mumkin va bu tovush talaffuzidagi kamchiliklarga asos bo‘ladi. Tovush talaffuzi buzilishi ayniksa II bo‘lim zaif eshituvchi o‘quvchilarida ko‘p uchraydi. Buning ustiga nafaqat undosh tovushlar, balki unlilar ham buziladi. Biroq, L.G.Paramonovanning ma‘lumotiga ko‘ra, zaif eshituvchilar maktabi birinchi bo‘limida, hatto yuqori sinflarida tovush talaffuzi kamchiliklari mavjud. II bo‘lim zaif eshituvchilari singari bu yerda ham tovush talaffuzining polimorf buzilishlari holati ko‘proq. Bunday buzilish tovushlarning ko‘pgina fonetik guruh,ini qamrab oladi. (har bir o‘quvchiga 11tadan noto‘g‘ri talaffuz qiluvchi tovush to‘g‘ri keladi). Birinchi bo‘lim eshituvchilarida nafaqat artiqo‘lyatsiyey jihatdan murakkab tovushlar,balki, nisbatan artiqo‘lyatsiyey jihatdan oddiy undoshlar talaffuzi ham buziladi. (lab-lab, lab-tish, til oldi t,d,n va boshqalar) Birinchi bo‘limda II bo‘limga Qaraganda unli tovushlar talaffuzida kamchiliklar kamroq kuzatiladi. Uning asosida faqat nutq - eshituv analizatori emas, balki bir vaqtning o‘zida nutq -harakat analizatori ishining mukammal emasligi yotadi.

Nutqning lug‘at va grammatik tizimini buzilishi.

Eshitishning erta pasayishi va kuchli ifodalanishida, bolalarda lug‘at rivojlanishi normadan shu darajada orqada qoladiki ularning ko‘pchiligi maktabga

faqat bir nechtagina chuqurlovchi soʻz bilan keladilar. Biroq, eshitishning yengil pasayishida ham zaif eshituvchilarda nutqning lugʻat tomoni odatda buzilgan boʻladi. Lugʻat boyligining rivojlanmaganligi asosida jaranglashi boʻyicha yaqin soʻzlarni eshitib-farqlab idrok qilish imkoniyatining yoʻqligi va soʻzning urgʻusiz kismalarini noaniq idrok qilish yotadi. Buning natijasida zaif eshituvchi bola koʻpincha soʻzning urgʻuli kisminigina ozmi-koʻpmi aniq eshitib idrok qilish kobilyatiga ega. Bu nutqning lugʻat tomonini shakllanishi uchun toʻla konli asos boʻlib xizmat qila oladigan, eshituv obrazlarining "kesikligiga",-noaniqligiga va yetarli turgʻun emasligiga olib keladi.

R.M.Boskis, A.G.Zikeyeva, K.G.Korovina va boshqalar tadkikotiga muvofik, zaif eshituvchilar uchun lugʻat boyligining nixs-yatda chegaranganligi harakterlidir. R.M.Boskis boʻyicha, kundalik predmet va harakatlarni nomlashda 27,7 % zaif eshituvchi oʻquvchilargina 80% toʻgʻri javobni beradilar. Zaif eshituvchilar predmet belgilari nomini ham qiyinchiik bilan oʻzlashtiradilar. Chalgʻituvchi ahamiyatga ega va kasbiy soʻzlarni oʻzlashtirish zaif eshituvchi bolalar uchun alox.ida qiyinchilik tugdiradi.

Shubhasiz, bir soʻzni boshqasi bilan majburiy almashtirishning bunday turlari, eng avvalo, zaif eshituvchi bolada u yoki bu vaziyatda unga kerakli boʻlgan birmuncha tufi soʻzning yoʻqligi bilan tushuntiriladi, yaʼni lugʻatning kambag-alligi , shuningdek soʻzning grammatik ahamiyatini yetarli tushunmaslikdandir. Zaif eshituvchi bolalar uchun soʻzning tovush-boʻgʻin toʻzilishini qoʻpol boʻzish harakter-lidir. Bu eshituv idrokining differensirlashmaganligi bilan izoxlanadi. Bu buzilishlar kichik sinf oʻquvchilari uchun harakterli va eng avvalo soʻzning urgʻusiz qismlariga tegishlidir. Bu qismda ayrim tovushlar tushib qoladi (ayniksa ketma-ket keluvchi undoshlar), ortiqcha tovushlar kushiladi yoki ular aralashadi. Ayniqsa, soʻz oxiri tez-tez tushib qoladi, koʻpincha bu deyarli soʻzning urgʻuli qismigina qoladi. ("maktab" oʻrniga "tab"). Zaif eshituvchilar lugʻatining xususiyatlari shunga guvohlik beradiki, lugʻat ularning bogʻlangan nutqi uchun toʻlaqonli "qurilish materiali" boʻlib xizmat qila olmaydi va oldindan ibora toʻzilishining kamchiligini belgilaydi. Zaif eshituvchilarning impressiv nutqini tekshirish singari, ekspressiv

nutqini har tomonlama tekshirish muhimdir. Agar nutq rivojlanmaganligidan tashqari eshitish funksiyasi holati bilan bevosita bog'liq bo'lmagan, nutqning qandaydir boshqa buzilishlari mavjud bo'lsa (masalan, duduqlanish, rinolaliya va boshqalar.), U holda tekshirish nomlangan kamchiliklar alomatlarining ketishi bilan tuldirladi.

2.Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar kompleks ijtimoiy adaptatsiya.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar kompleks reabilitatsiyasi ijtimoiy adaptatsiyasining asosiy vazifalaridan biri nutqi va mantiqiy tafakkurni rivojlantirish hisoblanadi. Eshitmaydigan bolalarda nutq mustaqil ravishda rivojlanishi mumkin emas, ular nutqni mustaqil egallash holatida emas, ular nutqning yo'qligini muloqotning o'ziga xos shakllari-mimika, daktilologiya, labdan o'qish kabilar bilan almashtirishga urinadilar. Yeshitishi buzilgan bolada kattalar va tengdoshlari bilan nutqiy muloqotga ehtiyojni shakllantirish uning to'liq rivojlantirishning asosiy shakli hisoblanadi. Eshitish buzilishi yaqqol ifodalangan bolada nutqni shakllantirishni erta boshlash uning tafakkurining anomal rivojlanishini, bilishni, bilim faoliyatini buzilishini ogohlantirish imkonini beradi. Yeshitmaydigan bolalarda nutqning rivojlanishini stimullashtirish bosqichabosqich va kommunikativ aloqalarni o'rganish motivi qo'lga kiritiladigan ketma-ket o'zgarishlar bilan uch asosiy yo'nalish bo'yicha o'tkaziladi: til qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish; nutqiy faoliyatini rivojlantirish; tilning asosiy qonuniyatlarini o'zlashtirishga tayyorgarlik; Bu darajadagi bolalar bilan davolov-pedagogik, shu jumladan logopedik ishlar erta boshlangan, kompleks va eshitish nuqsonining og'irligi va xarakteri, bolalar nutqining va intellektining xolatidan kelib chiqib , differensial bo'lishi kerak. Nutqiy eshitish va nutqiy muloqot shakllanishi va rivojlanishining natijasi mutaxassis tomonidan emas, jamiyat tomonidan baholanishi kerak. Eshitish qobiliyati cheklangan bolalarni o'qitishda turli hil aloqa vositalari qo'llaniladi: og'zaki nutq, barmoq izlari, imo-ishora nutqi, lab o'qish. Kognitiv faoliyatda og'zaki-mantiqiy shakllarga qaraganda, bilishning vizual shakllari ko'proq rol o'ynaydi. Og'zaki nutq tizimini rivojlantirishda yozma nutq karlar uchun ayniqsa muhimdir. Eshitish qobiliyati cheklangan bolalar bilan tuzatish-tarbiyaviy ishlarning asosiy vazifalaridan biri bu nutq va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishdir. Eshitmaydigan maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish bo'yicha uchta asosiy ish yo'nalishi mavjud: til qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish; nutq faoliyatini rivojlantirish, tilning asosiy qonunlarini o'zlashtirishga tayyorgarlik. Imitatsiya - til qobiliyatini rivojlantirish uchun ishlatiladi. Bundan tashqari, kar

bolalarga tilni o'rgatishda, predmetli faoliyat, vizual idrok asosida daktil va nutqni o'rgatish keng qo'llaniladi. Tuzatish ishlari, shuningdek, fonemik eshitishni rivojlantirishga qaratilgan. Fonematik eshitishni rivojlantirish bo'yicha ishlar ovozli talaffuzni tuzatish, so'z boyligini boyitish va agrammatizm ogohlantirishlari bilan birgalikda olib boriladi. Eshitish qobiliyati cheklangan bolalar nutqning barcha tarkibiy qismlarining rivojlanmaganligi bilan ajralib turadi, shuning uchun nutq terapiyasi ishi markaziy o'rinda turadi. Eshitish qobiliyati buzilgan taqdirda, ikkala almashtirishni va ba'zi tovushlarni boshqalar bilan buzilishini ta'kidlash mumkin. Logopedik ish ta'limni variantlarga qarab farqlanadi. Fonetik va fonemik kasalliklar bilan bir qatorda eshitish qobiliyati past bo'lgan bolalarda nutqning ko'pincha shakllanmagan leksik va grammatik tomonlari belgilari namoyon bo'ladi. So'z boyligi cheklangan, so'zlardan foydalanishning noaniqligi, so'zlarning bo'g'in tarkibidagi buzilishlar, nutqning grammatik tuzilishining etishmasligi qayd etilgan. Eshitish qobiliyati cheklangan bolalarda ovozli talaffuz buzilishini tuzatishda ular artikulyatsiya harakatlari va harflarning vizual tasviri asosida tovushlar haqidagi vizual-kinestetik g'oyalarga tayanadi. Ta'limiy dastur quyidagi yo'nalishlarda ishlashni nazarda tutadi: — harakatlarning rivojlanishi (asosiy harakatlar va nozik vosita mahorati) — vizual idrokni rivojlantirish (rang, shakl, hajm, fazoviy tasavvurlarni idrok etish); — eshitish idrokini rivojlantirish (musiqa asboblari, so'zlarning ovozini idrok etish); — tafakkurni shakllantirish (vizual-effektiv, vizual-obrazli, mantiqiy); — nutqni shakllantirish (og'zaki nutq va mimik-imo-ishora nutqini tushunish); — o'yin faoliyatini shakllantirish; — tasviriy san'atni tayyorlash.

3.Eshitish nuqsonining buzilishi tufayli unga eng yaqin bog‘liq bo‘lgan funksiyalar - fikrlash, xotira, xayol va boshqa aqliy jarayonlarga salbiy ta’sirini kamaytirish ishlari tizimi

Eshitish nuqsonining buzilishi unga eng yaqin bog‘liq bo‘lgan funksiyalarning rivojlanmaganligiga - nutqning rivojlanmaganligiga, fikrlash, xotira, xayol va boshqa aqliy jarayonlarning sustlashishiga olib keladi. Eshitish qobiliyati cheklangan bolalarda psixikaning tarkibiy qismlari eshitish qobiliyatiga ega bo‘lgan bolalarnikidan farqli ravishda rivojlanadi - fikrlash shakllarini rivojlanishida nomutanosiblik mavjud, yozma nutq og‘zaki nutqdan ustun turadi. Nutq eshitish qobiliyatini tadqiq etish eng oddiy va oson metod hisoblanadi. Bu metodning qulayligi shunda ko‘rinadiki, bunda maxsus asboblari va jihozlari bo‘lishi shart emas. Eshitish qobiliyatini tadqiq etishda shivirlagan va baland ovozda nutq qo‘llaniladi. Shivirlab gapirishning u yoki bu darajada tezlashtirish uchun so‘zlarni talaffuz qilib turish tavsiya etiladi. Shivirlab gapirishning 6 – 7 metr masofadan qabul qilsa eshitish qobiliyati normal hisoblaniladi. Bir metrdan kamroq masofadan shivirlab gapirishni qabul qilinishi eshitish qobiliyatining ma‘lum darajada pasayganligini bildiradi. Shivirlab gapirishning eshitmasligi eshitishning pastligi ekanligini bildiradi. Dastlab shivirlab gapirishga qaraganda taxminan 10 metr ko‘p bo‘lgan masofadan eshitish mumkin bo‘lgan o‘rta yoki baland nutq qo‘llaniladi. Agar og‘zaki baland nutq yomon farq qilinsa yoki butunlay farq qilinmasa kuchli ovozda nutq (qichqiriq) qo‘llaniladi. Har bir quloqning nutqni eshitish qobiliyatiga aloqida tadqiq qilinadi. Bir quloq tekshirilayotganda ikkinchi quloq barmoq bilan yoki paxta tiqib berkitiladi. Agar tekshirilayotgan quloq eshitmasa, ikkinchisi eshitsa, eshitayotgan quloqqa paxta tiqilishi maqsadga muvofiq emas, chunki eshitadigan quloq eshitmaydigan quloq tekshirilayotganda unga aytiladigan gapni eshitadi. Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar ta’lim olishida e’tiborga molik jihatlari: - Gapirayotganda bolaga qarash kerak; -Sekin va aniq gapirish, judayam baland gapirish kerak emas; -Qisqa, aniq va lo‘nda gaplardan foydalanish kerak; -

Tildan barqaror (izchil)foydalanish kerak; -Bolalardan (agar u og‘zaki nutqqa ega bo‘lsa) nimani tushunganliklarini qaytarishini so‘rang; -Guruhda bergan ma’lumotlaringizning kalit so‘zlarini yozing; -Aloqaning afzalligi bo‘lsa, audiolog bilan ishlashni o‘rgating va bolalarni eshitish qoldig‘ini iloji boricha maksimum masofada foydalanishiga o‘rgating; -Muhim bo‘lmagan yaratilgan ko‘p manbali ovozlarni pasaytiring, ular bolalarning eshitishida qiyinchilik tug‘diradi, shuningdek bu eshitish ko‘magidan foydalanish bolalar uchun muhim; Eshitish qobiliyatini tekshirish natijalari faqatgina eshitishning o‘tkirliigi va hajmiga bog‘liq bo‘lmay, balki eshitilayotgan nutqning fonema, so‘z, ibora kabi elementlarini farqlay olish qobiliyati bilan ham boqliqdir. Shunday so‘z va iboralarni topish kerakki, bu so‘zlarni bolalar oson tushunsin. Eshitish qobiliyatini audiometr yordamida tekshirish eng mukammal usul hisoblanadi.

KO‘CHMA
MASHG‘ULO
TLAR

1. Bogʻlangan nutqni rivojlantirish metodikasining nazariy asoslari (2 soat)

Bogʻlangan nutqni boyitishda taʼlimiy oʻyinlar olib boriladi.

Toʻgʻri talaffuzni amalga oshiruvchi didaktik oʻyinlar tashkil qilinadi.

Nutq mantiqiyligini taʼminlovchi matnlar bilan ishlanadi.

2. Nutqiy muloqot va diologik nutq koʻnikmalarini rivojlantirish (2 soat)

Kichik hikoyalar bilan ishlash.

Dialog shaklidagi ertaklar tahlil qilish.

Dialog shaklidagi sheʼrlarni toʻgʻri ifoda etishga oʻrgatish boʻyicha ishlar olib boriladi.

3. Monologik nutqini rivojlantirish (2 soat)

Afsona va rivoyatlar matnini ifodali toʻgʻri oʻqish mashq qilinadi.

Obrazlar tahlili amalga oshiriladi.

Sheʼriy matnlar asosida tahlil amalga oshiriladi.

4. Eshitishida nuqsoni boʻlgan bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishlarning oʻziga xos xususiyatlari (2 soat)

Qisman pasaygan zaif eshituvchi bolalar nutqini korreksiyalash ustida olib boriladi.

Zaif eshituvchilarda fonetik-fonematik disleksiya ustida ishash texnikasi oʻrgatiladi.

Zaif eshituvchilar uchun tovushlarning eshituv differensiatsiyasi buzilishini tekshirish ishlari amalga oshiriladi

MUSTAQIL
TA'LIM
MASHG'ULO
T LARI

MUSTAQIL TA'LIM MAVZULARI

Mustaqil ishni tashkil etishning shakli va mazmuni

Tinglovchi mustaqil ishni muayyan modulni xususiyatlarini hisobga olgan xolda quyidagi shakllardan foydalanib tayyorlashi tavsiya etiladi:

Maktabgacha yoshdagi nutq kamchiligiga ega bolalarda nutq oʻstirish boʻyicha ishlar tizimi.
Maxsus maktabgacha ta'limi muassasalarida lugʻat ishining nazariy asoslari
Mashgʻulotlarda lugʻatni boyitish ishlarining metodikasi
Monologik nutqini rivojlantirish
Rivojlanishida nuqsoni boʻlgan bolalar va oʻsmirlarning logopedik rehabilitatsiyasi

KEYSLAR BANKI

Qaysi olim “Haqiqatan xam,til bilan tafakkur bir-birisiz yashamaydi”deb yozadi.
A.M.Borodich
F.I.Xaydarov
M.Asqarova
M.YE.Xvatsev

Obyektiv borliqning intixosi nima?
Tafakkur
Til
Tasavvur
Xotira

Fikrni boshqa kishiga berish va mustaxkamlash vositasi nima?
Til
Tasavvur
Xotira
Tafakkur

Tadqiqotchi A.M.Borodich bolalarni borliq bilan tanishtirishning necha xil yo’li bor deb yozadi.
2
3
Xotira
Tafakkur

I.Tixayevaning maktabgacha yoshdagi boalalar nutqini o’stirish metodikasi kitobi qachon nashr etilgan
1937-yil
1980-yil
1993-yil
1940-yil

Maktabgacha tarbiya guruhlarida lug’at ishi qaysi qatorda ko’rsatilgan.
Tovushlar bilan ishlash
So’zlar bilan ishlash
Sxemalar
Diofilmlar

Bolalar tafakkurini rivojlantirishning asosiy vositasi nimada.
Fikriy mushoxada yuritish
Biologiya
Suhbat
Mulohaza

Bola nutqini shakllantirishning yetakshi vositasi nimada
--

Ta'lim
Husnixat
Odob
Tarbiya

Maktabgacha ta'limning asosiy shakli
Mashg'ulotlar
O'yin
O'quv
Suhbatlar

Ilk bolalikda nutq rivojlanishi necha davrga ajratiladi
2 davrga
5 davrga
10 davrga
11 davrga

Ilk yoshdagi bolalar nutqini o'stirish qanday olib boriladi
Tayyorgarlik
Mustaqil nutq
o'qish
yozish

Bolaning ilk kulish va qiyqirish qo'l oyoqlarini o'ynatishi tovush chiqarishini tadqiqotchilar nima deb atashgan
Jonlanish kompleksi
Taqlid
Harakat
O'yin

Nutq o'stirish metodikasi qaysi fanlar bilan uzviy bog'langan
Tilshunoslik, pedagogika, psixologiya
Fizika, astronomiya
Matematika
Geometriya, fizika

Lug'at ishlarining metodlari qaysi qatorda ko'rsatilgan
Kuzatish ekskursiya suratlari
O'yin
Badiiy asarlar
She'riyat

Lug'at ishlarini vositasiz metodlari
Kuzatish ekskursiya
O'qish
Maqola
Didaktik o'yin

Nutqning nechta shakli bor
2 ta
4 ta
5 ta
10 ta

Nutqning shakllari qanday ataladi
Sensor Mator
Tovush
Muloqot
Signal

G.L.Rozengrad -Pupko bolada nutq rivojlanishini nechta davrga bo'lgan
2 davrga
3davrga
4 davrga
5davrga

Nutq rivojlanishning davrlarini ko'rsating
Tayyorlov davri,nutqning mustqil shakllanish davri
Maktabgacha davri,tayyorlov davri
Boshlang'ich davri,maktabgacha davri
Barcha javoblar to'g'ri

Bolaning 4-6 yoshida uning aktiv lug'atida nechta so'z bo'ladi.
3000-4000
4000-5000
3500-4000
6000

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish metodikasini fan sifatida shakllantirishda kimlar katta hissa qo'shgan
YE.I.Tixeyeva,Ye.A.Flerina,O.I.Solovev,A.N.Govzdev
M.YE.Xvatsev,O.I.Soloyev,M.Asqarova
YE.A.Flerina,Sh.Yo'ldosheva
R.Sunnatova,R.YE.Levina

Talantli pedagog va yirik jamoat arbobi kim edi
Yelizavetta Ivanovna Tixeyeva
Rustam Sunnatov,Ye.A.Flerina
Karimova Laylo Sadovnikovna
V.A.Kovshikov

Nutq buzulish sabablarini sanab o'ting
Psixik travma,bolaning samatik zaifligi,nevropsixik qo'zg'aluvchanligi oshganligi.

Qo'rquv, aqli zaiflik, bosh miyaning shikastlanishi
Irsiy, genetik, markaziy nerv sistemasining zararlanishi
To'g'ri javob yoq

Nutq buzilishiga sabab bo'luvchi psixik travmalarni sanang.
qo'rquv, yaqinlarni yo'qotganda hayajonlanish, oilaviy psixik travmalar
Jismoniy zaiflik, atrof muhitga tasirchanlik, hayajon
Psixik travmalar, zararli odatlar
Hammasi to'g'ri

Nutq buzulishi etalogiyasining muhim muammolarini sanang
Sistemali nutq buzulishi sababini o'rganish
Nasliy omillarni o'rganish
Duduqlanish sababini o'rganish
Statistik ma'lumotni o'rganish

Duduqlanadigan bolalar bilan olib boriladigan logopedik mashg'ulotlar necha bosqichda olib boriladi
8ta
6ta
10ta
7ta

Ravon nutq mashqlari qoidasi nechta
12ta
10ta
8ta
14ta

Ravon nutq mashqlari fanga kim tomonidan va nechanchi yilda kiritilgan?
1924-yil A.Gutsman
1824-yil Lui Bral
1898-yil Vilgelin Vund
To'g'ri javob yo'q

Nutqiy nafas nima?
Nutq uchun nafas olish kerak bo'lgan havo oqimi
Chuqur nafas olishning burun bilan nafas olib og'iz bilan chiqarish
Burun va og'izdan nafas olish
Havo oqimini yo'naltirish

Dislaleyada nutqiy nafas mashqlari o'tqazish texnologiyalari nechta?
5ta
4ta
7ta
8ta

Til bu...
Fonetik,leksik va gramatik vositalar tizimidir
Muloqot vositasi
Og'iz bo'shlig'ida joylashgan murakkab funksiya
Nutqiy aloqa til orqali amalga oshiriladi

Nutq va eshituv analizatorlari bosh miyaning qaysi qismida joylashgan
Bosh miya qobig'ining chap chakka qismida
Bosh miya qobig'ining o'ng chakka qismida
Bosh miya qobig'ining ensa qizsmida
Peshona qismida

Til bilan tafakkur bir birisiz yashay olmaydi degan iborani kim aytgan
A.M.Borodich
F.I.Fratkina
A.Gutsmann
Lui Brail

.....naychalarining elastik tebranishi natijasida hosil bo'ladigan turli xil tovushlarning o'ziga xos xususiyatlari majmuasi
Ovoz
Quloq
Tovush
So'z

Ovoz hosil bo'lishi uchun...
Diafragma,o'pka,bronxlar,traxeya,halqum,hiqildoq,burun bo'shlig'i,va yuzasi,til,lablar,og'iz bo'shlig'i lozim
So'zlar kerak
Til,lablar,hiqildoq
To'g'ri javob yoq

Bronxlar uzunligi qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan
11-13sm
10-13sm
9-12sm
14-15sm

Bolalar ovozi rivojlanish nutqi shartli ravishta nechchi davrga bo'linadi
4 ta davrga
3ta davrga
5ta davrga
2ta davrga

Organik ovoz buzilishlari qanday hosil bo'ladi
Ovoz apparatida anatomik o'zgarishlar yoki surunkali shamollash natijasida

Qattiq shamollash natijasida
Baland ovozda kulash natijasida
Tog'ri javob yoq

Alergik larengit bu..
Odamning ekzogen va endogen tasirlovchilariga nisbatan sezgisi ortishi
Ovoz boylamlarida giperamiya yopishqoq shilimshiq qatlamning shamollashi
Surunkali shamollashda paydo bo'luvchi allergiya
Hammasi to'g'ri

Nutq o'stirishda uch yo'nalish aniq ajratiladi ular qaysilar
So'z ustida ishlash,so'z birikmasi,bog'lanishli nutq ustida ishlash
Nutq o'stirishda ishlash,nutqni iroda etishda
Bog'lanishli nutq ustida ishlash
To'g'ri javob yoq

Fikrni ifodalash usuliga ko'ra nutq necha xil bo'ladi
yozma va og'zaki
Tashqi va ichki
Hikoya va insho
Yozma

"O'qituvchi nutq madaniyati"fanining tekshirish ob'ekti qaysi javobda berilgan?
CBD javoblar
Nutqning til qurilishi
til normalari
Nutqning kommunikativ fazilatlari

O'qituvchi nutq madaniyati fanining asosiy tayanchi nima?
O'zbek adabiy tilining grammatikasi
Tasviriy ifodalar
Ko'chma ma'noli so'zlar
Omonim,antonim,sinonimlar

Nutqiy faoliyat necha xil ko'rinishga ega?
3 xil
4 xil
2 xil
5 xil

O'quv pedagogik vaziyat deganda nima tushuniladi?
Dars jarayonidagi muloqot
Darsdan tashqari muloqot
O'quvchilarning o'zaro muloqoti
To'g'ri javob berilmagan

O'qituvchi nutqining sifatlari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?
B va C javob tog'ri
A vaB javob tog'ri
Sofligi,izchilligi
To'g'riligi,sofligi,aniqligi,mantiqiyligi

Nutqda nafas olish necha turga bo'linadi
2
1
3
4

Tovushlar talaffuzini nechta guruhga bo'lib aniqlaymiz
3ta
4 ta
2 ta
5 ta

Agrafiya qanday nutqning yo'qligi
Yozma nutqning
Og'zaki nutqning
Yozuv jarayoning
O'qish jarayoning

Intonatsiya qanday ma'noni anglatadi?
lot.baland talaffuz
Yunoncha. to'xtash
Fransuzcha.ovoz
Grekcha eshitaman

Obyektiv borliqning intixosi nima?
A)Tafakkur
B)Til
C)Tasavvur
D)Xotira

Fikrni boshqa kishiga berish va mustaxkamlash vositasi nima?
A)Til
B)Tasavvur
C)Xotira
D)Tafakkur

Tadqiqotchi A.M.Borodich bolalarni borliq bilan tanishtirishning necha xil yo'li bor deb yozadi.
A)2
B)3
C)4

D)5

E.I.Tixayevaning maktabgacha yoshdagi boalalar nutqini o'stirish metodikasi kitobi qachon nashr etilgan.
A)1937-yil
B)1980-yil
C)1993-yil
D)1940-yil

Maktabgacha tarbiya guruhlarida lug'at ishi qaysi qatorda ko'rsatilgan.
A)Tovushlar bilan ishlash
B)So'zlar bilan ishlash
C)Sxemalar
D)Diofilmlar

Bolalar tafakkurini rivojlantirishning asosiy vositasi nimada.
A)Fikriy mushoxada yuritish
B)Biologiya
C)Suhbat
D)Mulohaza

Bola nutqini shakllantirishning yetakshi vositasi nimada
A)Ta'lim
B)Husnixat
C)Odob
D)Tarbiya

Maktabgacha ta'limning asosiy shakli
A)Mashg'ulotlar
B)O'yin
C)O'quv
D)Suhbatlar

Ilk bolalikda nutq rivojlanishi necha davrga ajratiladi
A)2 davrga
B)5 davrga
C)10 davrga
d) 11 davrga

Ilk yoshdagi bolalar nutqini o'stirish qanday olib boriladi
A)Tayyorgarlik
B)Mustaqil nutq
C)o'qish
D)yoziq

Bolaning ilk kulish va qiyqirish qo'l oyoqlarini o'ynatishi tovush chiqarishini tadqiqotchilar nima deb atashgan
--

A)Jonlanish kompleksi
B)Taqlid
C)Harakat
D)O'yin

Nutq o'stirish metodikasi qaysi fanlar bilan uzviy bog'langan
A)Tilshunoslik,pedagogika,psixologiya
B)Fizika,astronomiya
C)Matematika
D)Geometriya,fizika

Lug'at ishlarining metodlari qaysi qatorda ko'rsatilgan
A)Kuzatish ekskursiya suratlari
B)O'yin
C)Badiiy asarlar
D)She'riyat

Lug'at ishlarini vositasiz metodlari
A)Kuzatish ekskursiya
B)O'qish
C)Maqola
D)Didaktik o'yin

Nutqning nechta shakli bor
A)2 ta
B) 4 ta
C) 5 ta
D) 10 ta

Nutqning shakllari qanday ataladi
A) Sensor Mator
B) Tovush
C) Muloqot
D) Signal

G.L.Rozengrad -Pupko bolada nutq rivojlanishini nechta davrga bo'lgan
a)2 davrga
b)3davrga
c)4 davrga
d)5davrga

Nutq rivojlanishning davrlarini ko'rsating
A) Tayyorlov davri,nutqning mustqil shakllanish davri
B) Maktabgacha davri,tayyorlov davri
C) Boshlang'ich davri,maktabgacha davri
D) Barcha javoblar to'g'ri

Bolaning 4-6 yoshida uning aktiv lug'atida nechta so'z bo'ladi.
A)3000-4000
B)4000-5000
C)3500-4000
D)6000

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish metodikasini fan sifatida shakllantirishda kimlar katta hissa qo'shgan
A) YE.I.Tixeyeva,Ye.A.Flerina,O.I.Solovev,A.N.Govzdev
B) M.YE.Xvatsev,O.I.Soloyev,M.Asqarova
C) YE.A.Flerina,Sh.Yo'ldosheva
D) R.Sunnatova,R.YE.Levina

Talantli pedagog va yirik jamoat arbobi kim edi
A) Yelizavetta Ivanovna Tixeyeva
B) Rustam Sunnatov,Ye.A.Flerina
C) Karimova Laylo Sadovnikovna
D) V.A.Kovshikov

Nutq buzulish sabablarini sanab o'ring
A)Psixik travma,bolaning samatik zaifligi,nevropsixik qo'zg'aluvchanligi oshganligi
B)Qo'rquv,aqli zaiflik,bosh miyaning shikastlanishi
c)Irsiy,genetik,markaziy nerv sistemasining zararlanishi
d)To'g'ri javob yoq

Nutq buzilishiga sabab bo'luvchi psixik travmalarni sanang.
A) qo'rquv,yaqinlarni yo'qotganda hayajonlanish,oilaviy psixik travmalar
b)Jismoniy zaiflik,atrof muhitga tasirchanlik,hayajon
c)Psixik travmalar,zararli odatlar

d)Hammasi to'g'ri

Nutq buzulishi etalogiyasining muhim muammolarini sanang.
A)Sistemali nutq buzulishi sababini o'rganish
B)Nasliy omillarni o'rganish
C)Duduqlanish sababini o'rganish
D)Statistik ma'lumotni o'rganish

Duduqlanadigan bolalar bilan olib boriladigan logopedik mashg'ulotlar necha bosqichda olib boriladi
A)8ta
B)6ta
C)10ta
D)7ta

Ravon nutq mashqlari qoidasi nechta
A)12ta
B)10ta
C)8ta
D)14ta

Ravon nutq mashqlari fanga kim tomonidan va nechanchi yilda kiritilgan
A)1924-yil A.Gutsmann
B)1824-yil Lui Bral
C)1898-yil Vilgelm Vund
D)To'g'ri javob yo'q

Nutqiy nafas nima?
A)Nutq uchun nafas olish kerak bo'lgan havo oqimi
B)Chuqur nafas olishning burun bilan nafas olib og'iz bilan chiqarish
C)Burun va og'izdan nafas olish
D)Havo oqimini yo'naltirish

Dislaleya da nutqiy nafas mashqlari o'tqazish texnologiyalari nechta?
A)5ta
B)4ta
C)7ta
D)8ta

Til bu...
A) Fanetik,leksik va gramatik vositalar tizimidir
B) Muloqot vositasi
C) Og'iz bo'shlig'ida joylashgan murakkab funksiya
D) Nutqiy aloqa til orqali amalga oshiriladi

Nutq va eshituv analizatorlari bosh miyaning qaysi qismida joylashgan
A) Bosh miya qobig'ining chap chakka qismida
B) Bosh miya qobig'ining o'ng chakka qismida
C) Bosh miya qobig'ining ensa qizsmida
D) Peshona qismida

Til bilan tafakkur bir birisiz yashay olmaydi degan iborani kim aytgan
A) A.M.Borodich
B) F.I.Fratkina
C) A.Gutsman
D) Lui Brail

.....naychalarining elastik tebranishi natijasida hosil bo'ladigan turli xil tovushlarning o'ziga xos xususiyatlari majmuasi
A) Ovoz
B) Quloq
C) Tovush
D) So'z

Ovoz hosil bo'lishi uchun...
A) Diafragma,o'pka,bronxlar,traxeya,halqum,hiqildoq,burun bo'shlig'i,va yuzasi,til,lablar,og'iz bo'shlig'i lozim
B) So'zlar kerak
C) Til,lablar,hiqildoq
D) To'g'ri javob yoq

Bronxlar uzunligi qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan
A)11-13sm
B)10-13sm
C)9-12sm
D)14-15sm

Bolalar ovozi rivojlanish nutqi shartli ravishta nechchi davrga bo'linadi
A)4 ta davrga
B) 3ta davrga
C) 5ta davrga

D) 2ta davrga

Organik ovoz buzilishlari qanday hosil bo'ladi
A) Ovoz aparatida anatomik o'zgarishlar yoki surunkali shamollash natijasida
B) Qattiq shamollash natijasida
C) Baland ovozda kulash natijasida
D) Tog'ri javob yoq

Alergik larengit bu..
A) Odamning ekzogen va endogen tasirlovchilariga nisbatan sezgisi ortishi
B) Ovoz boylamlarida giperamiya yopishqoq shilimshiq qatlamning shamollashi
C) Surunkali shamollashda paydo bo'luvchi allergiya
D) Hammasi to'g'ri

Nutq o'stirishda uch yo'nalish aniq ajratiladi ular qaysilar.
A) So'z ustida ishlash,so'z birikmasi,bog'lanishli nutq ustida ishlash
B) Nutq o'stirishda ishlash,nutqni iroda etishda
C) Bog'lanishli nutq ustida ishlash
D) To'g'ri javob yoq

Fikrni ifodalash usuliga ko'ra nutq necha xil bo'ladi
A) yozma va og'zaki
B) Tashqi va ichki
C) Hikoya va insho
D) Yozma

"O'qituvchi nutq madaniyati"fanining tekshirish ob'ekti qaysi javobda berilgan?
A)CBD javoblar
B)Nutqning til qurilishi
C)til normalari
D)Nutqning kommunikativ fazilatlari

O'qituvchi nutq madaniyati fanining asosiy tayanchi nima?
A)O'zbek adabiy tilining grammatikasi
B)Tasviriy ifodalar
C)Ko'chma ma'noli so'zlar
D)Omonim,antonim,sinonimlar

Nutqiy faoliyat necha xil ko'rinishga ega?
--

A)3 xil
B)4 xil
C)2 xil
D)5 xil

O'quv pedagogik vaziyat deganda nima tushuniladi?
A) Dars jarayonidagi muloqot
B) Darsdan tashqari muloqot
C) O'quvchilarning o'zaro muloqoti
D) To'g'ri javob berilmagan

O'qituvchi nutqining sifatlari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?
A) B va C javob tog'ri
B) Sofligi,izchilligi
C) To'g'riligi,sofligi,aniqligi,mantiqiyli
D) Badiiyligi,shevaga xosligi

Nutqda nafas olish necha turga bo'linadi
A)2
B)1
C)3
D)4

Tovushlar talaffuzini nechta guruhga bo'lib aniqlaymiz.
A)3ta
B) 4 ta
C) 2 ta
D) 5 ta

Agrafiya qanday nutqning yo'qligi
A) Yozma nutqning
B) Og'zaki nutqning
C) Yozuv jarayoning
D) O'qish jarayoning

Intonatsiya qanday ma'noni anglatadi?
A) lot.baland talaffuz
B) Yunoncha. to'xtash
C) Fransuzcha.ovo
D) Grekcha eshitaman

Nutq o'rtirish metodikasi pedagogik fan sifatida nechanchi yilgacha taraqqiy etdi va mustaqil fan sifatida shakllandi.
A)1920-yil
B)1930-yil
C)1925-yil
D)1922-yil

"Kuch-bilim va tafakkurda"deb kim aytgan?
A) I.A.Karimov
B) SH.M.Mirziyoyev
C) A.M.Borodich
D) R.Sunnatova

Lingvistik olimlar fikriga ko'ra,bola nutqiga oid har bir fakt kamida nechchi yo'nalishda olib borilishi shart.
A)2 yo'nalishda
B)3 yo'nalishda
C)4 yo'nalishda
D)1 yo'nalishda

Kimlarning tasnifidan foydalangan holda bolalar nutqini uchta yo'nalishga ajratish mumkin.
A) F.A.Soxin va O.S.Ushakov
B) F.R.Qodirova
C) D.R.Babayeva va F.A.Soxin
D) F.I.Fratkina va O.S.Ushakov

Go'daklik yoshi?
A)0-1
B)1-3
C)1-2
D)2-2,5

K.D.Ushinskiyning keltirgan gaplari qatorini toping?
A) "bola...2-3ysohida shunchalik yengil va tez o'zlashtiradiki,keyin 20yil o'qiganida xam uning yarmini egallay olmaydi"
B) U yaxlit bir tizim sifatida mavjud bo'lgan ko'plab tashqi va ichki munosabatlar
C) Kuch-bilim va tafakkurda
D) Barcha javoblar to'g'ri

Odatda, faol nutq necha yoshlarga kelib paydo bo'ladi
A) 2-2,5
B) 1-2
C) 3-4
D) 2,5-3

Biron bir fakt voqeaning mustaqil tuzilgan keng qamrovli bayoni nima?
A) Hikoya
B) Roman
C) Ertak
D) Bayon

Hikoyalar shakliga ko'ra qanday bo'ladi
A) tasviriya va syujetli
B) Ko'rgazmali va tasviriy
C) Ekspremental va syujetli
D) Syujetli

Nutqiy nafas bu-
A) nutq uchun nafas olish uchun kerak bo'lgan havo oqimi
B) Artikulyatsiyani sezish
C) O'zgalarning fikrini tushunish
D) Nutqiy nafas ko'lam

Ovozni tiklash jarayoni murakkablashib boruvchi nechta bo'limdan iborat:
A) 3 bo'limdan
B) 2 bo'limdan
C) 4 bo'limdan
D) 5 bo'limdan

Tiklovchi ta'limning eng muhim, eng murakkab va eng uzoq etadigan bo'lim qaysi.
A) ovoz tovushini hosil qilish
B) Hosil qilingan ovozni mustahkamlash
C) Ovoz hosil qilish jarayoni
D) Ovoz tembrini idrok etish

Fonema bu
A) tovushning birligi
B) Burun ishtirok etuvchi tovushlar
C) Tovushlar talaffuzi

D) Nutqning fonetik tomoni

Pedagogik adabiyotlarda nutq o'qirish usllari nechchiga bo'linadi
A)4
B)3
C)2
D)5

Kim suhbat va tushuntirish usullarini eng usul deb biladi.
A) Ibn Sino
B) Alisher Navoiy
C) Al Xorazmiy
D) Beruniy

Maktabgacha pedagogikaning asoschisi kim?
A) K.D.Ushinskiy
B) F.R.Qodirova
C) E.H.Epstein
d) to'g'ri javob yo'q

Ushinskiy ona tilini birlamchi o'qitishning nechta asosiy maqsadlari shakllantiriladi:
A)3 ta
B)4 ta
C)2 ta
D)5 ta

Ovoz balandligi qanday
A) normada past juda baland
B) Juda baland
C) Past
D) Juda baland

Ovoz atakasi qanday
A) yumshoq,qattiq nafasli
B) Qattiq nafasli
C) Yumshoq nafasli
D) T.j.y

odatda unli tovushla 2-3 martadan bir kunda necha marta fortopiano jo'rligida kuylanadi
A)12

B)10
C)3-4
E)Hammasi to'g'ri

Ravon nutq mashqlar qoidasi nechta
A) 11ta
B) 7ta
C) 5ta
D) 0ta

Nutqida nuqsoni bo'lgan bola nima hisoblanadi:
A) Subyekt
B) Obyekt
C) Indivud
D) Komil inson

Nutq tembrining patologik tezlashuvi qanday ataladi
A) Taxilaliya
B) Bradalaliya
C) Battarizm
D) Alaliya

...bu insonning inson apparati hosil qiluvchi turli tovushlar yig'indisi
A) Ovoz
B) Nafas
C) Atama
D) Barcha javoblar to'g'ri

...til vositasida yuzaga keluvchi muloqot qilishlarining shakli
A) Nutq
B) Fikr
C) Tanglay
D) Burun

Bir shaxsning ravon nutqi
A) Monolog
B) Dialog
C) Battarizm
D) Alaliya

Bir vaqtning o'zida mavjud bo'ladigan faktlar haqidagi xabarlar nima deb ataladi:
A) Tavsif

B) Bayon qilish
C) Mulohaza
D) Monolog

Fikrlar ketma-ket keladigan xabar nima deyiladi:
A) Bayon qilish
B) Mulohaza
C) Tavsif
D) Monolog

Sabab oqibatli munosabatlarda bo'lgan faktlar haqidagi faktlar nima deb yuritiladi:
A) Mulohaza
B) Bayon qilish
C) Tavsif
D) Monolog

Biron bir fakt,voqeaning mustaqil tuzilgan keng qamrovli bayoni bu
A) Hikoya
B) Ertak
C) Dialog
D) Monolog

Ohangning ko'tarilishi va pasayishi,yuqori ovozdan past ovozga o'tishni nima.
A) Ovoz balandligi
B) Ovoz kuchi
C) Ovoz tembri
D) Ovoz

Ovozga sifat jihatdan ishlov berish bu?
A) Ovoz tembri
B) Ovoz kuchi
C) Ovoz balandligi
D) Yuqori nafas

Intonatsiyalarning nechta turi mavjud:
A) 6 ta
B) 5 ta
C) 4 ta
D) 3 ta

A.N.Leontev bola nutqining shakllanishi nechta davrga bo'lib ko'rsatgan:
A)4 davrga
B)5 davrga

C)3 davrga
D)2 davrga

F.F.Rau o'z ishlarida tovushlarni nitqqa qo'yishni nechta usulini ko'rsatadi
A)3
B)2
C)4
D)7

Duduqlanish paytidagi nafas olishning buzilishi nechta usulini ko'rsatadi
A)5
B)3
C)6
D)2

Tovushning birligi?
A) Fonema
B) Fonetika
C) Sonor
D) Idrok

So'zlarni aniq,ravshan talaffuz etish bu?
A) Diksiya
B) Intonatsiya
C) Pauza
D) Ovoz

Lotincha baland talaffuz qilaman degan ma'noni anglatadi?
A) Intonatsiya
B) Diksiya
C) Pauza
D) Ovoz

Bolalar nafas olishi nechchi turga ajratiladi?
A)3
B)2
C)4

D)5

Prosodokinaning asosini nima tashkil qiladi
A) Intonatsiya
B) Diksiya
C) Pauza
D) Ovoz

Nutqning prosodik tomonini tekshirishda nimalarga ahamiyat qaratiladi
A) Prosodika tartibi
B) Ovoz va ovozni tekshirish usullari
C) Nutqiy nafas
D) To'g'ri javob berilmagan

Bolaning o'z tashabbusi bilan yuzaga kelgan mustaqil nutq
A) Initsiativ nutq
B) Impressiv nutq
C) Ichki nutq
D) Logopedik

M.YE.Xvatsev,R.YE.Levina,L.F.Sadovnikova disgrafiyaning necha turga bo'lgan
A)3
B)4
C)5
D)6

....Nutq tempining patologik tezlashuvi.
A) Taxilaliya
B) Bradilaliya
C) Nutq o'stirish
D) Alaliya

....Nutq remoining sekinlashuvi.
A) Bradilaliya
B) Taxilaliya
C) Alaliya
D) Battarizm

Haddan ziyod tezlashtirilgan nutq
A) Taxilaliya
B) Battarizm
C) Alaliya
d) hammasi to'g'ri

Ovozga sifat jihatdan ishlov berish?
A) ovoz tembri
B) Ovoz kuchi
C) Ovoz balandligi
D) Yuqori nafas

Go'daklik yoshi?
A)0-1
B)2-3
C)1-2
D)3-4

GLOSSARIY

Termin	Mazmuni
Konstitutsiya	(“constitution” lotincha soʻz boʻlib, “tuzish” degani) “qoida” va “nizom” maʼnolarini anglatadi. Konstitutsiyada jamoat va davlat tuzilishi, davlat hokimiyati va boshqaruvining asoslari, fuqarolarning asosiy huquq va majburiyatlari aniq belgilab beriladi
Inson huquqi	insonning davlat bilan munosabatdagi huquqiy holatini, uning iqtisodiy, siyosiy va madaniy sohalaridagi imkoniyatlarini tavsiflash tushunchasi
Konstitutsiyaviy huquq	huquqning yetakchi tarmogʻi, shuningdek, huquqiy fanlar va oʻquv-taʼlimi turlaridan biri. Konstitutsiya va konstitutsiyaviy huquqning farqi shundan iboratki, konstitutsiya birgina qonun hisoblansa, konstitutsiyaviy huquq juda koʻp huquqiy manbalarni, shuningdek, konstitutsiyani oʻz ichiga oluvchi butun bir huquqiy tarmoqni qamrab oladi
Yashash huquqi	fuqarolarning Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 24-moddasida mustahkamlab qoʻyilgan asosiy huquqlaridan biri. “Yashash huquqi har bir insonning uzviy huquqidir. Inson hayotiga suiqasd qilish eng ogʻir jinoyatdir”
Deklaratsiya (Bayonnoma)	qonundan farqli oʻlaroq deklaratsiya huquq va erkinliklarni eʼlon qiladi, konstitutsiya esa fuqarolar uchun ham, shu davlat hududida yashovchi odamlar uchun ham majburiy ravishda amal qilishni oʻrnatadi

Qonun	Davlat xalq xo'jaligining tegishli sohasiga oid me'yorlarni belgilovchi, Oliy Majlisda qabul qilinadigan, sohaning strategik rivojlanishini ifodalovchi, uzoq muddatga mo'ljallangan, takomillashib boruvchi hujjat.
Farmon	Tegishli soha yoki muhim ob'ektga, voqeylikka nisbatan chiqarilgan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining topshiriq va ko'rsatmalarini ifodalovchi me'yoriy hujjat.
Farmoyish	ijro etish muddati tezlikni, operativlikni talab etuvchi vakolatli idoralar rahbarlari tomonidan chiqariladigan me'yoriy hujjat.
Buyruq	Sohaga oid vakolatga ega bo'lgan tashkilotlarning turli rahbarlari tomonidan davlat qonuni, PF va VM Qarorlari hamda yuqori tashkilotlarning turli ko'rsatmalar ijrosini ta'minlash hamda korxona, muassasa, ashkilotlar boshqaruvini amalga oshirish uchun chiqarilgan me'yoriy hujjat .
Logopediya	(logos va yunoncha. Paideia – tarbiyalash, o'qitish) – pedagogika fani tarmog'i; nutqdagi kamchiliklar (duduqlanish, til rivojlanmaganligi, o'qish va yozuvdagi nuqson va boshqalar) sabablari, ularning oldini olish, tuzatish yo'llarini hamda nutq faoliyati buzilishi mexanizmlari, alomatlarini maxsus ta'lim va tarbiya vositasida o'rganadi..
Defektologiya	(lot. defectus -nuqson va ...logiya) — jismoniy va ruhiy nuqsonli bolalar rivojlanishining psixofizik xususiyatlarini o'rganish, ularga maxsus ta'lim-tarbiya berish, undagi nuqsonlarni yo'qota bilish qonuniyatlarini o'rganuvchi fan. Ko'r va ko'zi ojiz, kar va qulog'i og'ir, aqli zaif, tayanch-harakat apparatida nuqsoni bor, nutq kamchiligiga ega bo'lgan bolalar Defektologiya fani ob'yek-tidir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Foydalanish uchun tavsiya etiladigan o‘quv-uslubiy adabiyotlar

I. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

1. Mirziyoyev Sh.M. “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz” mavzusidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutqi. - T.: “O‘zbekiston”, 2016. - 56 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi” mavzusidagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasi. - T.: “O‘zbekiston”, 2017. - 48 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. T.: “O‘zbekiston”.-2017,- 1026.
4. BMTning “Nogironlar huquqlari to'g'risida”gi Konvensiyasi (UNCPRD) 2006-yil 13-dekabr
5. O'zbekiston Respublikasining 2020-2025-yillarda Xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish Konsepsiyasi.(<https://lex.uz/docs/-5044711>)

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - T.: O'zbekiston, 2023.
2. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun. - T.: O‘zbekiston, 2020
3. “2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-sonli Farmoni.
4. “Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O‘zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qullab-quvatlash to‘g‘risida”. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 5 iyuldagi 5106-sonli Farmoni.
5. “Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 sentyabrdagi PF-5198-sonli Farmoni.

III. Maxsus adabiyotlar

1. Ayupova M.Y. Logopediya. Darslik. T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2007. Белтиюков В.И. Взаимодействие анализаторов в процесс восприятия и усвоения устной речи (в норме патологии) - М.: Педагогика. 1997.
2. Po'latxo'jaeva M.R. Defektologiyaning klinik asoslari. O'quv qo'llanma. T., TDPU - 2013.
3. Алимов Х.А., Манасипова И.Х. Некоторые вопросы организации и развития психиатрической помощи в Узбекистане. Труды Ташкентской психиатрической больницы. Т., 1996.
4. Аграновский М.Л. Общая медицинская психология и психопатология. Андижан. «Андижон», 2004 - 215.
5. Sodiqova Q, Aripova S.X, Shaxmurova G.A . Yosh fiziologiyasi (gigiyenasi. T., "Yangi asr avlodi" - 2009.
6. U.J.Mansurov. O'zbekistonda ta'lim sohasidagi islohotlar: inklyuziv ta'lim va yangicha pedagogik yondashuvlar.
7. Боровлёва Р.А. Родителям маленьких оглохших детей {начало коррекционной работы с детьми, потерявшими слух в 2,5 - 3 года) // Дефектология, -2004. -№.4 -с. 78-82.
8. Зыкеев А.Г. Формирование и коррекция речевых навыков и умений в употреблении сложносочиненных предложений младшими школьниками с нарушениями в развитии //Дефектология. -2005.-№3.-с.67-75.
9. Коррекционное обучение как основа личностного развития аномальных дошкольников / Под ред. Л.П.Носковой. - М: Педагогика, 1999. L.Mo'minova, SH.Amirsaidova va boshqalar Maxsus psixologiya - T.: Fan va texnologiyalar .2013.
10. P.Po'latova, L.Nurmuxamedova, SH.Amirsaidova Maxsus pedagogika-T.: Fan va texnologiyalar,2014.
9. Logopediya L.S.Volkova, S.I.SHaxovskaya. Izd-vo «Vlados» - M., 2002.
10. Голубева Г.Г. Коррекция нарушений фонетической стороны речи дошкольников. Изд-во «Союз» - М., 2001.
11. Krauze E.N. Logopediya. Izd-vo «Korone print» - M., 2003.
12. Mo'minov L., Ayupova M. Logopediya. - T., 1993.
13. Xrestomatiya po logopedii T.2. (pod.red. Volkova S.L., Seliverstov V.I.) Izd-vo «Vlados»-M., 1997.
14. Xrestomatiya po logopedii T.2. (pod.red. Volkova S.L., Seliverstov

V.I.) Izd-vo «Vlados» - M., 2002. Филичева Т.Б. и др. Дети с фонетико-фонематическим недоразвитием Изд-во ГНОМ и Д. - М., 2000.

15. SHomaxmudova R.SH. Mo‘minova L. Bolalar nutqidagi nuqsonlar va ulami bartaraf etish. T., 1994.

16. Кожевникова Э.В., Баранова Н.Э., Ключкова Э.В. Как учить и развивать детей с нарушениями в развитии. - Сан - П.: Школа, 2000

17. Obuxova L.F, Vozrastnaya psixologiya. - M.: Nauka, 2004.

22. Ushakova, O.S. Razvitie rechi doshkolnikov [Tekst] / O.S. Ushakova.- M., 2001.

23. V. S. Raxmanova, D.A. Nurkeldiyeva. «Alohida yordamga muhtoj bolalar reabilitatsiyasi». -T.: «Navro‘z», 2014.

24. V.S. Raxmanova. «Defektologiya asoslari».-T.:«Voriz-Nashriyot» 2012.

25. V. S. Raxmanova. «Maxsus pedagogika». -T.: «G‘afur G‘ulom» nashriyoti, 2004.

26. V. S. Raxmanova. Korreksion pedagogika va logopediya. - «Moliya-iqtisod», -T., 2007.

27. V. S. Raxmanova. Og‘ir va o‘ta og‘ir ko‘p nuqsonli bolalarning rivojlanish xususiyatlari. // Bola va zamon jurnali. 2012, №4, 31-34 b.

28. V. S. Raxmanova. Oddiy ko‘nikmalardan murakkab harakatlar sari // Bola va zamon jurnali. 2013, № 3-4, 55-60 b.

29. L. P. Mo‘minova, Sh.M. Amirsaidova, Z.N. Mamarajabova, M.U. Xamidova, D.B. Yakubjanova, Z.M. Djalolova, N.Z. Abidova. Maxsus psixologiya. «O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti. -T., 2013.

30. Platonova, L. A. (2004). Logopediya: Nazariya va amaliyot. — Moskva: Akademiya.

31. Neverov, A. S., Zhuravleva, N. V. (2010). Maxsus logopediya: O‘quv qo‘llanma. — Sankt-Peterburg: Rech.

32. Kovalenko, T. V. (2008). Ko‘rish nuqsoni bo‘lgan bolalarga logopedik yordam. — Moskva: Prosveshcheniye.

33. Zvenigorodskaya, N. M., Chernyavskaya, N. N. (2005). Maxsus psixologiya. — Moskva: Pedagogika.

34. Mischenko, N. P. (2009). Nutqni anglash va muloqot qilishda logopedik yordam. — Moskva: Russkoe slovo.

VI. Elektron ta'lim resurslari

1. <http://www.edu.uz> - O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim fan va innovatsiyalar vazirligi sayti.
2. <http://www.uzedu.uz> - O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi sayti.
3. <http://www.president.uz> - O'zbekiston Respublikasi Prezidenti portali.
4. <http://www.gov.uz> - O'zbekiston Respublikasi xukumati portali.
6. <http://www.lex.uz> O'zbekiston Respublikasi Qonun xujjatlari ma'lumotlar milliy bazasi sayti.
7. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Logopediya>.